EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA GÖZETİM TOPLUMU: *İSA'NIN GÜNCESİ* VE *YALNIZLAR İÇİN ÇOK ÖZEL BİR HİZMET* ROMANLARI

Sinan Tepe

161127109

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sosyoloji Anabilim Dalı

Sosyoloji Yüksek Lisans Programı

Danışman: Prof. Dr. Sabahattin Güllülü

İstanbul

T.C. Maltepe Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Eylül, 2019

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

SİNAN TEPE'ın "Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Gözetim Toplumu: İsa'nın Güncesi ve Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet Romanları" başlıklı tezi 17.09.2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği" nin ilgili maddeleri uyarınca Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans/~~Doktora~~ tezi ~~oy birliğiyle~~/oy çokluğuyla, başarılı/~~başarısız~~ olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı. Adı ve Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı)	Prof .Dr. Sabahattin GÜLLÜLÜ (Danışman) Maltepe Üniversitesi	.....
Üye	Prof. Dr. Güncel ÖNKAL Maltepe Üniversitesi	.....
Üye	Doç. Dr. Özgür SARI Sağlık Bilimleri Üniversitesi	.....

Prof. Dr. Ahu TUNÇEL ÖNKAL
Enstitü Müdürü

Revizyon Takip Tablosu

REVİZYON NO	TARİH	AÇIKLAMA
00	01.03.2018	İlk yayın.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI

21/06/2019

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; çalışmanın Maltepe Üniversitesinde kullanılan "bilimsel intihal tespit programı" ile tarandığını ve öngörülen standartları karşıladığını beyan ederim.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

(Islak İmza)
Sinan Tepe

ÖZ

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA GÖZETİM TOPLUMU: *İSA'NIN GÜNCESİ* VE *YALNIZLAR İÇİN ÇOK ÖZEL BİR HİZMET* ROMANLARI

Sinan Tepe
Yüksek Lisans Tezi
Sosyoloji Anabilim Dalı
Sosyoloji Yüksek Lisans Programı
Danışman: Prof. Dr. Sabahattin Güllülü
Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019

Toplumsal normları, olguları ve değişimleri gözlemlemenin, yorumlamanın ve bunların sonucunda çıkarsama yapmanın çeşitli yol ve yöntemleri vardır. Edebiyat sosyolojisi de edebiyat eserlerinden yola çıkarak, toplumsal alandaki değişimleri, durumları tespit etmeyi amaçlayan genç bir disiplin dalıdır.

Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Gözetim Toplumu: İsa'nın Güncesi ve Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet Romanları adlı çalışma, Melih Cevdet Anday ve Murat Gülsoy'un eserlerinden yola çıkarak, toplumsal alandaki tahakküm ve gözetim olgusunu incelemeyi amaçlamaktadır. Tahakküm ve gözetim kavramları; Jeremy Bentham'ın *panoptikon* çalışmasından yola çıkılarak, Foucault, Lyon ve Furedi gibi kuramcılar yardımıyla açıklanmıştır. Çalışma, edebiyat sosyolojisinin tarihsel olarak ilerleyişini, bu alana katkı veren önemli kuramcıları ve akımları özetlemektedir. Özellikle Marksist eleştiri kuramı detaylı bir şekilde incelenmiş, Fisher'ın edebiyat sosyolojisi yaklaşımı referans alınmıştır. Gözetim kavramı, yazının icadından modern zamana kadar incelenmiş ve geçirdiği dönüşümler, teknolojinin ne gibi katkılar sunduğu incelenmiştir. İktidar kavramının dönemler içerisinde ne gibi gözetim teknikleri geliştirdiği, tahakkümü nasıl kurduğu detaylı biçimde anlatılmıştır. Kavramsal çerçeve ortaya konulduktan sonra, her iki yazarın hayatına ve dönemin toplumsal yapısı ve siyasi iklimine kısaca değinilmiş, eserlerin tahakküm ve gözetim kavramları bağlamında incelenmesine geçilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Edebiyat Sosyolojisi, Panoptikon, Gözetim toplumu, Korku toplumu.

ABSTRACT

SURVEILLANCE SOCIETY IN THE CONTEXT OF SOCIOLOGY OF LITERATURE: *JOURNAL OF JESUS* AND *A VERY SPECIAL SERVICE FOR THE SOLITERY ONES*

Sinan Tepe
Thesis of Master
Department of Sociology
Sociology Programme
Advisor: Prof. Dr. Sabahattin Güllülü
Maltepe University Institute of Social Sciences, 2019

There are various ways and methods of observing and interpreting social norms, facts and changes and in consequence of these making an inference. Sociology of literature is a young discipline that aims to identify the changes and the facts in the social field on the basis of literary works.

Surveillance Society In the Context of Sociology of Literature: Journal of Jesus And A Very Special Service For The Solitery Ones aims to analyze the fact of domination and surveillance in the social field starting from the works of Melih Cevdet Anday and Murat Gülsoy. The concept of domination and surveillance is explained starting from the work of penopticon of Jeremy Bentham, with the help of the theoreticians like Foucault, Lyon and Furedi. This study summarizes the historical development of sociology of literature and major theoreticians and movements that have been contributing to this field. Especieally, the theory of Marxist criticism has been examined in detail, and Fisher's approach to sociology of literature has been taken as a reference. The concept of surveillance from the invention of writing to the modenrn times has been examined, the transformations that it has undergone, and the contributions of technology has been studied. It is explained in detail what kinds of surveillance techniques the power developed, and how it dominated. After the conceptual framework is presented, both of the writers' lives and social structure and political climate of the period are birefly mentioned, and then the analysing the works in the context of the concept of domination and surveillance is started.

Keywords: Sociology of Literature, Panopticon, The society of surveillance, The society of fear.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
ÖZGEÇMİŞ	viii
BÖLÜM 1. GİRİŞ	1
1.1. Problem	2
1.2. Literatür	3
1.3. Amaç	18
1.4. Önem	19
1.5. Varsayımlar	20
1.6. Sınırlılıklar	20
1.7. Yöntem	20
1.8. Örneklem	21
1.9. Veri Toplama Araçları	21
BÖLÜM 2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	22
2.1. Sosyoloji Açısından Edebiyat	22
2.2. Gözetim Toplumu	33
2.2.1. Gözetim Kavramı	33
2.2.2. Pastoral Nitelikli Gözetim	37
2.2.3. Büyük Kapatılma	41
2.2.4. Panoptikon ve Teknik Gözetim	46
2.2.5. Enformatik Gözetim	54

BÖLÜM 3. BULGULAR VE YORUMLAR 61

3.1. Melih Cevdet Anday'ın *İsa'nın Güncesi* Romanının Gözetim Toplumu Bağlamında İncelenmesi 61

3.1.1. Melih Cevdet Anday'ın Yaşamı ve Sanatçı Kişiliği 61

3.1.2. Dönemin Toplumsal Yapısı ve Siyasi Analizi 63

3.1.3. *İsa'nın Güncesi* Romanının Analizi 68

3.2. Murat Gülsoy'un *Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet* Romanının Gözetim Toplumu Bağlamında İncelenmesi 90

3.2.1. Murat Gülsoy'un Yaşamı ve Sanatçı Kişiliği 91

3.2.2. Dönemin Toplumsal Yapısı ve Siyasi Analizi 92

3.2.3. *Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet* Romanının Analizi 95

BÖLÜM 4. SONUÇ 112

KAYNAKÇA 120

ÖZGEÇMİŞ

Sinan Tepe

Sosyoloji Anabilim Dalı

Eğitim

Derece	*Yıl*	*Üniversite, Enstitü, Anabilim/Anasanat Dalı*
Y.Ls.	2016	Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı
Ls.	2014	Anadolo Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi Sosyoloji Bölümü
Lise	2002	Kartal Lisesi

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri ve yılı : Tunceli, 1985 Cinsiyet: E
Yabancı diller : İngilice
GSM / e-posta : 05447625262 / tepesina@gmail.com

BÖLÜM 1. GİRİŞ

Melih Cevdet Anday'ın *İsa'nın Güncesi* ve Murat Gülsoy'un *Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet* romanlarını, tahakküm ve gözetim toplumu bağlamında incelendiği bu tez, nihayetinde bir edebiyat sosyolojisi çalışması olmayı amaçlamaktadır. Eserlerin ele alınış biçimi ve yazıldıkları dönemlerin incelenmesi bu bakış açısı dahilinde irdelenmiştir.

Eserlerin yayımlanma tarihleri arasında kırk yılı aşkın bir zaman olması, gözetim toplumu bağlamında eser karşılaştırması yapılmasının yanı sıra, iki ayrı dönem karşılaştırması imkânı da sunmaktadır. Çalışmamızın sorduğu sorulardan ve aradığı cevaplardan birisi de; bu iki dönem arasında gözetim bakımından ne gibi değişiklikler olduğu ve yazarların toplumsal değişimleri nasıl algıladığıdır.

Bir dönemi incelemenin yöntemlerinden birisi de, o dönem yazılan edebi eserleri incelemektir. Bir nesir olarak edebiyat; ilk yazıldığı tarihlerden itibaren yaşadığı toplumun aynası olmuştur. Kendi topluluğuna hiç değinmeyen ve salt kurmacadan ibaret olan edebi eser sayısı çok çok azdır. Roman türünün dünya edebiyatında en bilinen temsilcilerinden, Dostoyevski, Tolstoy, Balzac, Turgenyev gibi yazarlar, parçası oldukları toplumu ve bu toplumun sorunlarını ele almışlardır. Edebiyatın toplumsal olana ne denli yakın olduğu bu yazarların eserlerinde fazlasıyla göze çarpmaktadır. Hatta kimi zaman tarih biliminin pek de değinmediği halkların tarihini bu tarz edebiyat eserlerinden öğrenmek mümkün olmaktadır.

Tezimizde gözetim toplumu kavramını iki farklı dönemde ele alırken, edebiyat eserlerinden yararlanılması, yukarıda bahsettiğimiz üzere halkın tarihine odaklanma isteğidir. Yazarların bu dönemleri nasıl algıladığı, neleri dert edindikleri ve tespit ettikleri bu sorunları okuyucuya nasıl aktardıkları, ilgileneceğimiz sorulardan bazıları olacaktır.

Yukarıda bahsettiğimiz iki eseri de ele almadan evvel, birtakım kavramları ve terimleri açıklamak gerekli olacağından, tezin ilk bölümünde, edebiyat sosyolojisinin ne olduğuna, tarihsel olarak nasıl geliştiğine ve icracılarının kimler olduğuna değinilecektir. Bu bölümde Taine, Mme de Stael, Guyau, Escarpit gibi kuramcıların görüşlerine yer

verilmiş, bu kuramcıların; edebiyat eserlerini toplumsalı açıklamak üzere nasıl ele aldıkları açıklanmaya çalışılmıştır. Marksist eleştiri kuramı detaylı biçimde incelenmiş ve özellikle Lukacs ve Fisher'ın teorileri üzerinde durulmuştur. Belirtmek gerekir ki, edebiyat sosyolojisi yapma iddiası taşıyan bu tez, Fisher'ın bakış açısı dahilinde eserlere yaklaşmayı hedeflemiştir. Kısaca özetlemek gerekirse; incelenen eserlerin toplumsal olmaları birinci şart olarak görülmüş, fakat bir sanat eserini iyi ve değerli yapan şeyin bu özellik olmadığı kabul edilmiştir.

Tezin ana omurgası gözetim toplumu olduğundan dolayı, edebiyat sosyolojisi bölümünden sonra bu kavrama değinilmiş ve ayrıntılı olarak incelenmiştir. Kent devletlerinin ortaya çıkışı ve insanoğlunun ilk kayıt altına alma deneyimini yaşadığı bu dönemlerden başlanılarak, teknolojik ilerlemenin ve iletişim teknolojilerinin damgasını vurduğu yaşadığımız çağa kadar, gözetim toplumu kavramının yaşadığı dönüşüm ele alınmıştır.

Her iki eserde de bağlam noktasını oluşturan gözetim toplumu kavramı ayrıntılı olarak incelendikten sonra eserler ele alınmış, yazıldığı dönemin toplumsal ve siyasi yapısı irdelenmiş, yazarların sanat hayatlarına kısaca değinilmiştir.

1.1. Problem

Modern çağın ve bu çağı yaşayan insanın en büyük problemlerinden birisi de gözetlenmedir. Güvenlik kaygısı taşıyan insan, gözetlenme haline çoğu zaman direniş göstermese de, gözetim hali o denli ileri boyutlara varmaktadır ki, ortaya mahremiyet tartışması çıkmaktadır. Mahremiyet ve özel alan, insanın en temel haklarından biri olmasına karşın, gözetim aygıtlarını elinde tutan devletler ve çokuluslu şirketler bu özel alana artık saygı göstermemekte, mahremiyetlerini hiçe saydıkları bu insanları ya potansiyel bir tehdit ya da tüketim nesnesi olarak görmektedir.

Tezin temel sorunsalı olarak belirlenen, gözetim, tahakküm, korku gibi kavramlar, seçilen iki roman üzerinden irdelenmiş ve farklı dönemlerde yazılmış bu romanlar üzerinden bir dönem araştırması yapılması da amaçlanmıştır. Araştırmanın temel problemi; iki yazarın dönemlerini nasıl algıladıkları, gözetim, korku, tahakküm gibi

kavramlara ne denli dikkat çektikleri ve bu dönemlerde betimlenen insanların, gözetim aygıtına nasıl tepki verdikleridir.

1.2. Literatür

Yapılan araştırmalar sonucunda, yeteri kadar olmasa da Edebiyat Sosyolojisi bağlamında çeşitli çalışmalar olduğu görülmüştür. Bir disiplin olarak Edebiyat Sosyolojisi çalışmalarının azlığını, ülkemizde yeni yeni gelişmesine bağlayabiliriz.

Literatür taramalarının sonucunda, Korku ya da Gözetim Toplumu özelinde yapılan bir Edebiyat Sosyoloji çalışması görülmemiştir.

Bağlamı farklı da olsa akademilerimizde; sosyal bilimler enstitülerinde, karşılaştırmalı edebiyat sosyolojisi çalışmaları mevcuttur.

Nesibe Ayşe Asar'ın 2013 yılında, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen yüksek lisans tezi; *Fürüzan'ın Kırk Yedi'liler ve Emine Işınsu'nun Sancı Romanlarında Öğrenci Hareketleri: Karşılaştırmalı Bir Edebiyat Sosyolojisi Çalışması* bu çalışmalara örnektir. Asar bu çalışmasında, birbirine karşıt iki roman aracılığıyla, 1960-1980 dönemi öğrenci hareketlerini analiz etmeye çalışmıştır. Yöntem olarak Lucien Goldmann'ın oluşumsal yapısalcı yöntemini kullanan Asar; yansıtma, gerçekçilik, toplumcu ve eleştirel gerçekçilik kuramlarından da yararlanmıştır. Çalışmasının sonucunda ise; 1960-1980 dönemi öğrenci hareketlerini, toplumsal, siyasal ve ekonomik düzeni, farklı bakış açılarıyla bu iki romanının yansıttığı sonucuna varmıştır.

Oğuz Atay ve Alev Alatlı'ının Romanlarında Aydın ve Yabancılaşma Sorunu: Karşılaştırmalı Bir Edebiyat Sosyolojisi adlı yüksek lisans tezi 2005 yılında Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen, Mehmet Sevgili'nin bu çalışması da literatür için önemlidir. Aydın ve yabancılaşma kavramları özelinde; aydınların topluma yabancılaşması hususu, temel sorunsal olarak belirlenmiştir. Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar*, Alev Alatlı'ının *Viva La Muerte* adlı romanlarını çalışmasına konu eden Sevgili, nitel araştırma yöntemlerinden belgesel gözlem yöntemini kullanmış ve Melvin Seeman'ın yabancılaşma kuramından yararlanmıştır. Araştırmasının sonuçlarını maddeler halinde sunan Sevgili şu ifadelere yer vermiştir;

- Aydın kavramı göreceli ve soyut bir kavram olduğundan tanımında bir uzlaşma yoktur.

- Aydınların sosyal birliktelikler açısından, bir sosyal kategori olarak ele alınmaları sosyolojik olarak doğru bir yaklaşımdır.

- Aydınların yabancılaşmasını anlaşılmasında edebiyatın ve romanların önemli katkıları vardır.

- Aydınlar diğer toplum kesimlerine göre yabancılaşmadan en çok etkilenen toplum kesimlerini oluşturmaktadır.

- Aydınlar işlevlerini yerine getirebilmeleri için farklılaşmak zorundadırlar. Bu zorundalık yabancılaşmayı kaçınılmaz kılmaktadır.

- Araştırmaya konu olan roman kahramanlarının üçü de tecrit edilme, kendine yabancılaşma, güçsüzlük ve anlamsızlıktan oluşan yabancılaşma biçimlerini yaşamaktadırlar.

- Yabancılaşma göstergelerinden tecrit edilme ve kendine yabancılaşma aydınların kendi tercihi olarak ortaya çıkmaktadır.

- Normsuzluk her aydının yaşadığı bir yabancılaşma biçimi değildir. - Aydınların yabancılaşması çok sebeplidir. Aydınların yabancılaşmasında sosyolojik öğeler psikolojik öğelere göre daha baskındır. Psikolojik etkenlerin temel kaynağını da sosyolojik etkenler oluşturmaktadır.

- Aydınların yetiştirildikleri sosyo–kültürel ortamla yabancılaşmaları arasında sıkı bir ilişki vardır. Aydınların bireysel özellikleri ve zihniyetleri yabancılaşma sürecine büyük oranda etki etmektedir (Sevgili, 2005:6)

Halime Ünaldı'nın 2011 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı tarafından kabul edilen, *Türk Romanı ve Yabancılaşma: Bir Edebiyat Sosyolojisi Denemesi* adlı yüksek lisans tezi; Türk Edebiyatından seçilen 10 roman üzerinden yapılan bir çalışmadır. Bu romanlar; *Felatun Bey ve Rakım Efendi, Araba Sevdası, Şık, Efruz Bey, Yaban, Kiralık Konak, Sodom ve Gomore, Aylak Adam, Kumru ile Kumru* ve *Tutunamayanlar*'dır. Ünaldı, çalışmasında ilk olarak çeşitli "Yabancılaşma" yaklaşımlarını tanımlamış daha sonra Melvin Seeman'ın yabancılaşma kuramını kullanarak, romanların analizine başlamıştır. Aydın yabancılaşması, kendine yabancılaşma, topluma yabancılaşma, mekana yabancılaşma, kültürel yabancılaşma gibi kavramları kullanan Ünaldı, çalışmasının amacını; romanlarda ele alınan yabancılaşma

kavramını, sosyolojik açıdan inceleyerek, edebiyat sosyolojisine katkı sunmak olarak belirlemiştir. Çalışmasının sonuçlarını her bir roman için ayrı ayrı ele alan Ünaldı, özetle şu çıkarımlarda bulunmuştur;

> Romanlardaki kahramanların sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerinin yabancılaşmaya neden olduğu tespit edilmiştir.
>
> Roman kahramanlarının iç dünyaları, düşünsel problemleri ile yabancılaşma arasında bir takım ilişkiler olduğu tespit edilmiştir.
>
> Roman kahramanların yabancılaşma göstergeleri incelenirken bir yabancılaşma biçiminin diğer yabancılaşma biçimi üzerinde tetikleyici etkisi bulunduğu belirlenmiştir.
>
> Roman kahramanlarının yabancılaşmasında aynı sebeplerin farklı yabancılaşma biçimlerine neden olduğu belirlenmiştir. Kahramanların bireysel farklılıklarının, yabancılaşmanın farklı olmasında belirleyici olduğu tespit edilmiştir.
>
> Bu araştırmada incelenen roman kahramanı kişiler roman yazarlarının kurguladıkları bir takım farklı özelliklere sahip kişilerdir. Ancak romanların topluma tutulan bir ayna özelliğinin olması romanlar ve kişilerinin sosyal yaşamın gerçekliği ile büyük benzerlik içinde olmasını sağlamıştır. Bu çalışmanın sonunda romanlardaki kişilerin gerçek yaşamda karşılaşılabilecek kişilerin bir örneği oldukları ve romanların toplumsal gerçeği kavramadaki başarısının sosyolojiye katkısının önemi de anlaşılmıştır (Ünaldı, 2011:202)

Nejla Özgür'ün, 2010 yılında, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel İncelemeler Yüksek Lisan Programı tarafından kabul edilen; *Modernleşme ve Aydın Kavramları Çerçevesinde Edebiyat Bağlamında Aykırı Eserler Veren Romancı/Aydınlar: Ahmet Hamdi Tanpınar, Yusuf Atılgan, Oğuz Atay* isimli yüksek lisans tezi, literatürde karşımıza çıkan bir başka çalışmadır. Özgür, çalışmasında amaç olarak; Türk modernleşme tarihinde genel geçer modalara uymayan, gerçeklikle daha derin ilişkiler kurabilen ve çağdaşlarına göre daha evrensel idealler peşinde olan bu üç romancıyı, döneminde incelemek ve ne tür tepkiler aldıklarını araştırmak olarak belirlemiştir. Bu üç romancıyı seçme nedenlerini, Türk Edebiyatına getirdikleri özgün eserler olarak kabul eden Özgür;

> Bu yazarları diğerlerinden farklı ve birbirleriyle benzeşir kılan ortak özellikleri var mı? Varsa bunlar neler? – İlk eserlerini verdiklerinde aldıkları tepkiler, haklarında yapılan yorumlar benziyor mu? - Bu yazarları eleştiren aydınlar topluluğu homojen bir bütün oluşturuyor mu? - Bugün belli bir mesafeden değerlendirildiklerinde oturtuldukları yer neresi?" (Özgür, 2010:3)

Sorularına cevap aramıştır. Çalışmasında yöntem olarak, nitel araştırma yöntemlerinden kaynak analizini kullanan Özgür, sonuç olarak üç romancının da eserler verdikleri dönemlerde anlaşılmamış olduklarını ve tepki gördüklerini dile getirir. Söz konusu romancıları, siyasal merkezden uzak ve iktidarın getireceği nimetlere mesafeli olarak değerlendiren Özgür; bu romancıların muhalif fakat militan olmadıklarının altını çizer. Sonuç bölümünde bu üç romancının ortak özelliklerine değinen Özgür, şu ifadeleri kullanır:

> Bu yazarların üçü de güncel Batı edebiyatını takip etmiş, aynı yazarları okumuşlar ve onlardan etkilenmişlerdir. Literatürü klişelerin dışına çıkarak izlemişlerdir. İlgi alanları geniştir. Edebiyattan psikolojiye, güzel sanatlara uzanır. Psikanaliz ve varoluşçulukla ilgilenmişler, yaşadıkları dönemdeki dünya gündemini takip etmişlerdir. Hem kendilerini hem de roman kahramanlarını kurarken bireysellik önemli bir unsur olmuştur. Türk romanına en önemli katkıları da budur. Türkiye'de edebiyatın sınırlı konularla ve tekniklerle içekapanık bir varoluş içinde olduğu dönemlerde tavırları ve eserleriyle yerel değil evrensel sanatçı/aydınlar oldukları söylenebilir. (Özgür, 2010:76)

Yukarıda karşılaştırmalı edebiyat sosyolojisi alanına örnek gösterilecek bazı tezlere yer verilmiş, varsayımları ve sonuçlarına değinilmiştir. Literatüre katkısı bakımından, dünya edebiyatında gözetim toplumu olgusunu işleyen bazı eserlere değinmek faydalı olacaktır.

George Orwell'ın karşı-ütopya olarak değerlendirilen romanı, *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*; gözetim toplumu romanı olarak niteleyebileceğimiz eserlerin başında gelmektedir. Eserin tamamlandığı tarih olan 1948 yılından esinlenilerek, küçük bir oyunla bu isim koyulmuştur romana. Kitabın Türkçe ilk baskısının da 1984 yılında, bilinçli bir tercihle yapıldığını eklemek gerekir.

Bin Dokuz Yüz Seksen Dört, insanlığın üzerine bir kâbus gibi çöken, hafızayı, tarihi, dili, düşünceyi çöpe atan totaliter bir yönetimin icraatlarını işleyen bir kara anlatıdır. Eski dilin yerine yeni bir dilin getirildiği, evlerin salonlarında bulunan ve günün yirmi dört saati kayıt yapabilen tele-ekranların olduğu, tarihin sürekli değiştirildiği, erotizmin düşman olarak görüldüğü kara bir anlatı.

Romanın başkahramanı Winston Smith, Gerçek Bakanlığı'nda arşivi düzletmekle görevli bir memurdur. Bakanlıktaki odasına, basınçlı borular yardımıyla gelen eski gazeteleri, broşürleri, dergileri, kitapları, kısacası siyasal bir söylem içeren her türden materyali düzeltmekle görevlidir. Düzeltilecek sayı piyasadan toplanır, yok edilir ve yerine düzeltilmiş nüshası konulur. Buradaki amaç; Büyük Birader'in öngörülerinin yanılmaz bir biçimde doğru çıkmasını sağlamaktır. Romandan bir örnekle;

> …17 Mart tarihli Times'a göre, Büyük Birader önceki günkü söylevinde Güney Hindistan cephesinde yeni bir gelişme olmayacağını, ama kısa bir süre sonra Avrasya'nın Kuzey Afrika'da saldırıya geçeceğini öngörmüştü. Gel gör ki, Avrasya Başkomutanlığı saldırıyı Güney Hindistan'da başlatmış, Kuzey Afrika'ya hiç dokunmamıştı. O yüzden, Büyük Birader'in söylevinin bir paragrafını yeniden kaleme almak, öngörüsünü gerçeğe uygun kılmak gerekiyordu (Orwell, 2011:63).

Büyük Birader, romanda adı geçen Okyanusya ülkesinin her şeye muktedir, yanılmaz, hatasız başkanıdır ve Stalin'in bir temsilidir. Sokaklarda, devlet dairelerinde her an karşınıza çıkabilecek resimleri vardır. Resimlerinin altında "Büyük Birader'in Gözü Üstünde" yazmaktadır. İnsanların her daim izlendiğini hissetmesi bakımında oldukça önemli bir göstergedir bu durum.

Gerçek Bakanlığı, gerçeğin üretildiği bir bakanlık olmasının yanında, haberler, eğlence, eğitim ve güzel sanatlarla ilgilenmektedir. Savaşla ilgilenen Barış Bakanlığı, yasa ve düzeni koruyan Sevgi Bakanlığıdır. Başkahramanımıza göre: "En korkunçları Sevgi Bakanlığı'ydı. Tek bir penceresi bile yoktu" (Orwell, 2011:28). Görüldüğü üzere eski dilin çöpe atıldığı Okyanusya'da kavramlara da yeni anlamlar yüklenmiştir.

Okyanusya vatandaşlarını motive etmek ve aidiyetlerini güçlü kılmak için düşmanlar yaratır, nefret haftaları tertip eder. Ülke sürekli olarak bir savaş halindeydi ve "Winston, ülkesinin savaşta olmadığı bir dönemi anımsamıyordu…" (Orwell, 2011:56).

Çalışanlar işlerine başlamadan önce "İki Dakika Nefret" törenine katılırlar ve burada halk düşmanı olarak nitelenen Emmanuel Goldstein'a nefretlerini kusarlar. Kuşkusuz Emmanuel Goldstein, Troçki'nin bir tezahürüdür.

Sevgi Bakanlığı'na bağlı bir de Düşünce Polisi vardır ki nefesi her an insanların ensesindedir. Evlerde tele-ekranların bulunduğu bir sistemde Düşünce Polisi'nin kimi ne zaman izlediği bilinmez. Panoptikon'un tarifinde olduğu gibi görünmeden gözetlemenin bir örneğidir bu sistem. Gözaltılar sabah saatlerinde olur ve bir kişi gözaltına alındıktan sonra *buharlaşır*. Adı ve çalışma yaşamı kayıtlardan silinir ve bir süre sonra onu hatırlatacak tek bir emare dahi kalmaz.

Bin Dokuz Yüz Seksen Dört, Sovyetler Birliği'nin Stalin Dönemini ele alarak totaliter sistemleri eleştirmektedir. Sanıldığı gibi salt bir sosyalizm eleştirisi değildir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının üzerinden çeyrek yüzyıl geçmesine rağmen, romanın hala güncelliğini koruyor olması bunun göstergelerinden biridir. Orwell bu romanı 1946 yılında yazmaya başlar. Yani İkinci Dünya Savaşı sona erdikten yalnızca bir yıl sonra. Orwell, Stalin yönetimine de görmüş, Hitler, Franco ve Mussolini gibi faşist yönetimlere de şahit olmuştu. Dünyayı, yaklaşan bir totalitarizm tehlikesine karşı bu şekilde uyarmayı tercih etmişti.

Aldous Huxley'in 1932 yılında yayınlanan eseri *Cesur Yeni Dünya,* kurgusuna göre Ford'dan sonra 632 yılında geçer. Seri üretim bandının mucidi olan Henry Ford'dan esinle, tarihin başlangıcını Ford fabrikalarının da seri üretime geçtiği tarih olan 20. yüzyıl başlangıcı olarak kabul eder. Dünya üzerinde tek bir devletin olduğu anlatıda, insanlar her zaman sağlıklı ve mutludurlar. Savaş, yoksulluk ve hastalıklar aşılmış, tüm insanlar kendilerini eğlenceye ve tüketime vermişlerdir.

Bireyler seri üretim bantlarında üretilir ve şişelerde dünyaya getirilir. Delta, Alfa, Beta, Gama ve Epsilon gibi kast sistemlerine sahip olurlar. Kastlar arası geçişin mümkün olmadığı bu toplumda, en alt kastta yer alan üyeler bile halinden oldukça memnundur. *Şartlandırma Merkezleri* adlı yapılarda her bireye uykuda eğitim yoluyla bulundukları kast grubu kanıksatılır. Bir üst kast sistemine mensup olanların çok zeki olduklarını, fakat kendilerinin iyi ki bu kadar zeki olup daha fazla çalışmak zorunda kalmadıklarını öğrenerek şartlanırlar.

Sistem tüm bireyleri her an takip eder ve onların yalnız kalmasına engel olur. Yalnız kalmak demek, düşünmek, sorgulamak, mutsuz olmak demektir. Bireyler sıkıntı duyduğu anlarda, sorunların çözümü yerine *soma* denilen uyuşturucu haplardan alır ve sıkıntı halini bu şekilde atlatırlar.

Özne önemsizdir, her şey toplum içindir ve herkes herkese aittir. Sanat, edebiyat ve felsefe yasaklanmış, aile kurumu ortadan kalkmıştır. Dini inanç olarak Ford denilen Tanrı'ya inanılmaktadır. Roman içerisinde sık sık *Ford bilir, Ford aşkına* gibi cümleler geçmektedir.

Roman, ayrı bir ülkeden gelen John adlı karakterin Ford'un ülkesine getirilişiyle gelişir. John'un annesi gençliğinde *Cesur Yeni Dünya*'da dölleme merkezinde çalışmış fakat daha sonra ilkel insanların yaşadığı vahşi bölgede hayatını sürdürmüştür. Modern dünyadan geldiği için yerliler tarafından sürekli dışlanmıştır. John'da annesiyle aynı akıbeti paylaşır ve yerlilerin arasında aidiyet problemini her daim yaşar. Kuluçka ve Şartlandırma Merkezi'nde görevli olan Bernard Marx, John'u ve annesini *Cesur Yeni Dünya*'ya getirir. Bernard Marx, seri üretim bandında şişelendiği sırada kanına alkol karıştığı için Alfa sınıfına ait olması gerekirken Beta sınıfına dâhil edilir. Bu durum John'un bulunduğu ortamdaki insanlarla sorun yaşamasına, sorgulamasına ve depresif bir ruh haline sahip olmasına neden olur.

Romandaki karakter isimleri de hayli anlam yüklüdür. Bernard Marx uyumsuz ve sistem karşıtı bir karakter olmasına ek olarak; Bernard Shaw ve Karl Marx isimlerinden türetilmiştir. Bunun dışında Lenin, Engels, Darwin, Bakunin gibi düşünürler de romanda karakterize edilmişlerdir.

Neil Postman, *Televizyon: Öldüren Eğlence* eserinin önsözünde Orwell'ın ve Huxley'in kehanetlerini karşılaştırır. Orwell, insanlara boyun eğdirecek sistemi baskıcı ve şiddet kullanan, kitapları yasaklayacak bir sistem olarak tarif ederken; Huxley, bunun için her zaman Büyük Birader'e gerek olmadığını anlatır;

> Orwell kitapları yasaklayacak olanlardan korkuyordu. Huxley'in korkusu ise kitapları yasaklamaya gerek duyulmayacağı, çünkü artık kitap okumak isteyecek kimsenin kalmayacağı şeklindeydi. Orwell bizi enformasyonsuz bırakacak olanlardan, Huxley pasifliğe ve egoizme sürükleyecek kadar enformasyon yağmuruna tutacak olanlardan korkuyordu. Orwell hakikatin bizden gizlenmesinden, Huxley hakikatin umursamazlık denizinde boğulmasından korkuyordu (Postman, 2014:8).

Franz Kafka'nın ölümünden iki yıl sonra 1925 yılında yayınlanan romanı *Dava,* kuşatılmış insanın çaresizliğini anlatan kült eserlerden biridir. Kafka, yaşadığı döneme hâkim olan korku kültürünü, sevgisizliği, yabancılaşmayı, adaletten kesilen umudu ve bürokrasinin azgın dişleri arasında kaybolan insanlığı, bir mahkeme sürecini kurgu ederek anlatır. Sistemin yalnızca muhalif grupları ve başkaldıran insanları ezmediğini, sıradan, kendi halinde yaşayan ve iyi birer yurttaş olan insanları da yuttuğunu anlatır.

Dava romanının başkarakteri Joseph K., otuz yaşında, bankada çalışan bir memurdur. Çevresi tarafından iyi bir insan olarak bilinir. Sıradan, kiralık bir evde oturur ve pek arkadaşı da yoktur. Bir sabah evine gelen iki memur, ona hakkında açılan bir dava olduğunu ve tutuklandığını iletirler. Joseph K., memurlara suçunu sorduğu vakit öğrenemez, zira memurlar görevlerinin yalnızca bunu bildirmek olduğunu ve davanın içeriğine dair bir fikirlerinin olmadığını söylerler. Bürokratik yapılanmalarda görülen, görevlinin ifa ettiği eylem dışında bir fikre mahzar olmadığını gösteren bir örnektir bu. Joseph K.'nın tutukluluğu onu bir yere kapatmaz. Günlük işlerine devam eder ve neyle suçlandığını, kanunun hangi maddesini çiğnediğini öğrenmeye çalışır. Joseph K.'nın tutuklu olmasına karşın bir yere kapatılmaması, kendini özgür addeden tüm insanlık için geçerli bir durumdur. Franz Kafka, yaşadığı dönem itibariyle büyük savaşlara tanık olmuş ve totaliter yönetimleri tecrübe etmiş bir birey olarak, bu hususa değinmiş olması yüksek bir olasılıktır.

Joseph K. günlük işlerine devam ederken mahkemeye çağrılır. Mahkemelerin görüldüğü yerler, şehirden uzak, basık tavanlı ve dağınık yapılardır. Mahkeme salonuna girdiği vakit, salonun bomboş olduğunu görür ve oradaki hukuk kitaplarına göz atar. Kitapların içinde çocukların çizdiği resimler görecektir Joseph K. Hukukun ne denli ciddiye alındığını anlamak için önemli bir göstergedir bu. Dava ile ilgili hiçbir ilerleme kat edemeyen Joseph K.'ya amcası yardımcı olur ve ona bir avukat önerir. Bu avukat

yatağa mahkûm bir kötürümdür. Franz Kafka, insanlığın kurtuluşuna dair inancının olmadığını bu metafor ile dile getirmektedir. Sıradan insanın bel bağladığı kurtuluş umudu maalesef yatağa bağlı bir kötürümdür. Joseph K. avukattan istediği yardımı alamaz ve kendisine sarayın ressamı olan Titorelli önerilir. Titorelli hâkimler arasında nüfuz sahibi olduğunu anlatır ve Josph K.'ya beraat etmesinin imkânsız olduğunu söyler. Yapılabilecek en iyi ihtimalin, davayı sürüncemede bırakmak olacağını iletmesi, Kafka'nın insanlığa bakışının özeti gibidir. İnsanlığın, içinde bulunduğu girdaptan kurtulma ihtimali yoktur. İnsanlık bir sıkışmışlık içerisinde yaşarken, başına gelebilecek en iyi ihtimalin bu sıkışmışlığın devamı olacağını söyler. Sıkışmışlık iyi bir ihtimaldir çünkü biraz ötesinde ölüm olasılığı durmaktadır.

Joseph K. bir yıl boyunca suçunun ne olduğunu öğrenmeye çalışır ve suçunu bilmediği için de kendisini savunamaz. Dava süreci bürokratik işlemlere dönüşür. Memurlar her an rüşvet almaya hazır bireyler olarak temsil edilir. Joseph K. bir yılın ardından koluna giren iki görevli tarafından ölüme götürülürken, civarda açılan bir pencereden belli belirsiz bir elin ona ona doğru uzandığını görür. Franz Kafka'da bir umut nüvesinden bahsedilecekse işte bu kadardır. Umut; hayal mi gerçek mi olduğu belli olmayan bir siluettir yalnızca.

Patrick Süskind'in 1985 yılında yayınlanan romanı *Güvercin,* korku toplumu tarafından şekillendirilmiş, risk almaktan kaçınan bireyin hayatında ortaya çıkan küçük bir değişiklik neticesinde gösterdiği refleksleri anlatır. Romanın başkarakteri olan Jonathan Noel ellisini aşmış, başından mutsuz bir evlilik geçmiş ve tek görevi banka müdürü geldiği vakit kapıyı açmak olan bir bekçidir. Evliliği dâhil, hayatındaki tüm önemli kararlar amcası tarafından verilmiş, yaşamın akışından el ayak çekmiş yalnız bir bireydir. Tek hayali Paris'te yaşadığı çatı katını satın almaktır.

Jonathan Noel insanlarla konuşmaktan haz etmeyen, ortak tuvaleti kullanırken bina sakinleriyle karşılaşmamak için koridoru dinleyen asosyal bir karakterdir. Bir sabah uyandığında kapısının önünde, apartman koridorunda bir güvercin görür. Jonathan Noel, yaşamın monotonluğuna ve değişmezliğine o kadar kaptırmıştır ki kendini, bu görüntü karşısında dehşete kapılır. Güvercini gördüğü ilk dehşet anı şöyle anlatılır;

> Neredeyse eşikten adımını atmıştı ki, ayağını, sağ ayağını kaldırmıştı bile, yürüme durumundaydı –gördü onu. Kapısının önünde oturuyordu, eşiğe yirmi santimetreden az bir uzaklıkta, arkadaki pencereden gelen sabah ışığının solgun aydınlığına karşı. Kırmızı, pençeli ayaklarıyla koridorun öküzkanı kırmızısı taşlarının üstünde oturup duruyordu kurşuni, düzgün tüyleri içinde güvercin (Süskind, 1987:14).

Karşılaşmanın dehşete yol açtığını, güvercinin yırtıcı bir hayvan gibi tasvir edilmesinden anlayabiliriz.

Jonathan Noel bu karşılaşmadan sonra eskisi gibi devam edemez hayatına. Güç bela evinden çıkar, bavulunu alarak bir otel odasına yerleşir. Üzerine korku hali çökmüştür Jonathan Noel'in, nesneleri ve kişileri daha önce görmediği biçimde görür. Apartman çıkışında kapıcı Madam Rocard ile karşılaşması bu duruma bir örnektir. Kadının yüzüne daha önce hiç dikkatli bakmamış ve yüzündeki çizgilerden, kireç gibi beyaz tombul suratından bahsederken "gençkızımsı bir ürkeklik" (Süskind, 1987:31) taşıdığını belirtmeyi ihmal etmemiştir. Madam Rocard ile karşılaşmasında odasının önünde bir güvercin bulunduğunu ve muhtemelen açık olan pencereden girmiş olabileceğini söyler. Burada sürekli vurguladığı durum bir yönetmeliktir. Pencerenin sürekli kapalı kalacağının, bina yönetmeliğinde yazılı olduğunu defalarca tekrar eder. Kurallara sıkı sıkıya bağlı bir birey olarak tasvir edilen Jonathan Noel, güvercini koridordan kovmak gibi basit bir eylem yerine, korku ve dehşet içerisinde yönetmeliğe sarılmıştır. Bu korku halinde kanunlara bağlı kalması, vurgulanması gereken bir olgudur.

Aslında hiçbir şeye sahip olmayan, Paris'te bir çatı katında yaşayan yoksul bir insan olan Jonathan Noel, davetsizce gelen bu misafiri sayesinde hayatında birçok şeyi kaybedeceğini ve asla eskisi gibi yaşayamayacağını düşünür. Yaşadığı sistem, kendi halinden öylesine memnun bireyler yaratmıştır ki, Jonathan Noel kendi yoksulluğunu göremez. "Bir anlık bir şeydi insanın yoksullaşıp düşmesi! Bir anlık bir şeydi kişinin öz varlığının görünüşte sağlam taşlarla örülü temeli!" (Süskind, 1987:54). Banka müdürünün limuzininin geldiğini fark etmeyişinin yarattığı suçluluk duygusuyla bu sözler dökülür Jonathan Noel'in ağzından. Ve artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını, işsiz kalıp sersefil sokaklarda yaşayacağını, şu anda güvercin ve ailesine mesken olan evine dönemeyeceğini, faturaların birikeceğini, otel odasında da atılacağını düşünür.

Frank Furedi'nin korku toplumunu anlatırken bahsettiği gibi; sistem, güvenlik önlemi almanın erdemine inan bireyler yetiştirdikçe, risk almanın ne kadar aptalca ve gereksiz bir şey olduğuna toplumları ikna eder. Bunun neticesinde ilerleme kaydedemeyen, icat yapamayan, her yeniliğe kapalı pasif insanlar yetişecektir (Furedi, 2017). Jonathan Noel özelinde, Süskind'in anlatmaya çalıştığı korku hali bu durumun bir göstergesi olarak okunabilir. Güvercin gibi zararsız ve birçok inançta, düşüncede olumlu yansımaları olan bir varlıktan dahi korkan bir insanlık hali ve sorun olarak görünen bu durumu çözmekten duyulan acizlik.

Josê Saramago, 1995 yılında yayınlanan romanı *Körlük* ile modern insana, liberal demokrasi anlayışına, ahlak kavramına eleştiriler getirir.

Roman, bir taksi şoförünün kırmızı ışıkta durduğu esnada birdenbire kör olmasıyla başlar. Karakter isimlerinin, tarihin ve yerin kullanılmadığı eserde, Saramago, kurgusuna evrensel bir nitelik kazandırmayı hedeflemiştir. Taksi şoföründen roman boyunca 'birinci kör' diye bahsedilir. Kör olan taksi şoförüne yardım edip evine götüren ve daha sonra şoförün arabasını çalan adam 'oto hırsızı' olarak isimlendirilir ve şoförden sonra kör olan ilk kişi de o olur. Daha sonra şoförle temas halinde olan kim varsa; doktor, doktorun muayenehanesinde bekleyen hastalar, sekreter, eczacı gibi karakterler de bu salgına yakalanıp kör olurlar.

Saramago'nun salgın haline dönüşen bu körlüğü, karanlık bir manzaraya değil de bembeyaz bir aydınlığa hapsetmesi manidardır. Beyazlık, her şeyin yolunda olduğu ve şikâyet edilmeyecek bir durumdur zira. Modern insanın toplumlar ve olaylar karşısında takındığı tavra bir gönderme olarak okunabilir bu durum.

Körlük salgınına yakalanan kişiler, mesleklerine, unvanlarına bakılmaksızın, daha önce akıl hastanesi olarak kullanılan hapishane benzeri bir binaya kapatılırlar. Binanın her tarafı kapalıdır ve kapılarda nöbetçiler beklemektedir. Dışarı çıkmak kesinlikle yasaklanmıştır ve bu emre itaat etmeyenler infaz edilecektir. 17. yüzyıl Avrupa'sının göstermiş olduğu 'büyük kapatılma' refleksine benzer bir tutum görürüz romanın bu bölümünde. Toplumun varlığına tehdit oluşturan hastalıklı bireyler, behemehâl kontrol altına alınmış ve kapatılmıştır.

Kapatılan insanlar, hiç bilmedikleri bu binanın içinde, temel ihtiyaçlarını dahi görürken zorlanırlar. Sınırlı sayıda gıda malzemesi bırakılır ve zamanla, kapatılan insan sayısı arttığından, gıda için tartışmalar, kavgalar başlar. Kapatılanların arasından sadece bir insanın gözleri görmektedir, o da doktorun karısıdır. Eşini yalnız bırakmamak için kör taklidi yapmış ve o da bu binaya kapatılmıştır. Doktorun eşi gerçekten de kör taklidi yapar ve bina içerisindeki kavgaları, anlaşmazlıkları izlemekle yetinir. Saramago'nun bina içerisindeki körlerin arasına yerleştirdiği bu 'gören' kişi, bir nevi toplumdaki 'aydın' figürüne tekabül etmektedir. Saramago'nun ustalıklı eleştirisi; aydınların tüm gerçeği gördüğü fakat kıllarını dahi kıpırdatmadıkları yönündedir.

Salgına yakalanma korkusuyla, görevliler kapatılanlarla temas kurmazlar ve iletişimleri mikrofonlar yoluyladır. Zamanla artan kör insan sayısı beraberinde kargaşayı ve insanların kontrollerini kaybetmesini getirir. Çeteleşme başlar, açlık ve tecavüz artar. İnsanlar; onları kontrol edecek ahlaki bir sistem, ideoloji ya da inanç olmadığında vahşi birer insana dönüşmektedir. Saramago'nun bu bölümde vurguladığı olgu, adeta yozlaşmanın tarihi niteliğindedir.

Kapatılmayı gerçekleştiren iktidar yetkilileri, artan kör sayısına rağmen erzak miktarını düşürmeye başlar. Bunun neticesinde şiddet kullanan bir kör grup tüm yiyeceklere el koyar ve diğer kör gruba bunları satmaya başlar. Tıpkı tarım devrimi sonrasında ortaya çıkan, askeri ve siyasal gücü elinde bulundurarak, verimli topraklara egemen olan kent devletleri.

Romanın bundan sonraki bölümünde, yiyecek almak için verecek değerli eşyaları kalmayan gruptan, kadınlar aracılığıyla cinsel haz talep edilir. Kapatılanlar bu talep karşısında uzun süre düşünmek zorunda kalır ve uzun ahlak tartışmaları yaparlar. Fakat şiddet kullanan grubun taleplerini kabul ederler.

Doktorun karısının, şiddet kullanan çete liderini öldürmesiyle bir isyan başlar. Saramago, eleştirdiği aydın kavramına karşı o kadar da umutsuz değildir, zira kurtuluşa giden yolda fitili ateşleyen yine aydın olmuştur. İsyanla birlikte binada bir yangın çıkar ve doktorun karısı gözlerinin görmesinin avantajını kullanarak kapıları açar ve kapatılanlar serbest kalır. Dışarı çıktıklarında kapılarda nöbetçilerin olmadığını görürler ve her yer harabeye dönmüştür. Nöbetçileri olmayan bir binada kapalı kalmak tabiiyet

gerektiren bir eylemdir. Saramago, iktidar aygıtının insanları kendisine nasıl tabi kıldığını, onları bir kurtuluş imkânı olmadığına nasıl ikna ettiğini ustalıkla göstermiştir.

Körlük, hastalıklı bireylerin toplumdan izole edildiği, bakmak ve görmek arasındaki farka değinen, kimin sahiden gördüğünü irdeleyen, modern insana ve modern insanın tezahürü olan liberal demokrasiye eleştirel yaklaşan bu zamandan bir romandır.

2017 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görülen Kazuo Ishiguro'nun 2005 yılında yayınlanan romanı *Beni Asla Bırakma,* Hailsham adlı yatılı okulda eğitim gören bir grup öğrenciyi ve bu öğrencilerin akıbetlerini anlatmaktadır.

Hailsham, öğrencilerinin kesinlikle dışarı çıkmadığı ve gözetmenleri tarafından sürekli izlendikleri bir yatılı okuldur. Öğrencilerini farklı kılan olgu ise onların birer klon oluşu ve normal insanlara verilmek üzere organ bağışçıları olmalarıdır. Hailsham, öğrencilerini bu hedefle yetiştirir ve bilhassa bedenlerine dikkat etmelerini, onların çok değerli ve özel oldukları her daim aşılar. Sigara içmek kesinlikle yasaktır ve içtiği tespit edilen öğrenciler, normal insanlardan katbekat ağır cezalara çarptırılacaktır. Sanata ve spor derslerine verilen önem had safhadadır. Sporun önemi, bağışlayacakları organların sağlıklı kalmalarını amaçlarken; sanata yönlendirilmelerinin amacı, onların bir ruha sahip olup olmadıklarını anlamak içindir.

Romanın başkarakteri Kathy H. Hailsham mezunu, otuz bir yaşında ve on bir yıldan beri organ bağışçılarına bakıcılık yapan genç bir kadındır. Romanın kurgusu Kathy H.'nin eski günleri anımsaması ile başlar ve Hailsham'da henüz küçük birer çocuk oldukları döneme kadar gider. Tommy, sanata yeteneği olmayan, kaba fakat iyi niyetli bir öğrencidir. Diğer öğrencilerin alay konusu olan Tommy'ye yalnızca Kathy H. yakınlık gösterir. Ruth, Tommy ile dalga geçen bir karakter iken daha sonra, yalnız kalma korkusuyla onunla sevgili olur. Bir nevi Kathy H. ve Tommy'nin arasına girer. Bayan Lucy, Hailsham'a sonradan gelen bir gözetmendir ve bu sistematik yapı içerisinde vicdanı temsil etmektedir. Öğrencilere gerçeği açıklama ihtiyacı duyan Bayan Lucy, onlara şöyle seslenir;

> Hiçbiriniz Amerika'ya gitmeyeceksiniz, hiçbiriniz film yıldızı olmayacaksınız. Geçen gün bazılarınızın planladığını duyduğum gibi, hiçbiriniz süpermarketlerde çalışmayacaksınız. Hayatlarınız sizin için önceden kararlaştırıldı. Yetişkin olacaksınız ve sizler yaşlanmadan, hatta orta yaşa bile gelmeden, hayati organlarınızı bağışlayacaksınız. Her biriniz bu nedenle yaratıldınız. Filmlerini seyrettiğiniz aktörler gibi değilsiniz, benim gibi bile değilsiniz. Bu dünyaya belli bir amaçla getirildiniz ve geleceğiniz, hepinizin geleceği önceden belirlendi (Ishiguro, 2017:83).

Sanayi devrimiyle birlikte fabrika temelli bir yaşamın başladığı ve işçi çocuklarının da fabrika sistemine göre eğitim aldıklarına önceki bölümlerde değinmiştik. Bayan Lucy'nin öğrencilere bu itirafı, bir eğitim sistemi eleştirisi gibi yorumlanabilir.

Öğrencilerin Hailsham'dan kaçmalarını önlemek için türlü efsaneler üretilmiştir. Çitlerin ardına geçtikleri vakit, başlarına korkutucu olaylar gelecek ve ormanın laneti peşlerini bırakmayacaktır. Tabi olma halini sağlamak için klasik bir yöntem olan, korku kültürü yaratılmıştır.

On sekiz yaşını dolduran tüm Hailsham öğrencileri gibi, Kathy H., Ruth ve Tommy yatılı okulu terk eder ve bağış sıralarını beklemek üzere, benzer diğer okullardan gelen mezunlarla birlikte 'kulübelerde' yaşarlar.

Kazuo Ishiguro'nun *Beni Asla Bırakma* adlı bu romanı, bilimkurgu öğelerini de kullanarak, insan hayatının büyük sistemler tarafından izlendiği ve çok önceden belirlendiği, daha önce yaşanmış olan bir dünyayı anlatmaktadır. Toplumda bir normal insanlar olduğunu, bir de bu normal insanların daha sağlıklı yaşamalarını sağlamak üzere klonlar oluşturulduğunu söyler. Genel zenginliğe sahip azınlığın refahını sürdürebilmesi için, üretimi ve zenginliği yaratacak çoğunluğa ihtiyaç duyması gibi. Bu durumu Kathy H.; "O çalışmaları neden yaptık biz? Niye bizi eğittiniz, teşvik ettiniz, bütün o şeyleri neden yaptırdınız? Sadece organlarımızı verip öleceksek, niçin bütün o derslere girdik? Niçin bütün o kitapları okuduk, tartıştık?" (Ishiguro, 2017:245) sözleriyle dile getirmiştir.

Dünya edebiyatında gözetim toplumunu işleyen, baskıcı ve totaliter yönetimleri konu edinen önemli kara ütopyalardan birkaçına yukarıda değinildi. Türk edebiyatında ütopya ya da kara ütopya olarak adlandırılacak eserlerin sayısının yok denecek kadar az olmasının yanında, gözetim toplumunu inceleyen, tartışmaya konu olabilecek bir eser

görülememiştir. Fakat bekleyişi, korkuyu ve korku toplumunu anlatan birkaç eser tespit edilmiştir. Bunlardan bazılarına değinmek faydalı olacaktır.

Yaşar Kemal'in *Dağın Öte Yüzü* üçlemesinin ikinci kitabı olan 1963 yılında yayınlanan *Yer Demir Gök Bakır*, bekleyişi, korku toplumunun oluşma sürecini anlatan ve çaresiz kalan insanların ne gibi efsaneler üretebileceğini gösteren önemli bir eserdir. Yaşar Kemal'in eserlerinin çoğunluğunda olduğu gibi mekan yine Çukorova'nın civar köyleridir ve karakterler yine geçimini pamuk toplayarak sağlayan fakir köylülerdir. Roman Koca Halil'in köylüleri pamuğa geç indirmesi ile başlar ve Yalak köylüleri bunun neticesinde, pamuktan elleri boş dönerler köylerine. Önleri kıştır ve tek geçim kaynakları olan pamuktan kazanç sağlayamayan köylüler, bir telaş ve korkuya kapılırlar. Bu korkunun kaynağı borçlandıkları Adil Efendidir. Köylüler borçlarını ödeyemedikleri gibi kış için geçimlerini sağlayacak ürünleri de alamamıştır. Çaresizce köylerinde bekleyip Adil Efendinin gelip neleri var neleri yoksa alacağı günü beklemektedir köylüler. Fakat köylüler bekleyedursun Adil Efendi bir türlü gelmemektedir. Bu bekleyiş köylüleri arayışlara sevk etmiş, farklı çözüm yollarına girişmelerini sağlamış ve kendi içlerinden bir karakter olan Taşbaşoğlu Mehmet'i giderek ermişlik rütbesine taşımıştır. *Yer Demir Gök Bakır*, korku halini, bekleyişi, çaresizliği ve bu duygulara kapılan toplumların nasıl tepkiler vereceğini işlemesi bakımından önemli bir eserdir (Kemal, 2008).

Hasan Ali Toptaş'ın 1993 yılında yazdığı ve ertesi yıl Yunus Nadi Roman Ödülü alan eseri *Gölgesizler,* her şeyden evvel bir kayboluş romanıdır. Eserlerinde mekan olarak taşrayı kullanan Hasan Ali Toptaş, *Gölgesizler* romanında mekan olarak da zaman olarak da ikili bir anlatımı tercih etmiştir. Şehirde ve köyde insanlar kaybolmakta ve geride kalanlar bu kaybolanları aramaktadır. Roman boyunca çok kere duyacağımız bir söz eserin özeti gibidir. Kaybolmak için önce var olmak gereklidir, gerçekten var mıyız? Köyde önce Cıngıl Nuri adlı berber kaybolur. Şehirde kaybolan berber ise köyde ortaya çıkar. Daha sonra köyün en güzel kızı olan Güvercin kaybolur. Romanın gelişimi Güvercin'in kaybolması üzerine ilerler. Bundan sonra mistik ve gerçeküstü olaylar yaşanır köyde. Daha önce anlatılan efsanelerde yaşayan insanların nasıl kaybolduğu sorulur örneğin. Romanın adının *Gölgesizler* olması da asıl derdini ele verir niteliktedir. Çünkü bir şeyin gölgesiz olması için ya karanlıkta olması gerekir ya da var olmamış olması gerekir. Köyde yaşayanlar bu soruyu sorar kendilerine. Gerçekten karanlıktalar mıdır? Devlet onları görmüyor mudur? Ya da köyün en güzel kızı Güvercin, devlet için

kayıtlarda tuttukları bir satırdan mı ibarettir? Belki de Hasan Ali Toptaş'ın yaptığı bir edebi oyundan ibarettir tüm köylü ve gerçekten hiç var olmamışlardır. Hasan Ali Toptaş postmodern bir anlatımla ele aldığı eserinde, kayboluş, varoluş, korku gibi olguları büyük bir titizlikle işlemektedir (Toptaş, 2018).

Melih Cevdet Anday'ın 1970 yılında yayınlanan romanı *Gizli Emir*, bekleyişi konu edinen bir olağanüstü hal romanıdır. Adı bilinmeyen bir kentte ve bilinmeyen bir zamanda geçer roman. Kentin düzenini sağlayan Asayişi Yerleştirme Olağanüstü Teşkilatı (AYOT) her şeyden sorumludur. Kent düzenini sağlayan bu kurum tüm temel hak ve özgürlükleri askıya almış ve vatandaşların hepsini baskı altında yaşamaya razı etmiştir. Bu kent bir bekleyiş halindedir. Gelecek gizli emiri beklemekte ve tüm planlarını ona göre yapmaktadır. Korkunun, umutsuzluğun ve karanlığın kasvetli bir anlatısı olan Gizli Emir, Anday'ın ve Türk Edebiyatı'nın en nadide eserlerindendir (Anday, 2011).

1.3. Amaç

Bu tezde; birbirinden farklı dönemlerde yazılmış, fakat toplumsal hareketlilik olarak benzer süreçlere değinen ve özünde gözetim ve korku nüvelerini barındıran iki roman seçilmiştir. Toplumsal olayların yoğun olduğu ve bu yoğunluğa müteakip devletin güvenlik önlemlerini arttırdığı böyle dönemlerde, sanat kurumu da payına düşeni almaktadır. Hem icra süreçlerinde hem de eserleri yayma süreçlerinde bu etkileşim kendisini göstermektedir. Yazar dediğimiz kişi nihayetinde topluluğun bir parçasıdır ve tıpkı sosyologlar gibi o da içinde olduğu parçayı araştırmakta, yazmaktadır.

Tezin temel amacı, gözetim olgularının kendisini hayatın içinde giderek görünür kıldığı böylesi dönemlerde, edebiyatın tavrı nasıl gelişmektedir üzerinedir. Korku ikliminin yaygınlaştığı ve akabinde iktidarların gözetim tekniklerini yaygınlaştırmasıyla birlikte, edebiyatçı bu süreçlerden nasıl etkilenir? Bu korku ve gözetim halini kendisine dert edinir mi? Ve en nihayetinde bu sorunu topluma nasıl anlatmaya karar verir? Çalışmamız bu sorular neticesinde cevaplar aramaktadır ve iki dönemi de karşılaştırarak bir benzerlik-karşıtlık sonucuna varmayı hedeflemektedir.

Eserlerin birbirinden farklı dönemlerden seçilmesinin amacı, çalışmamızın aynı zamanda bir dönem karşılaştırması da yapmasına olanak sağlayacaktır. İki yazarın

gözünden bir dönem tahlili yapılacak ve bu dönemin insanlarının tepkileri karşılaştırılacaktır.

Yalnızca roman karakterleri ve yazarlarının olaylara yaklaşımı değil; her iki dönemin gözetim pratikleri de karşılaştırılacak ve bu karşılaştırma ile birlikte gözetim araçlarının, teknolojik ilerleme ile birlikte insan hayatına nasıl müdahil oldukları, romanlardan yola çıkılarak serimi gerçekleştirilecektir.

1.4. Önem

Edebiyat sosyolojisi Türkiye'de yeni bir disiplin olmamasına karşın, yeterli ilgiyi görmemiş ve bu alanda yapılan çalışmalar sınırlı kalmıştır. Yapılan literatür araştırmaları sonucunda görülmüştür ki, edebiyat sosyolojisi alanında, gözetim toplumu, korku toplumu gibi olgular incelenmemiş ve bu doğrultuda bir karşılaştırma yapılmamıştır. Çalışmamızın birincil önemi literatüre yapacağı katkıdır. Bunun yanı sıra, çalışmamızın karşılaştırmalı edebiyat sosyolojisi olmasının dışında, aynı zamanda bir gözetim toplumu çalışması olması da, ileride çalışma yapacak araştırmacılar için bir kaynak olması hedeflenmiştir.

Türkiye'de edebiyat sosyolojisi çalışmaları, yabancılaşma, kimlik, kadın, sınıfsal hareket gibi konulara daha fazla eğilmiş ve bunun neticesinde benzer yazarların eserleri incelenmiştir. Melih Cevdet Anday şairliğinin yanı sıra, romancı, oyun yazarı, denemeci ve köşe yazarı kimliğine sahip bütüncül bir entelektüel kişiliktir. Literatür araştırmaları sonucunda bu sanat adamının yeterince incelenmediği de göz önüne alınırsa çalışmanın kendince bir özgünlük taşıdığı iddia edilebilir. Murat Gülsoy, sanatsal üretimine hâlâ devam eden ve giderek artan okur kitlesine ulaşmakta olan; akademisyenlik ve yazarlığını aynı anda ve aynı verimlilikte geçiren bir kişiliktir. Akademik araştırmalarda eserleri yeni yeni incelenmeye başlanmış olsa da, eserlerindeki toplumsallık yeterince irdelenmemiştir. Yaptığımız çalışmanın bir diğer önemi ise bu toplumsallığı göz önüne serme hedefi taşımasıdır.

1.5. Varsayımlar

İncelenen iki eserin de dönemin toplumsal yapısını iyi derecede yansıttığı ve temel problem olarak alınan, gözetim ve korku toplumu yaratımı sürecini bireyler üzerinden başarılı bir biçimde işlediği görülmüştür. Araştırmanın temel varsayımı; aralarında kırk yılı aşkın bir zaman da olsa, devlet ya da gözetim aygıtının ele alınış biçimindeki ortaklığa vurgu yapmaktır. İktidarların vatandaşına yaklaşım tarzının ortak olduğu, bireylerin mahremiyetine, özel alanlarına, güvenlik bahanesiyle saygı duyulmadığıdır. Birey davranışlarında belli farklılıkların olacağını öngören bu çalışma, çağ insanının gözetime direnmeyen, aksine onu talep eden bir özne haline geldiğini varsaymaktadır. Gözetimin güvenlik temelli oluşunun zamanla ekonomi temelli gözetime nasıl evirildiğine dikkat çekmek de tezin önemsediği varsayımlardandır.

1.6. Sınırlılıklar

Murat Gülsoy'un eserinin incelendiği bölümde, dönemin toplumsal yapısı ve siyasi analizi, içinde bulunduğumuz zaman dilimi olması ve henüz yeterince üzerine çalışmaların yapılmamış olması, kaynakların sınırlı olması bu bölümün yazımını etkilemiştir.

1.7. Yöntem

Gözetim toplumu, korku toplumu, mahremiyet ve iktidarın beden üzerindeki tahakkümü gibi kavramların referans alındığı bu tez, nitel araştırma yöntemlerinden kaynak analizi yöntemi kullanılmıştır. Edebiyat sosyolojisi açısından eserlerin ele alınma yöntemi ise, Marksist kuramcılardan Fisher'ın bakış açısı dâhilinde incelenmiştir. Türk ve Dünya edebiyatından, gözetim toplumu olgusunu işleyen romanlar tespit edilmiş ve çalışmada kullanılmak üzere Türk edebiyatından çalışmaya en uygun iki roman belirlenmiştir. Bu romanlar belirlenirken farklı dönemlerde yazılmış olmasına dikkat edilmiştir. Seçilen dönemler tarihsel olarak bir fark oluştursa da toplumsal hareketlilik ve gözetimin yoğun yaşandığı dönemler olması açısından ortaklık göstermektedir.

1.8. Örneklem

Araştırmada örneklemin belirlenme süreci, yapılan roman okumaları neticesinde sonlanmıştır. Gözetim toplumu olgusunu işleyen romanlar tespit edilmiş ve tarihsel olarak en uygun iki romanda karar kılınmıştır. Melih Cevdet Anday'ın eseri *"İsa'nın Güncesi"* 71 muhtırasının toplum üzerinde yarattığı baskılı dönemin izleğini taşıdığından ve romanın merkezinde, korku, kuşku, şüphe gibi kavramların yer aldığından ötürü seçilmiştir. Yapılan ilk okuma sonucunda gözetim toplumu kavramını beklenildiği ölçüde ele aldığı gözlenmiş ve bu romanda karar kılınmıştır. Murat Gülsoy'un eseri "Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet" henüz içinde bulunduğumuz çağdan çıkılarak yazılmış bir eserdir. Bu özelliğinin yanı sıra, baskı altında, gözlemlenen ve korku içerisinde yaşayan bir toplum tasvir ettiğinden dolayı eser çalışmaya dâhil edilmiştir. Gülsoy'un romanı; Türk edebiyatında son on yıl içerisinde yazılan romanlar arasından, gözetim ve korku toplumu referans alınarak yapılan okumalar neticesinde seçilmiştir.

Her iki eseri de çalışmaya dâhil ederken, Dünya edebiyatında gözetim kavramını merkeze alan eserler incelenmiş ve benzerlikler, farklılıklar tespit edilmiştir.

1.9. Veri Toplama Araçları

Araştırmada, Türk Edebiyatında yer alan ve gözetim toplumu kavramını merkezine alan eserler incelenmiş, neticesinde iki farklı dönemden benzer iki roman seçilmiştir. Bu veriler elde edilirken Türk edebiyatından iki dönem belirlenmiş ve bu dönemlerde yazılan romanlara yoğunlaşılmıştır. Kaynak analizi yöntemi ile sürdürülen bu aşamada, Dünya edebiyatındaki benzer örnekler ile bir karşılaştırma yapılmış ve en uygun iki eserde karar kılınmıştır.

BÖLÜM 2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sosyoloji Açısından Edebiyat

Bir toplumun yaşayış biçimini, bireyler arasındaki ilişkiyi, üretime hangi ölçüde katıldıklarını, beklentilerini ve hedeflerini tespit etmenin birçok yöntemi vardır. Sosyoloji, iktisat ve tarih disiplinleri bunlardan bazılarıdır. Sayısal verilere ve kesin sonuçlara dayanmamasına karşın edebiyat da bu sorulara cevap bulmamıza yardımcı olur. Üstelik bazen bir halkı tanımanın, araştırmanın tek yöntemi olur. Homeros'un *İlyada Destanı* yazılmamış olsaydı, tarihin ne kadar eksik kalacağını düşünebiliriz. Benzer şekilde halk söylencelerinin, destanların ve masalların olmadığı bir toplumda, tarih bilincinin eksik kaldığını, gelişme gösteremediğini söyleyebiliriz. Ölümsüzlüğü arayan Gılgameş, halkına belli nasihatler verirken, onların geçmişi hakkında da bazı bilgiler sunmaktadır. Örneğin Türklerin Orta Asya'dan geldiğini yalnızca tarih kitaplarından değil, Ergenekon Destanından da öğrenebiliriz. Mitolojik öğelerden, destanlardan, efsanelerden yararlanan edebiyat, aslında sözlü geleneği yazıya dökmekte ve bizlere bir tarih anlatısı sunmaktadır. Edebiyat bir halkın tarihini anlatmayı bazen tarih disiplininden daha başarılı ortaya koymaktadır. Türkiye'den örnek verecek olursak, Çukurova bölgesinde yaşayan insanları incelemek için birçok yönteme başvurabiliriz. Bölgede yaşayan insanların örf ve adetlerini, geçimlerini nasıl sağladıklarını, eğitim düzeylerini birçok disiplin yardımıyla ortaya koyabiliriz. Fakat elde ettiğimiz tüm verilere rağmen, Çukurova bölgesinde yaşayan insanları, belki de Yaşar Kemal yahut Orhan Kemal gibi anlatmayı başaramayacağız.

Araştırma ve sorunsallaştırma alanının insan ve toplum olması nedeniyle, sosyoloji ve edebiyat disiplinleri tarih içerisinde giderek birbirlerine yakınlaşmışlardır.

Edebiyatın kurumlarla olan ilişkisi ve eserin yaratılma sürecinde, örf, adet ve geleneklerden etkilenme biçimi, siyasi rejimle olan ilişkisi zamanla sosyolojinin alanına girmiştir. Başka bir deyişle edebiyatın, bu kurumları ve olguları ne ölçüde etkilediği de sosyolojinin ilgisini çekmiştir. Edebiyat sosyolojisi dediğimiz bu genç disiplin de, çalışmalarının kaynağını tam burada bulur.

Ertuğrul Aydın'a göre;

> "Edebiyat sosyolojisi, edebiyatın toplumla kendisi arasında yeni organik bağlar kurmaya çalışmasına yardımcı olur. Ayrıca, din, kanun ve törelerin edebiyat üzerinde meydana getirdiği etkilerle bu kavramların edebiyatın hanesindeki yerini saptar. Edebiyat sosyolojisi, siyasi rejim, kültür kurumu, sosyal tabaka ve dilbilim problemleri gibi edebi olayları çerçeveleyen sosyal yapı ve teknik durumları inceler" (Aydın, 2009:359)

Edebiyat Sosyolojisine neden ihtiyaç duyulmuştur? Edebiyat Sosyolojisinin gerekli oluşu, biraz da edebiyat tarihçilerinin sosyal alana yeterince ilgi göstermemesiyle ortaya çıkmıştır (Moran, 2008). Edebiyat tarihi yüzyıllar boyunca insanların ve eserlerin incelenmesiyle yetinmiştir. Sosyal çevre, edebiyat tarihçilerince bir dekor olmaktan öteye geçememiş ve bu olguyu siyasi tarihçilerin alanına bırakmışlardır (Escarpit, 1968). Hâlbuki bir edebiyat eserini meydana getiren yazar, toplum tarafından şekillendirilen, inşa edilen bir bireydir. Bu bağlamda düşündüğümüz zaman, meydana getirilen eser, toplumdan ve kurumlardan ayrı düşünülemez. "Sosyolojik eleştiri edebiyatın kendi başına var olmadığı, toplum içinde doğduğu ve toplumun bir ifadesi olduğu ilkesinden hareket eder" (Moran, 2008:83).

Edebiyatın sosyal içeriğinin farkına varılışı sanayi devriminin toplumu şekillendirmeye başladığı 1800'lü yıllara kadar gider. Mme de Stael *Sosyal Kurumlarla Münasebetleri Bakımından Edebiyat* (1800) adlı eserinde, edebiyatı ve toplum kavramlarını birleştiren sistematik bir çalışma ortaya koymuştur. Bu eserinde amacının ne olduğunu ise şöyle ifade eder; "Niyetim dinin, törelerin ve kanunların edebiyat üzerindeki tesiriyle, edebiyatın dine, törelere ve kanunlara yaptığı tesiri incelemektir" (Escarpit, 1968:8).

Mme de Stael'in Fransa'da başlattığı bu sosyolojik yöntem daha sonra çok rağbet görmüştür. İngiliz edebiyatı tarihini sosyolojik yönden inceleyen Hippolyte Taine, sanat olaylarının da, fizik olayları gibi bir nedenden dolayı ortaya çıktığını savunmuştur. Taine eserlerin gelişigüzel ortaya çıkmadığını ve her birini meydana getiren toplumdan topluma değişebilen nedenler olduğunu öne sürer. İklim, politik durum, sosyal koşullar bunlardan bazılarıdır. Taine, edebiyat tarihini incelerken üç önemli nedene dikkat çeker. Bunlar; ırk,

ortam ve dönemdir (Moran, 2008). Irk kavramını kullanırken Taine, belli bir ulusun üstün yahut geri yanlarından bahsetmez. Ona göre her ulusun kendine özgü mizacından, kültüründen, duyarlılıklarından doğan edebiyatı vardır. Rusların, İngilizlerin ya da Almanların kendi edebiyatları vardır. Dönem değişkenini ele alacak olursak, edebi kuşakları örnek verebiliriz. Rus edebiyatında Gogol' den sonra gelen, başka bir deyişle onun *Palto*'sundan çıkan yazarlar; Dostoyevski, Tolstoy ve Turgenyev bir kuşağı oluştururlar. Fransa'da varoluşçuluk felsefesinin tartışılmasıyla beraber, bu minvalde felsefi edebiyat eserleri ortaya koyan, Camus, Sartre gibi isimler de bir kuşağı ve dönemi oluştururlar. Türk edebiyatından örnek verecek olursak 50 kuşağı öykücüleri, Ferit Edgü, Vüs'at Bener, Bilge Karasu, Onat Kutlar bir dönemi oluştururlar.

Taine'ın üçüncü değişkeni ortam, iklim, coğrafi yapı gibi fiziksel olguları imgeler. Bu etkenler insanların karakterlerine doğrudan yön verir ve mizacını belirler. İklim koşullarına bağlı olarak bazı bölgeler melankolik edebi eserler verirken bazı bölgelerin edebiyatı daha neşeli olabilir (Moran, 2008).

Mme de Stael ve Taine dışında edebiyat sosyolojisinin öncüleri olarak, Louis de Bonald ve Jean Marie Guyau'yu sayabiliriz. Edebiyatın, toplumsal ilişkilere bağımlılığına vurgu yapan Bonald; sadece farklı toplum tabakalarıyla edebiyat arasındaki ilişkiyi değil, aynı zamanda politik kurumların da edebiyat üzerindeki etkisine dikkat çeker. Bonald'a göre sınırlı da olsa bağımsız sayılabilecek tek varlık toplumdur ve içindeki her şey ona bağımlıdır (Güllülü, 1988). Bu sebeple toplum içerisindeki herhangi bir varlığın bağımsızlığı söz konusu değildir ve yazar da buna dahildir. Bonald'ın sanat ve edebiyatın toplum tarafından tayin edildiği düşüncesi sosyolojik bir yaklaşım içermekle birlikte, bugün için yeterli olmayan bir düşüncedir. Zira günümüzde sanat dallarıyla toplum arasındaki ilişki tek yönlü, basit, sıradan değil son derece karmaşıktır (Fügen'den aktaran Güllülü, 1988). Toplum, sanat eserinin meydana getirilme sürecinde ne kadar etkiliyse, bir sanat eseri de toplumu benzer ölçüde etkileyebilmektedir.

Jean Marie Guyau'da sanat ve edebiyatla, toplum arasındaki ilişkiyi değerlendiren düşünürlerdendir. Guyau'ya göre sanat ve edebiyat, yüksek bir sosyalleşme biçimi olmakla birlikte, toplumda estetik coşkular uyandıran ve dayanışma sağlayan bir olgudur. Durkheim'ın dine atfettiği, toplumu bir arada tutan olumlu bir dayanışma olgusu özelliğini, Guyau sanat ve edebiyat için düşünür. Dinin zaman içinde kaybettiği

fonksiyonları, sanat ve edebiyatın alacağını düşünür ve büyük şair ve sanatçıların kitlelerin yeni manevi önderleri "Dogmasız bir dinin peygamberleri" (Guyau'dan aktaran Güllülü, 1988:27) olacağını düşünür.

Edebiyat sosyolojisinin başlangıcı sayabileceğimiz bu çalışmalar, sanat ve edebiyat olayının nedenlerini ve etki alanlarını tartışmışlardır.

Marksist eleştiri de tıpkı sosyolojik eleştiri gibi bu nedenlerle ilgilenmiştir. Fakat sosyolojik eleştiri bu nedenlerin çok çeşitli olabileceğini öne sürerken; Marksist eleştiri, ekonomik nedenlere ve toplumdaki sınıf çatışmalarına ağırlık verir. Eserin konusu, kahramanları, olayları sömürücü sınıfın çıkarlarının yararına olmamalı, ezilen sınıfların çıkarlarına ters düşmemelidir (Moran, 2008). Marksist eleştiri bir nevi içerik eleştirisidir. Bu içerik ise toplumu tüm gerçekliğiyle yansıtmalıdır. Marksist eleştiri bir edebiyat eserini gerçeği bütün karmaşıklığıyla ne ölçüde canlandırdığına bakar ve başarı kriterini buna bağlar. Marksist eleştirinin eserde aradığı ilk kural toplumcu olup olmadığıdır. Ancak her toplumcu eser elbette iyi ve faydalı sayılmaz. Asgari ölçüde bir estetik meziyet beklenir.

Marksist eleştirinin eser karşısındaki beklentisi, Platon'un sanata verdiği reflekse benzer niteliktedir. Platon, sanatın ayna işlevi görmesi gerektiğini söyler. Ona göre sanatçı hakikatten uzaklaşan kişidir ve sanat yalnızca Tanrıları ve iyi insanları övdüğü ölçüde işe yarar bir olgudur. Marksist eleştirinin sınıf çıkarlarına hizmet eden eser beklentisi, Platon'da ahlaki beklentiyle ifade bulmuştur.

Marksist eleştiri esere öncelikli olarak faydacı açıdan bakmaktadır. Sanatın kökeninde işin yattığını öne süren Plehanov'a göre; "Tarihi bakımdan ele alırsak nesnelere bilinçli olarak faydacı açıdan bakmak, estetik açıdan bakmadan önce gelir" (Moran, 2008:50)

Marksist eleştiri için, bir eserin toplumcu olması aranan en önemli özelliğidir. Fakat her toplumcu eser değerli midir, yahut faydalı mıdır? Marksist eleştiride bu sorunun tek bir cevabı yoktur. Zira Marksist edebiyat eleştirisi bu konuya üç farklı bakış açısı ile yaklaşmaktadır;

1) Her toplumcu eser iyidir. Ancak toplumcu eserler iyidir.
2) Her iyi eser toplumcudur, her toplumcu eser iyi değildir.
3) Bazı toplumcu eserler iyidir (Moran, 2008:89)

Birinci bakış açısına göre, bir sanat eserinin değerli olabilmesi için, toplumcu olması gerekli ve yeterli şarttır. Toplumcu olan bütün eserler iyidir ve toplumcu olmayan her eser kötüdür. Yani eserin sanat değeri belirlemek için tek yöntem onun toplumcu olmasıdır. Bu iddia sanatı politikanın bir kolu haline getirmektedir ve politik açıdan yararlı olan herhangi bir şey ile sanat eserini birbirinden ayırmak için elimizde hiçbir ölçüt kalmaz. Başka bir ifadeyle; politik bakımdan yararlı olabilecek bir makale ile bir şiiri, romanı birbirinden ayırabilecek temelden yoksun kalırız. Beri taraftan toplumculuğun tek ve yeterli şart olarak alındığı durumda, sanatla hiçbir ilgisi olmayan bir kimse, sırf toplumcu yazılar yazıyor diye, şair yahut yazar kabul edilecektir ki, bu oldukça saçma bir durumdur. Ciddi hiçbir Marksist eleştiricinin bu bakış açısına sahip olduğunu söyleyemeyiz (Moran, 2008).

İkinci bakış açısına göre, eserin iyi olabilmesi için toplumcu olması gereklidir, fakat her toplumcu eser iyi değildir. Toplumculuk tek başına bir sanat değeri taşımaz ve bir eserin değerli olabilmesi için gereklidir fakat yeterli değildir. Eserin değerli sayılabilmesi için estetik meziyetlere de sahip olması gerekmektedir. Eserin toplumcu olması, ona övgü katacaktır fakat sanat eleştirisinde yetinilecek bir ölçüt değildir. Marksist eleştiricilerin asıl tutumu bu ikinci bakış açısıdır. Sanat eserinden beklenen toplumcu olması, aynı zamanda estetik bir değere de sahip olmasıdır. Fakat burada eleştiriciler arasında bir uzlaşı vardır diyemeyiz. Sanat eserinin estetik yönüne verilen değer eleştiriciler arasında ayrıma gitmemize neden olur (Moran, 2008).

Toplumculuğun gerekli bir şart olarak sunulması, karşımıza bir sorun çıkarır. Marksist ideolojiye yararlı olmayan hiçbir eser neden değerli sayılmamaktadır? Bu soruya verilen olumsuz cevapları iki gruba ayırabiliriz. Birincisi "güzel" ile "değerli" nin aynı şey olmadığına inanır ve bir eser güzel de olsa, toplumcu değilse ona değerli diyemeyiz der. İkincisi "güzel" ile "değerli" kavramlarını ayırmaz ve toplumsal gerçekliği yansıtmıyorsa estetik bir değeri de yoktur der. Birinci cevabı verenler, sanatın yalnızca insanlara yararlı olduğu ölçüde değerli olduğunu düşünürler. Bir eser sanat bakımından başarılı fakat politik bakımdan yararlı değilse, bu sanat eseri değerini

kaybedecektir. Bu tarz sanat eserlerinin yazılması ideolojik olarak kötü sonuçlara neden olacağından, mümkünse yazılmalarına engel olmak gerekmektedir. İkinci cevabı verenler "güzel" ile "değerli" kavramlarını birbirinden ayırmaz ve toplumcu bakış açısı ile yazılmamış eserleri kusurlu olarak görür (Moran, 2008).

Marksist ideolojiye yarar sağlamayacak ve toplumcu bakış açısına sahip olmayan eserlerin sanat değerinin olmadığına inanan Georg Lukacs, ikinci cevabı veren eleştiriciler tarafındadır. Sosyalizm ile kapitalizm arasındaki savaşta bir taraf olarak gördüğü edebiyattan beklentisini şöyle ifade etmektedir; "Sosyalizmle kapitalizm arasındaki çekişme, 1848'de Paris emekçilerinin ayaklanmalarından bu yana olduğu gibi, bugün de çağımızın temel gerçekliğidir. Biz edebiyattan ve eleştiriden bu gerçekliği yansıtmasını bekleriz" (Lukacs, 2000:15).

Lukacs, edebiyattan beklentisini bu sözlerle ifade ederken, yenilikçi edebiyata ve temsilcilerine (Kafka, Miller, Faulkner, Beckett, Joyce v.b.) eleştirel yaklaşmakta, onların yanlış bir dünya görüşüne sahip olduklarını savunmaktadır. Lukacs'a göre insan sosyal bir hayvandır. Oysa yenilikçi edebiyata göre insan, doğuştan yalnız, tek başına yaşayan, toplum dışı bir varlıktır (Moran, 2008).

İnsanın bu yalnızlığı ve tek başınalığı elbette onu toplumsal bir varlık olmaktan çıkarmakta ve onun tarihselliğini yadsımaktadır. Lukacs burada yalnızca yenilikçi edebiyata eleştirel yaklaşmamaktadır. Onun eleştiri okları aynı zamanda insan varoluşu ve tarihsellik üzerine teoriler geliştiren Heiddeger'e de yöneliktir. Heiddeger'in gerçek tarihsellik dediği şeyin aslında tam bir tarihdışılık olduğunu savunur (Lukacs, 2000). Lukacs'a göre tarihin bu şekilde yadsınışı, yenilikçi edebiyatta kendisini iki biçimde göstermektedir;

> Birincisinde, kahraman kendi yaşantısının sınırları içine hapsedilmiştir. Ne onun için, ne de görüldüğü kadar yaratıcısı için, kendisinin ötesinde onu etkileyen ya da onun tarafından etkilenen, önceden var olan bir gerçeklik vardır. İkincisinde, kahraman kişisel tarihi olmayan biridir. Anlamsız, anlaşılmaz bir şekilde "dünyaya atılmıştır". Dünyayla ilişki kurarak gelişmez; ne o dünyaya biçim verir, ne de dünya ona (Lukacs, 2000:25).

Tarihle ve çevresiyle ilişkisi olmayan birey gelişime ve değişime de açık değildir. Bu nedenle yenilikçi edebiyat bir çözüm önermemektedir. Lukacs'a göre yenilikçi edebiyatın misyonu daha ziyade "maraz" yaratmaktır. Eleştirel yaklaştığı yazarların başında gelen Musil'in, kendi roman karakteri *Ulrich* hakkında söylediği "İnsan tek bir seçimle karşı karşıyadır: ya sürüye uymak (Roma'da Romalılar gibi yapmak) ya da sinir hastası olmak" (aktaran Lukacs, 2000:33) sözlerinden yola çıkan Lukacs; yenilikçi edebiyatın varacağı yerin ve en çok uğraştığı alanın psikopatolojik durumlar olduğunu vurgular. Günlük hayatı anlatan yazar, sonunda bunun sıkıcığı ve tatsızlığından kaçmak için normalin dışında bir şeyler bulmaya çalışır. Kapitalist toplumdaki hayatın sıradanlığının meydana getirdiği estetik bir zorunluluktur bu. Sonuç olarak yenilikçi edebiyatta bunalım, varlığın kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkar ve gerçeklik olarak sunulur. Lukacs'a göre modern insanın bunalımda olması bir bakıma doğrudur, zira kapitalist toplumdaki aydının akıbeti kaçınılmaz olarak budur (aktaran Moran, 2008:92).

Lukacs'ın yenilikçi edebiyatta dikkat çektiği ve eleştirdiği bir diğer nokta ise, eserlerde kendini gösteren mutlak güçsüzlük ve çaresizlik halidir. Yenilikçi yazarların çoğunda gördüğü, dış etkenlerin değişmeyeceği algısına şiddetle karşı çıkan Lukacs, bu eleştirilerini Kafka üzerinden anlatmaktadır. Çaresizlik ve bunaltının ağır bastığı, anlaşılması güç korkuların altında ezilen insanı yansıtan dünya görüşü, Kafka'nın eserlerini yenilikçi edebiyatın en tipik örneklerinden bir haline getirmektedir der Lukacs. Ona göre yenilikçi edebiyata özgü yaşamın ta kendisi, Kafka'nın eserlerindeki bu boğuntu halidir (Lukacs, 2000).

Kafka, Musil, Joyce, Beckett gibi yazarların eserlerinden yola çıkarak eleştirilerini yapan Lukacs'a göre; "yenilikçi akım yalnız geleneksel edebiyatın biçimlerini değil, doğrudan doğruya edebiyatın kendisini de yok etmektedir" (Lukacs, 2000:52).

Ne var ki tüm Marksistler, Lukacs gibi çağın önemli bu edebiyatçılarını tümden reddetmiyordu. Üçüncü bakış açısına sahip olanlar, yani toplumcu olmayan bir eserin de iyi olabileceğini savunan Ernest Fischer gibi kuramcılar, eserin iyi sayılabilmesi için toplumculuğun ne gerekli ne de yeterli bir şart olabileceğini savunmuşlardır (Moran, 2008).

Fischer, bir Marksist olarak elbette toplumcu sanattan yana. Fakat yukarıda bahsedilen birinci ve ikinci bakış açısına sahip Marksist eleştiricilerin aksine, "burjuva"

denilen eserlerden bazılarını değerli ve faydalı bulur. Fischer'a göre toplumculuk, toplumcu gerçekçiliği koyduğu birtakım ilkelerle sınırlanamaz. "Sanatta toplumculuğu daha fazla sınırlamak ve elini kolunu bir ideolojiyle bağlama hatadır" (aktaran Moran, 2008:95) diyen Fischer, sürekli krizler yaratan kapitalist düzenin de sanat eserleri yaratabileceğini söyler. Fischer'a göre Kafka, Beckett, Faulkner gibi yazarlar büyük sanatçılardır.

Marksist eleştiri kuramının değişmez yöntemi gerçekçiliktir. Fakat Fischer bu konuda da farklı düşünmektedir. Gerçekliğin yansıtılması için tek yöntemin gerçekçilik olması gerektiğine katılmaz ve özün yansıtılmasının estetik bir kategori, gerçekçiliğin ise bir yöntem olduğunu vurgular Fischer. Bu nedenle toplumcu gerçekçilik yerine toplumcu sanat demeyi daha uygun bulmaktadır (Moran, 2008).

Türkçeye çevrilen ilk edebiyat sosyolojisi eseri Robert Escarpit'in 1958 yılında yazdığı *Edebiyat Sosyolojisi'* dir. Bu eserin önemi, deneysel edebiyat sosyolojisinin mümkün olup olmadığına cevap aramasıdır.

Escarpit eserinde, yazar, eser, yayım-dağıtım ve okuyucudan oluşan dört ayaklı ilişkiler ağı çerçevesinde, edebiyat olayının toplumsallığına dikkat çeker (Escarpit, 1968). Yazarın yaratıcılığının bir deha ürünü mü olduğu, yoksa toplum tarafından da geliştirilebilir bir olgu mu olduğu sorusu, deneysel edebiyat sosyolojisinin yazar incelemesindeki ilk başlıktır. Bu soru ekseninde; toplum içinde yazar ve zaman içinde yazar incelemelerini girişilir (Kösemihal'den aktaran Güllülü, 1988).

Toplum içinde yazar başlığı, sosyal çevre, doğum yeri, aile yapısı gibi değişkenlerden faydalanarak, yazarlık faaliyetinin hangi şartlarda mümkün yahut yoğun olduğunu bulmaya çalışır. Escarpit, Fransa'yı örneklem olarak aldığı araştırmasında, Paris'te doğan yazarların çokluğunu tespit etmiştir. 937 yazardan %31'inin Paris'te doğmuş olduğuna dikkat çeken Escarpit, bu veriden çevre ve kurumların yazarlık için ne kadar önemli olduğuna dikkat çeker. İngiltere ve Fransa'yı karşılaştırarak, hangi ailelerin çocuklarının yazar olmayı seçtiğini araştıran Escarpit, pek de şaşırtıcı olmayan sonuçlara ulaşır. İngiltere'de papaz çocukları yoğunluktayken, Fransa'da bu yoğunluğa subay çocukları cevap verir. Yani her iki ülke için de, en imtiyazlı sınıfların yazar çıkardığı sonucuna ulaşılır (Escarpit, 1968).

Eser veren her yazar ölümsüz olma iddiası taşır. Belirli bir zaman içerisinde ürününü ortaya koyar ve kendisini okuyucu kitlesinin merhametine teslim eder. Zaman kavramı yazar ve eser için oldukça önemlidir. Edebiyat tarihi içerisinde yazarın yok olup olmayacağına zaman karar verir. Bu estetik ayıklama işlemine Escarpit şöyle yaklaşır; "Her yazar, ölümünden on, yirmi veya otuz yıl sonra unutulma tehlikesiyle karşılaşacaktır. Bu eşiği aşarsa, edebi toplulukta kaynaşır ve hemen hemen devamlı bir yaşamaya kavuşur" (Escarpit, 1968:35).

Yazarın zaman içerisinde unutulması ya da yok olması edebiyat olayı için sıra dışı yahut incelenmeye muhtaç bir sonuç değildir. İlginç olan, zaman içerisinde yok olmuş bir yazarın tekrar tedavüle girmesidir. Fakat burada gözden kaçırılmaması gereken husus; yeniden ünlenen yazar farklı bir sınıflandırmayla karşımızdadır. Yazarın niyetinden tamamen farklı, yeni okuyucu kitlesinin ihtiyacına cevap veren bir yazar kimliği ve eser ikame edilir. Deneysel edebiyat sosyolojisi bu durumu "yaratıcı ihanet" (Escarpit, 1968:36) olarak adlandırır. Türk edebiyatında böyle yazarların ve eserlerin olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Sabahattin Ali'nin *Kürk Mantolu Madonna*, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* adlı romanları son yıllarda sürekli en çok satanlar listesindedir.

Yazarın zaman içindeki incelemesinde, hangi dönemin daha fazla yazar çıkardığı ve edebi kuşaklara dikkat çekilmiştir. Kuşakların birbirlerini etkileyip etkilemedikleri ve onları ortaya çıkaran nedenlerin neler olabileceği araştırılmıştır.

Deneysel edebiyat sosyolojisi, sistematik edebiyat sosyolojisinden farklı olarak, yazar ve eser incelemesinin yanı sıra, basım, yayım ve dağıtım evreleriyle de ilgilenir. Bu alanda hangi okuyucu gruplarının, hangi esere daha fazla ilgi gösterdiğini, benimsediğini ve ondan etkilendiğini sorar. Eserin başarılı sayılma kıstasını pazar değeri açısından ele alan deneysel edebiyat sosyolojisi, işin estetik tarafını önemsemediği iddiasıyla eleştirilmiştir (Güllülü, 1988).

Türkiye'de edebiyat sosyolojisi çalışmaları akademik düzeyde 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Nurettin Şazi Kösemihal, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde 1965-1966 ders yılında verdiği edebiyat sosyolojisi derslerinde, edebiyat sosyolojisinin tarihçesi, yöntemi ve konularını işlemiştir. Daha sonra "Edebiyat Sosyolojisine Giriş" adı altında toplanarak bir araya getirilen bu ders notları,

Kösemihal'in birçok öğrencisinin bitirme tezi olarak edebiyat sosyolojisi alanını seçmiş olmalarında etkili olmuştur (Kösemihal'den aktaran Aydın, 2009).

Edebiyat sosyolojisinin Türkiye'deki elli yılı aşkın geçmişi düşünüldüğünde henüz istenilen değerde olmadığı üzücü bir şekilde göze çarpacaktır. Alanda çalışma yapanların birbirlerinden habersiz ve kopuk oluşları, edebiyat sosyolojisinin, edebiyatçıların mı yoksa sosyologların mı himayesinde olduğu tartışması bu değer kaybının nedenleri arasında gösterilebilir. Fakat bu olumsuzluklara rağmen, önemli bir külliyatın oluştuğunu da söylemek gerekir. Üstelik bu külliyat sosyologların yanı sıra, sosyal bilimciler, yazarlar ve eleştirmenler tarafından inşa edilmiştir.

Özetle Türkiye'de ve Dünyada, edebiyat sosyolojisinin gelişimi ve tarihi bu şekilde olmuştur. Akımlar ve yöntemler ölçeğinde eserleri ele alış biçimleri farklılık göstermektedir. Sosyolojinin temel sorusu toplumun nasıl var olduğu ve nasıl bir arada durduğu, ortak değerlerinin neler olduğudur. Nihayetinde insana ve insan üzerinden topluma varma isteği başlıca sorunsalıdır. "Arayışımız şu: Bir sosyolog edebiyat okursa ne olur?" (Alver, 2018:15). Edebiyat eserine, bir doktorun, mühendisin, mimarın, sosyoloğun bakış açıları elbette farklı olacaktır. Her disiplin kendi uzmanlık alanı ile daha fazla ilgilenecektir. Fakat önemli nokta şu ki; edebiyat bize bir hikâye sunmaktadır, insanın, insanlığın hikâyesini sunmaktadır. "Sosyolojinin aradığı şey, bulmak ve görmek istediği şey tam da budur. Yani onun derdi de zaten insana varmak, insani olanı, toplumsal olanı, sosyal olanı kavramaktadır" (Alver, 2018:17). Bu noktada edebiyat, sosyoloğa bir kapı aralar, onu meseleye davet eder. Yazar ister bir aşk hikâyesi anlatsın, ister çok ciddi toplumsal bir meseleyi dert edinmiş olsun, hikâyesinin geri planında yaşadığı toplum vardır. Örneğin, diş ağrısı ile uyanan ve hikâye boyunca bu diş ağrısını bize hissettiren Yusuf Atılgan'ın *Çıkılmayan* adlı öyküsündeki karakter, peşine takıldığı güruh ile İstanbul sokaklarında koşturmaktadır (Atılgan, 2009). Bir sosyoloğun bu hikâyeden alacağı şey elbette karakterin çektiği diş ağrısı değildir. Geri plandaki İstanbul siluetine bakarak, bunun bir 6-7 Eylül anlatısı olduğunu saptamasıdır. Bu noktadan hareketle, dönemin toplumsal yapısı, gayrimüslimlerin baskı altındaki hayatları, suça bulaşmanın sıradanlığı, kolluk kuvvetlerinin tutumlarına kadar birçok meseleyi dert edinecek ve cevap arayacaktır.

Alver, "Edebiyat Sosyolojiye Ne Anlatır" adlı sunumunda, edebiyatın insan faktörü ve insanlığın hikâyesini anlatmasının dışında da sosyolojiye önemli katkıları olacağını dile getirmektedir. Sosyolojide öğretilen gözlem yapmak, ayrıntılara dikkat etmek, belirli teknikler ve yöntemler kullanmak esasen edebiyatın başarı ile yerine getirdiği bir olaydır. Sosyoloğun edebiyat eserini irdelerken bu bakış açısına dikkat etmesi ve buna sahip olması gerekir (Alver, 2018).

Edebiyatın sosyolojiye bu denli katkı sunması, kapı aralaması, yeni ufuklar katması elbette önemlidir. Fakat burada sosyologların sorduğu önemli bir soru vardır. Sosyoloji disiplini edebiyat anlatılarından yararlanmalı ve bazen onu bir "malzeme" gibi kullanmalıdır. Fakat edebiyatın söylediği şey ne kadar bilimseldir? Gerçekliğe ne kadar dayanmaktadır? Bir sorunsal olarak kabul edilip araştırma yapmaya değer midir? Bu sorular sosyologların ve edebiyat tarihçilerinin tartıştığı meselelerin başında gelmektedir. Edebiyat elbette ampirik bilgi sunmaz bizlere. Edebiyat derdini anlatırken sosyolojiye nazaran daha özgürdür. Bilimsellik iddiası taşımaz ve birincil derdi estetik barındırmasıdır. Sosyolog, edebiyat eserinden alacağı "malzemeyi" kendi bilgi birikiminden süzdükten sonra almalıdır. Farklı kaynaklarla desteklemeli, bilgi üzerinde konsensüse varmalıdır.

Edebiyatın ve sosyolojinin sınırlarının iç içe geçmesi ve birbirleriyle bu denli yakınlaşmalarının nedenlerinden birisi de edebiyatçıların kendilerine biçilen misyondan kaynaklanmaktadır. Türkiye örneğinden yola çıkacak olursak, Türk modernleşmesi ile romancılığı beraber doğmuş ve uzun yıllar beraber yürümüştür. İlk romancılarımız kendilerini birer toplum mühendisi olarak görmüşler ve toplumu nasıl Batılılaştırabiliriz sorunsalını işlemişlerdir (İnci, 2008). "Yazarların romandan çok toplumu kurmakla uğraşması" (İnci, 2008:112-113) bunun en büyük nedenidir. Bu örnekle görebileceğimiz gibi, modernleşme gibi sosyolojinin konusu olan bir kavramı, edebiyatçılar sahiplenmiş ve kendilerini bu davanın insanı olarak görmüşlerdir.

Sonuç olarak, bir edebiyat olayını anlamak için onu birçok boyutuyla ele almak gerekir. Yazarın yaşadığı dönem, içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durum, eserinde yarattığı karakterler, işlediği tema, savunduğu fikirler bu başlıklardan bazılarıdır. Edebiyat sosyolojisi, sosyolojinin bir alt dalı olarak elbette belli metodolojik yöntemleri kullanacaktır. Fakat bu onun doğa bilimlerindeki yasalar gibi kesin hükümler içereceği

anlamına gelmemeli. Edebi eser ister toplumsal bir sorun işlesin ister bireyci bir bakışı referans edinsin; sonuç itibariyle sosyal bir süreçtir. Bu özelliği ise onu her zaman ilgi çekici kılacaktır.

2.2. Gözetim Toplumu

Gözetim kavramı tarihsel olarak düşünüldüğünde neredeyse insanlık tarihi kadar eskiye dayanır. Güç ve iktidar ilişkilerinin olduğu her toplulukta, baskıya uğrayan, gözetlenen bir tebaa olduğu gibi, gücü elinde bulundurarak hegemonya kuran, izleyen, kayıt altına alan bir iktidar da vardır. Bulunduğu tarihsel koşullar neticesinde gözetim pratikleri farklılık gösterse de, özünde yatan toplumu dizayn etme, kontrol altına alma düşüncesi değişmemiştir.

İlkçağlarda kabilelerin, imparatorlukların, kilisenin uyguladığı, baskı ve şiddet içeren, daha çok askeri yöntemlerle uygulanan gözetim, günümüz enformasyon toplumlarında, teknolojinin ve bilginin artan rolüyle kendisini hissettirmeyen fakat her yerde ve her zaman var olan, rızaya ve iknaya dayalı bir gözetime dönüşmüştür.

Gözetim kavramının, *pastoral nitelikli gözetim* (Dolgun, 2015:17), büyük kapatılma, panoptik-teknik gözetim ve enformatik gözetim olmak üzere dört dönemde ele alınacağı bu bölümde; gözetim kavramına yaklaşımlar ele alınacaktır.

2.2.1. Gözetim Kavramı

Gözetim toplumu kavramı her ne kadar yeni sayılabilecek bir kavram olsa da bu alanda öncü sayabileceğimiz çalışmaların kökeni 18. yüzyıla kadar dayanmaktadır. "Fransızcada 'bakarak olmak' anlamına gelen surveiller fiilinden türetilen gözetim, boş merakın çok ötesinde, belli insan davranışlarının dikkate alındığı süreçlere işaret eder" (Lyon, 2013:30). Kimi kuramcılar ekonomi perspektifinden bakarak sınıf ilişkileri açısından, kimi kuramcılar bilimsel yönetim ile çalışanların faaliyetlerini ve davranışlarını gözlemleme açısından, kimi kuramcılar ise iktidar ilişkileri açısından gözetime yaklaşmışlardır.

Marx'a göre modern toplumları diğer toplumlardan ayıran en önemli özellik, kapitalist ekonomi sistemi ve bu sistemin yarattığı emek-sermaye mücadelesinde ortaya çıkan işçilerin gözetim altına alınmasıdır. Sanayi devrimi öncesinde baskı ve zorlamaya dayalı çalışma biçimleri daha sonra yerini biçimsel olarak özgür işçilere bırakmıştır. Biçimsel olarak özgürdürler çünkü en düşük maliyet ile en yüksek verimi alabilmenin mümkün olabilmesi için işçilerin bir denetime tutulması ve sürekli gözetim altında olmaları gerekiyordu. İşçilerin üretim bandı başındayken, ustabaşıları ve amirleri tarafından gözetime tabi tutulmaları, dinlenme ve yemek molaları dahil fabrikada her hareketlerinin izlenmesi gözetimin sadece bir boyutudur. Fakat Marx sadece bu boyuta dikkat çekmemiştir. İşçilerin burada uğradıkları gözetim onların sosyal hayatlarının da inşasına neden olmuştur. Fabrika çevrelerine kurulan işçi konutları bunlardan biridir. Bu konutların amacı işçilerin fabrika merkezli bir hayat düşünmelerine ve tüm yaşamlarını buna göre kurmalarına neden olmuştur. İşçilerin zaman ve maliyet açısından tasarruf edebilme maksadıyla yerleştikleri bu işçi mahalleri, onların rahat ve zahmetsizce gözetim altında tutulmaları için önemli bir göstergedir. Biçimsel olarak özgür denilmesinin bir başka sebebi ise, işçinin çalışmama özgürlüğünün olmamasıdır. Burada devreye giren önemli yaptırım, işçiler maaşlarını ay sonunda alırken, konutlarının kiralarını aybaşında ödemelerine dayanan borçlandırma sistemidir.

Marx'a göre fabrikalarda işçilerin gözlenmesi ile ordudaki gözetim birbirine benzemektedir. Fabrikalardaki gözetimi kışlavari bir disiplin olarak ele alan Marx; ordu, atölye ve okulun birbiriyle ilişkilendirilmesine Foucault'dan çok önce dikkat çekmiştir. Marx çalışmalarında ağırlığı disiplin kavramına verirken Foucault iktidar kavramı üzerinde durmuştur ve tek bir iktidarın değil, yaşamın her anlamında iktidarların bulunduğunu vurgulamıştır (Dolgun, 2015).

Gözetimin ilk dönem analizlerinde fabrika dışında da bu gözetimin mümkün olduğu, 'bürokrasi' kavramıyla modern örgütleri de bünyesine katarak kapsamlı bir analiz yapan Weber önemli bir yer tutar. Gözetimin kapitalist ilişkiler içerisindeki rolüne katılmakla birlikte, sınıf ilişkileri dışındaki rolüne de dikkat çekerek daha geniş bir perspektifte ele almıştır.

> Gözetim; modern örgütler ile devlet idaresindeki yöneticilerin, bireyleri ve topluluğu fişlemeye yönelik dosyalar tutması paralelinde, kişisel bilgiler içeren veri saklama tekniklerini ve bu verileri çağırma araçlarını geliştirdikleri bir yöntemi ifade eden bürokrasi ile çevrilidir (Dolgun, 2015:99).

Weber çalışmasının merkezine bu bürokrasi kavramını koyar ve ona göre, Marx'ın vurguladığı kapitalist ilişkiler ise bu bürokrasinin alt türlerinden biridir.

Weber'in 'demir kafes' olarak da adlandırdığı bürokrasi, tüm toplumsal yapıyı bir ağ gibi sarar ve hem ulus-devletin varlığını korur hem de vatandaşlarının eşit haklara sahip olmasını sağlayarak ikili bir işlev görür.

Ulus-devlet vatandaşlarının beklentilerine karşılık verir ve onların güvenliklerini sağlar, üretimi yönlendirir, ihtiyaçlarına cevap verir, mirasın bir kuşaktan diğerine geçmesini sağlar. Fakat bunların yanında mutlak gücünü bir an olsun elinden bırakmayan güçlü bir iktidar mekanizması da kurar. Vatandaşların doğduğu andan itibaren gündelik yaşamının her alanını kapsayarak devam eden bürokratik gözetim, onlar hakkında kitlesel bir gözetim uygulayarak bir bilgi mekanizması da kurar. Hastanedeki doğum kayıtlarından başlayarak okullardaki ders notlarının, tutum ve davranışlarının not edildiği, iş yaşamlarındaki raporlar, sahip oldukları mülklerin kayıtları, vergi dairelerindeki sicil durumları, ikamet edilen yerin sürekli kontrolü, evlilik ve boşanma durumları, oy kullanma alışkanlıkları bu bilgi toplama pratiklerinden bazılarıdır. Bu pratikler Weber'e göre ikili bir işlevsellik gösterir. Bir yandan ulus-devleti kaosa sürükleyecek, onun için tehdit oluşturabilecek grupların sürekli denetim altında tutulmasını sağlayacak, bir yandan da vatandaşlarının refahını yükseltecek, eşit haklara sahip olmasını sağlayacak, devletin imkânlarından eşit oranda yararlanmasını sağlayacaktır (Dolgun, 2015).

Marx'ın kapitalist üretim ilişkileri ekseninde, emek-sermaye mücadelesinin bir unsuru olarak ele aldığı gözetim ile Weber'in bürokrasiyi merkeze alarak vurguladığı gözetimin ikili işlevi, klasik anlamda gözetim çalışmaları açısından öncü rollere sahiptirler. Fakat gözetim toplumu kavramının ilk işaretlerini Jeremy Bentham'ın 'panoptikon' tasarımında görürüz.

Panoptikon kelime anlamı itibariye, bütün anlamına gelen *'pan'* ile gözlemlemek anlamına gelen *'opticon'* kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Yani bütünü gözlemlemek.

1786 yılında Jeremy Bentham ağabeyi Samuel Bentham'ın ziyaretine gittiğinde onun tasarladığı, bir hapishane sistemi olan yapıyı görünce oldukça etkilenir. Tasarımın mimari altyapısı her ne kadar Samuel Bentham tarafından yapılsa da altında yatan düşünce ve felsefi yaklaşım nedeniyle daha çok Jeremy Bentham ile anılır bu model (Çoban ve Özarslan, 2016).

> Çevrede halka halinde bir bina, merkezde bir kule; bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır; çevre bina hücrelere bölünmüştür, bunlardan her biri binanın tüm kalınlığını katetmektedir; bunların, biri içeri bakan ve kuleninkilere karşı gelen, diğeri de dışarı bakan ve ışığın hücreye girmesine olanak veren ikişer pencereleri vardır. Bu durumda merkezi kuleye tek bir gözetmen ve her bir hücreye tek bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi veya bir okul çocuğu kapatmak yeterlidir (Foucault, 2017:295)

Panoptikonun bu detaylı tanımında da göreceğimiz gibi tasarım her ne kadar bir hapishane modeli olarak inşa edilmiş olsa da, fabrikalara, ıslah evlerine, hastanelere ve okullara uygulamaya da elverişlidir.

Bu modelin en önemli özelliği ise, merkezde bulunan kuledeki gözetmenin, mahkûmlar tarafından görülemeyeceğidir. Bu sayede gözetim altında tutulan kişi, gözetmenin kendisine ne zaman baktığını kestiremeyecek ve sürekli gözetim altındaymış hissine kapılacaktır. Bu durum iktidarın her yerde olma özelliğine kavuşmasına neden olmaktadır.

Jeremy Bentham, mektuplarıyla tanıtmaya çalıştığı bu çalışmasından, 1813 yılında vazgeçmiştir. Mektuplarını yazdığı Jeremiah Bentham ve George Wilson yayınlama işini üstlenmez; bu tasarımı "saçma ve biraz uçuk" bulur (Çoban ve Özarslan, 2016).

Gözetim çalışmalarına Bentham'ın panoptikon modelinden yararlanarak başlayan Foucault ise gözetim pratiklerinin merkezine 'iktidar' kavramını yerleştirir. Foucalt 'panoptik toplum' u temelinde ıslah düşüncesi yatan, bireyleri ve toplumu sürekli bir gözetime tabi tutarak onları denetleme, ödüllendirme, cezalandırma sistemleriyle

dönüştürülmesini sağlayan bir iktidar biçimi olarak ele alır (Dolgun, 2015). İktidar kavramından kastı ise sadece devlet aygıtına, yönetici sınıfa ya da büyük kurumsal yapılara yönelik değildir. Aynı zamanda bireylerin gündelik yaşamlarında, bedenlerine varıncaya dek birbirlerine uyguladıkları mikro iktidar biçimlerine de atıfta bulunur (Foucault, 2015a).

Çalışmamızın omurgasını oluşturan Bentham'ın ve Foucault'nun analizleri ilerleyen bölümlerde daha detaylı incelenecektir.

2.2.2. Pastoral Nitelikli Gözetim

Hemen hemen insanlık tarihi ile eş değer tutabileceğimiz gözetim kavramının, yazının icadıyla başladığını söyleyebiliriz. Günümüz modern gözetim teknikleri yanında fazlasıyla masumane kalsa da; kayıt altına alma, listeleme ve yönetime tabi olan vatandaşların davranışlarını kontrol etme özelliği bakımından yazı, gözetim tarihi içerisinde önemli bir milattır.

> Yazı, devlet aygıtını hem nesneler hem de kişiler üzerinde uyguladığı idari denetimin kapsamını genişletmek üzere kullanılabilecek bir şifreleme bilgisi sağlamaktadır. Hem devletin kayıtları için gerekli bilgiler hem de bireylerin özel alanlarıyla ilgili malumat, yazı kanalıyla toplanmaktadır (Giddens'tan aktaran Özger, 2016:12)

Bilgi, tarihin her döneminde önemli bir güç oluşturmuştur. Yazı ise bilginin işlenmesi, listelenmesi, sistematik hale getirilmesi için uygun zemini hazırlarken; yönetimlere, halk üzerinde egemenlik kurma yetisi kazandırmıştır (Sezer'den aktaran Dolgun, 2015) Bu listeleme tekniğini kullanan Antik Yunan uygarlığı; askerlik, vergilendirme ve göçebe toplulukları kontrol altında tutma amacıyla nüfusu kayıt altına almıştır. Benzer şekilde İsrailliler M.Ö. 15. yüzyılda halkın nüfus ve evlilik kayıtlarını tutmuşlardır ve bu kayıt ileride başıboş dolaşanların Filistin'e yerleşmeleri sırasında toprakların paylaştırılmasında kullanılmıştır (Lyon'dan aktaran Özger, 2016).

Yazı, askerlik yoklaması, vergilendirme, nüfus sayımı gibi etkinliklerin önünü açan bir gözetim pratiği değildir sadece. Aynı zamanda okuma yazma bilen yönetici sınıf ile okuma yazma bilmeyen avam arasında hiyerarşik yapı, adeta bir kast sistemi kuran unsurdur. Alanında uzmanlaşan idari kadronun oluşturduğu yönetim, zamanla halktan farklı, bir yönetim dili kurmaya başlar ve halkın konuştuğu dilden uzaklaşır. Kullanılan dil üzerinden gerçekleşen bu kopuş, yönetimler tarafından imtiyazlarını korumak için zamanla bir avantaj olarak kullanılmıştır. Örneğin Yakın Doğu'daki yönetimler din ve devlet işlerinde, yaşayan bir dil olmamasına karşın Sümer dilini; ortaçağ Avrupa'sı ise ölü Latince'yi kullanmıştır (Dolgun, 2015).

Modern toplumun kurucu öğesi olarak özel mülkiyetin keşfini görür Rousseau. İnsanlık tarihinde çok önemli dönemeçlere imza atan Doğu toplumları, tarım devrimine de ev sahipliği yaparak yerleşik yaşama geçen ilk uygarlıkları oluşturur. Bir nevi, Rousseau'nun da dediği gibi modern toplumun kurulmasının kilidini açan özel mülkiyet kavramını bu yerleşik yaşama geçişe bağlayabiliriz.

Tarım devrimi ve akabinde yerleşik yaşama geçiş Doğu toplumlarında büyük bir zenginliğe neden olmuştur. Sulama kanalları, kamusal faaliyetler ilk defa bu toplumlarda ortaya çıkmıştır. Doğu toplumlarının bu zenginliği ve bereketli topraklara sahip oluşu barbar saldırılarına hedef olmuş ve zamanla bu topluluklar, askeri ve siyasi bir nitelik kazanmışlardır (Sezer'den aktaran Dolgun, 2015). Yazının ehemmiyeti ve işlerliği işte bu noktada ortaya çıkmaktadır. Hem bu zenginliklerin kayıt altına alınması, vergilendirilmesi hem de bu zenginlikleri korumak için askeri bir yapı kurulması yazı sayesinde mümkün olmuştur.

İlk tarım ve kent devletlerinin bir başka özelliği ise siyasi yapısının, politik otorite ve dinsel inancın bir sentezinden oluşmasıdır. Bu topluluklarda din ile devlet bürokrasisi iç içe geçerek dini ve politik gücü tek bir elde toplamışlardır. Bir başka deyişle hükümdar, Tanrı'nın yeryüzündeki elçisi ve Tanrı'ya ait olan toprakların yeryüzündeki işleyicisidir.

Tarım devletlerinin sahip olduğu verimli topraklar ve zenginlik, bu topraklarda yaşayan nüfusu da arttırmıştır. Zamanla büyük bir iş gücü oluşturan bu topluluğu denetlemek, yönetmek ve çalıştırmak için din önemli bir olgu olmuştur.

Dinsel gözetimi ele alırken şunu eklemek gerekir ki; bu gözetim yalnızca eski tarım devletleri ve kent devletlerinde değil, hatta ziyadesiyle semavi dinlerde de vardır. Bu gözetim yaşadığımız toplumsal yapılara kurallar koymasının yanı sıra 'öteki dünya' inancıyla da kendini gösterir. Dinin emrettiği kurallara uyan, yöneticilerine itaat ederek iyi bir kul olmayı başaran insan ebedi ahirette ödüllendirilecektir. Bu sistem her zaman ve her yerde kişilerin Tanrı tarafından sürekli gözetleneceği bir inanış meydana getirmiştir. Bireylerin henüz bir toplumsallaşma oluşturamadıkları durumlarda din önemli bir rol oynar. Koyduğu katı kurallar kesinlikle ihlal edilmemelidir; zira bu sonsuz bir azaba neden olacaktır. Politik iktidarın koyduğu yasalar din sayesinde kutsal ve evrensel bir görünüme kavuşacak, bunun sonucunda ise toplum mükemmel bir denetime tabi tutulacaktır. Toplum içerisinde kurallara uyan ya da uyuyormuş gibi yapan bir kimse, onu izleyen olmadığı yahut aleyhinde şahitlik yapacak kimse olmadığı durumlarda bu kuralları ihlal etmek isteyebilir. İşte tam bu noktada Tanrı'nın her yerde olan gözü onu bu eylemden alıkoyacaktır (Dolgun, 2015).

Eski Roma kentlerinin mimari yapısını da dinsel gözetim ölçeğinde ele alabiliriz. Sennet'e göre bu mimari yapı mekân geometrisini kullanarak, bedensel hareketin disipline edilmesini amaçlamıştır. Vatandaşlar söz gelimi Hadrian Tapınağı'na baktıkları zaman, arzulanan nizama uymaya razı olacaklardır (Lyon, 2013).

Feodal tipteki toplumlarda siyasi iktidar, yoksulların senyörlere ve zengin insanlara vergi ödedikleri, onlar için askerlik yaptığı bir iktidardı. Yoksullar, birey olarak, iktidarların ilgi alanına girmiyordu. Bir senyörün ya da zengin bir kişinin ilgilendiği; arazisi, köyü ve köyünde oturanlardı. Fakat tek tek bireylerle ilgilenilmezdi. Öyle bir an geldi ki iktidarlar bireylerle ilgilenmek zorunda hissetti kendisini. Yeni bir toplum tipi yaratmak ve bu toplum tipinde kimlerin hangi işi yaptığı, ne zaman yaptığı bilinsin istendi. Üretimde verimliliği arttırmak, çalışanlara düşük ücret ödemek ve bunların paralelinde çalışanların disiplin altında olması istendi. Kısacası kapitalist bir toplum yaratmak adına, siyasi iktidar ilk adımlarını atmış oldu. Bu toplumu yaratmanın zaman içerisinde farklı yolları olmuştur fakat din fenomeni, toplumu bir arada tutma ve başkaldırıları önlemek adına en etkili ve öncü yöntemlerden olagelmiştir. Katolik kilisesi bireylerle yakından ilgilenmek, onları takip etme adına bir dizi ritüel uygulamıştır. Günah çıkarma pratikleri belki de bu ritüellerin en bilinenidir. Buradaki amaç yalnızca bireyin ne tarz günahlar işlediğini, bu günahların karşılığında akıbetinin ne olacağını belirlemek

değildi elbette. Bir gözetim unsuru olarak amaç; bireyin gönlünden, kafasından nelerin geçtiğini, neleri tasarladığını öğrenebilmekti (Foucault, 2015a).

Kilise sadece kendi eliyle değil; vatandaşlarının da gönüllü katılımıyla bir gözetim ağı kurmayı hedefler;

> Kilisenin uyguladığı gözetim, inanılmaz bir hoşgörüsüzlük ve bağnazlık içermektedir. Dini kabul ve inançlara aykırı her düşünceyi, inananların ölümsüz ruhunu yok edecek bir sapkınlık ve hastalık olarak ilan eden kilise, toplumun güvenliği için bu hastalığa yakalanmış olanların hemen yetkililere bildirilmesini emretmiştir (Dolgun, 2015:63)

Kilisenin teşvik ettiği bu muhbirlik ve katı dindarlığa dayalı homojen bir toplum kurma isteği, 16. ve 17. yüzyıl boyunca batı toplumlarının kendi iç dinamiklerine yönelmelerine ve aykırı bulunan her unsuru yok etmeye yol açmıştır. Düzen karşıtı muhaliflere, büyücülere, kâfirlere, kilisenin ahlak anlayışına uymayanlara ve Yahudilere karşı inanılmaz bir mücadele bu dönemlerde başlamıştır.

Ortaçağ Avrupa'sı büyücülere yönelik sindirme kampanyalarına; bilinen söylemle 'cadı avına' bu dönemde başlamıştır. Her ne kadar ilk büyücü avları 14. yüzyılda Almanya ve Kuzey Fransa'da yaşansa da, kitlesel kıyımlar 16. ve 17. yüzyılda yaşanmıştır. Bu dönemde ölüm cezasına çarptırılanların sayısı 200 bini bulmaktaydı ve yargılananların yüzde 85'ini kırk yaşının üzerindeki kadınlar oluşturmaktaydı. Bu dönemin kaynaklarına göre, Avrupa'nın bazı bölgelerinde günde iki kadın yakılmaktaydı. İspanyol engizisyonu ise bu dönemde enerjisini Yahudilere yöneltmiş ve 1492 yılında din değiştirmeyen Yahudiler ülkeden kovulmuş, değiştirenler ise sürekli bir gözetime tabi tutulmuşlardır. Evlenme sonucunda karışık bir soy oluşmasını önlemek için Aragon Engizisyonu, din değiştiren Yahudi ailelerin soyağacını tutmakla mükellef görevliler tayin etmiştir. 1660 ve 1720 yılları arasında mahkemelerde görülen davaların yüzde 71 'kripto Yahudilik' davalarıydı (Fontana'dan aktaran Dolgun, 2015).

İktidarlar yalnızca büyük kurumsal yapılarda, devlet aygıtlarında kendilerini göstermezler. Toplum içerisindeki en küçük ayrıntılara kadar nüfuz ederek, bireyler

üzerinden mikro iktidarlarını da kurarlar. Muhbirlik faaliyetleri, kurulan bu sayısız iktidarların dışavurumlarından bir tanesidir.

Fransız Devrimi'nin önemli militan liderlerinden aynı zamanda XVIII. Louis'nin polis şefliğini de yapan Fouche, Paris'teki tüm kapıcıları polis muhbiri yapmıştır. Bu sayede binaya giren çıkanları, kendi aralarındaki konuşmalarını, hareketlerini, düşüncelerini, siyasi eğilimlerini kapıcılar tarafından karakollara rapor edilmelerini sağlamıştır. Kapıcıların yanı sıra bu dönemde Paris'te, polis denetiminde yirmi bin kadar fahişe vardı ve bu fahişeler istihbarat amaçlı olarak kullanılıyordu (Dolgun, 2015).

Fransız İmparatorluk hukukçusu Treilhard'ın 1808 tarihli '*Suçla İlgili Eğitim Yasası'* insan toplumları tarihi bakımından gözetime gerçek bir yenilik getirmiştir. Treilhard, savcılara yeni misyonlar biçtiği bu metninde, savcıların görevinin sadece yasayı ihlal edenleri soruşturmak, takip etmek olmadığını belirtmiştir. Savcının temel ve ilk işlevi bireyleri yasayı ihlal etmelerinden önce gözetlemektir. Savcı sadece yasa ihlal edildiğinde harekete geçen bir mercii değil, tüm toplumu göz hapsine alan bir bakış olmalıdır (Foucault, 2015b).

Pastoral nitelikli gözetim döneminde bireyler ve toplum ilkel sayılabilecek yöntemlerle denetime tabi tutulmaya çalışılmıştır. Gözetim toplumuna geçişin bazı işaretleri görünse de bu eğilim bir süreklilik kazanmamıştır. Bu dönemin önemli kurumları; kilise, imparatorluklar, hükümdarlar gözetimi daha çok baskı ve şiddetle gerçekleştirmişlerdir.

2.2.3. Büyük Kapatılma

17. yüzyılda Fransa'da başlayan ve daha sonra Avrupa'nın birçok kentini içine alan kapatma faaliyetleri, görüntüde tedavi etme amacıyla hastane adı altında kurulmuştur. Fakat bu merkezlerde hiçbir zaman tıbbi bir çalışma olmamıştır. Çalışma yaşamının dışında kalan; ister tembellikten olsun, isterse de bir engel dolayısıyla olsun, her birey bu kapatma merkezlerine hapsedilmiştir. Amaç aslında, 'toplum yararına' olmayan bu kişilerin sosyal hayattan arındırılmasıdır.

Kapatma merkezlerinin oluşturulmasından önce Avrupa'da meydana gelen veba salgınları, bir merkeze kapatılma oluşturmasa da, hastaların evlerine hapsedilmeleri ve rutin olarak kontrol edilmeleri, büyük kapatılma öncesi bir pratik olarak ele alınabilir.

17. yüzyılda bir kentte veba salgını çıkması halinde alınması gereken önlemler, bir yönetmelikle düzenlenmiştir. Bu yönetmeliğe göre yapılacak ilk iş kentin kapatılması, buradan çıkışların yasaklanması –aksi davranışlar ölümle cezalandırılacak- başıboş hayvanların öldürülmesi, kentin bölümlere ayrılması ve ayrılan bu bölümlerin her birinin başına bir eminin getirilmesidir. Kentteki her caddeye bir temsilci atanacak ve bu temsilci caddeyi gözetim altında tutacaktır. Eğer temsilci görev bölgesinden ayrılırsa o da ölümle cezalandırılacaktır. Belirlenen günlerde herkes evine kapanacak, temsilci herkesin evini dışarıdan kilitleyecek ve bu karantina hali bitene kadar anahtarlar kent emininde kalacaktır. Karantinaya uymayan hane sakinleri ölümle cezalandırılacaktır. Her aile karantina süresi boyunca erzak yığmış olmalıdır. Yine de şarap, ekmek gibi gıdalara ihtiyaç duyulması halinde, herhangi bir temas olmadan, sepet, kaldıraç gibi nesnelerle hane halk bunlara ulaşabilecektir. Dışarı çıkmayı gerektiren çok zaruri durumlarda, herhangi bir karşılaşmayı önlemek için aileler sırayla dışarı çıkartılacaktır. Sokaklarda yalnızca, temsilciler, eminler, muhafız askerleri ve 'kargalar' olacaktır. Kargalar; hastaları taşıyan, ölüleri gömen, kısacası bütün iğrenç işi yapan kişilerdir ve tabii olarak en yoksul kişilerden seçilmişlerdir. Veba salgını çıkan bir kentte teftiş süreklidir ve bakışlar her yerdedir. Hane içerisinde yaşayan tüm bireylerin kayıtları; ad, yaş, cinsiyet gibi özellikler, eminler ve temsilcilerin ellerinde mevcuttur. Düzenli olarak evler teftiş edilir. Evin sokağa bakan tarafında bir pencere bulundurmak zorunludur. Temsilciler bu pencerenin önüne gelerek hanede yaşayanları isimleriyle çağırarak kontrol eder. Buradaki amaç bir ölü ya da hasta saklayıp saklamadıklarını kontrol etmektir (Foucault, 2017).

Vebaya karşı alınacak bu önlemler, bir kent üzerindeki mükemmel disiplini kurmaya iyi bir örnektir. Foucault, iktidarlar açısından, disipline edilmiş 'bir kent ütopyası olarak adlandırdığı veba sürecini şöyle tanımlar;

> Vebaya yakalanan kent, tamamı itibariyle hiyerarşi, gözetim, bakış, yazı tarafından kat edilen kent, tüm bireysel bedenler üzerinde ayrımcı bir şekilde yaygınlaşan bir iktidarın işleyişi içinde hareketsiz kılınan kent; bu mükemmel yönetilen kent ütopyasıdır (Foucault, 2017:293-294).

Veba salgınlarına gösterilen refleks ve bulunulan yere kapatma pratikleri, yaklaşan 'Büyük Kapatılma' nın işaretleri sayılabilir. Cüzzam da bu işaretlerden birisidir. Kapatılma durumuyla ortak olduğu nokta bir dışlanma halidir. Cüzzamlı bir kişi zorunlu bir sürgüne gönderilerek ayırılması önemsiz olan bir kitlenin içine terk edilir. Vebalı ise bulunduğu yere kapatılarak kitleselleşmesinin önüne geçilir. "Cüzzamlının sürgün edilmesi ve vebanın tutuklanması kendileriyle birlikte aynı siyasal düşü taşımamaktadır. Biri arınmış bir toplumun, diğeri disiplinli bir toplumun düşüdür" (Foucault, 2017:293).

Ortaçağ toplumlarında, bir cezalandırma aracı olarak hapishane henüz yoktu. Geçici bir kapatılma mekânı olarak hücreler elbette vardı ama bu yapılar, çekilecek cezayı beklenen modellerden başka bir şey değildi. Suçlular bu hücrelerden ölüme, başka bir fiziksel cezaya ya da bir fidye ödemek karşılığında özgürlüklerine gidiyorlardı.

Kapitalizm kendini yavaş yavaş hissettirmesiyle birlikte yeni sorunlara neden oldu. Toplumlar, işsizlik, düşük ücret gibi problemlerle karşılaştıklarında büyük ayaklanmalar ve isyanlar gerçekleştirdiler. Fransa, Almanya ve İngiltere bu ayaklanmalar sonucunda kapatma yöntemlerine başvurdu. Çünkü eski tarzda isyan bastırma modelleri her anlamda büyük kayıplara neden olmaktaydı. Eğer isyan çıkan bir bölgeye ordu gönderilirse orada büyük kitlesel katliamlar olacağı –ki bu ucuz işgücünün yok edilmesi anlamına gelir- mekânların yerle bir edileceği ve ordunun haftalar boyunca orada konaklayacağı anlamına gelirdi. Bu ise gerçek bir ekonomik felaketti (Foucault, 2015b).

Paris'te 1656 yılında çıkarılan bir kararname ile "Genel Hastane" adında bir kurum oluşturulmuş ve kısa bir süre içerisinde şehirdeki her yüz kişiden birisi bu kurumda gözetim altına alınmıştır. Hastane adı altında kurulan bu yapı herhangi bir tıbbi etkinlik üstlenmemiş ve bir cezalandırma mercii olarak faaliyet yürütmüştür. "Genel Hastane" Fransa'da yeni yeni oluşmaya başlayan monarşi ve burjuva düzeniyle eş zamanlı ortaya çıkmış ve adeta bu düzenin yürütme kolu gibi işlev göstermiştir (Foucault'dan aktaran Dolgun, 2015).

Fransa ile başlayan bu süreç çok kısa bir süre içerisinde Avrupa'nın birçok kentine yayılmış ve buradaki nüfusun büyük bir kısmı gözetim altına alınmıştır.

"Kapatılanlar; deliler, hastalar, sakatlar, yoksullar, müsrif babalar, hayırsız evlatlar, hırsızlar, dilenciler, meczuplar, aylaklar, bohemler, fahişeler ve eşcinseller gibi farklı

özellik taşıyan kitlelerden oluşmuştur" (Foucault'dan aktaran Dolgun, 2015:67) Görüldüğü gibi kapatılanların ortak özelliği çalışma yaşamı içerisinde yer almamaları ya da alamamalarıdır.

Kapatma merkezlerinin iktidarlar açısından birçok faydası olmuştur. Dinsel ya da ahlaki nedenler öne sürülerek kapatılan bireylerin olası bir isyanını önceden önlemek adına bir işlevinin yanı sıra, çalışanlar üzerinde de düşük ücret politikasını uygulayabilmişlerdir.

Örneğin İspanyol ekonomisinin neden olduğu bir kriz, batı ekonomilerini etkisi altına alarak işsizliğe ve ekonomik bir darboğaza neden olmuştur. Bu noktada kapatma ikili bir işlev görmüş ve hem aç ve işsiz kalan kitlelerin olası bir isyanının önüne geçmiş hem de kriz sonrasında kullanılmak üzere ucuz ve denetlenebilir bir kitle yaratmıştır (Dolgun, 2015).

Kapatma merkezlerinin işlevi zaman içerisinde geliştirilerek, buradaki mahkûmların üretime katılmaları sağlanmıştır. Üstelik bu katılım bir meşguliyet olsun diye değil, tam anlamıyla üretime katılmaktı. Kurum geliştirdiği yeni hedefle birlikte artık sadece kapatan değil aynı zamanda işveren bir kimliğe bürünmüş ve kapatılanlarla birlikte toplumun refah düzeyini yükseltmeyi hedeflemiştir.

İngiltere'de ilk kapatma kurumlarının sanayinin en gelişmiş şehirlerinde ortaya çıkmaları bunun bir kanıtıdır. Aynı şekilde Almanya'da her kurumun bir uzmanlık alanı olmasını da sayabiliriz (Dolgun, 2015)

17. yüzyıl toplumlarında kapatılmaya maruz kalanların ortak özelliğinin, çalışma yaşamı karşısında özne olmamaları olduğu belirtildi. Bu bir tür dışlanma tekniğidir aynı zamanda.

Etnologların tüm toplumlarda karşılık bulabileceğini saptadıkları dört dışlanma biçimi vardır; çalışma karşısında dışlanma, aile karşısında-toplumun üretimi karşısında dışlanma, söylenen sözün dışlanması (dışlanan kişinin söylediği söz) ve oyun karşısında (bayramlar, ritüeller vs.) dışlanma. Foucalt'ya göre bu dışlanma biçimlerinin hepsine sahip olan tek varlık delilerdir (Foucault, 2015a).

Delilik gerçekten kapatılanlar arasında ayrı değerlendirmektedir. Bunun bir kanıtı ise büyük kapatılmanın son bulduğu dönem, bu karar delileri kapsamamış ve deliler kapatılmaya devam edilmişlerdir.

Büyük kapatılmanın son bulduğu tarih Fransa için 1792 yılıdır. Benzer şekilde İngiltere'de de yakın dönemde son bulmuştur. Fransa'da Hekim Pinel, atandığı bu kapatma merkezleri gider gitmez buranın kapılarını açar ve bir miktar mahkûmu serbest bırakır. Daha doğrusu tehlikeli kabul edilen kriminal vakaların bulunduğu hücre kapılarını açar ve buranın artık bir hapishane olarak kullanılmayacağını ilan eder. Ne hücre ne zincir bulunacağını, burada insanların hasta olarak kabul edileceğini ve hekimlerin görevinin bu insanları iyileştirmek olacağını ilan eder (Foucault, 2015a)

Bu olayı, akıl hastalarının, hasta olarak kabul edilmelerinin bir miladı olarak görür kuramcılar.

Foucalt'ya göre; Pinel'in büyük kapatılmayı bitirmesinin nedeni, gelişen sanayi kapitalizmidir. Sanayi için gerekli ucuz iş gücünü sağlayacak işsizler ordusu bu merkezlerden boşanan insan yığınıyla sağlanacaktır. Yani klasik gözetimin niteliği değişmiş, işsizliği ortadan kaldırmayı hedefleyen gözetim, yerini işsizliği en yüksek noktaya taşıyacak gözetime bırakmıştır (Foucault, 2015a).

Sonuç olarak cüzzam, veba gibi salgınlara karşı gösterilen iktidar tepkisiyle başlayan kapatılma, büyük kurumsal yapılar doğurmuş ve bu yapılar en başından beri gelişmekte olan burjuvazinin denetim organı olmuştur. Kapatılma, açlık ve sefaletle karşılaşılan bir dönemde hem olası isyanlara karşı bir önlem, hem de kapatılma merkezlerinde tutulan gözetim altındaki bireylerin emek gücünden faydalanarak, işgücü maliyetlerinde, üretim araçlarını elinde tutan işveren lehine bir kazanıma neden olmuştur. Vebaya karşı gösterilen sürgüne gönderme, toplumdan uzakta tutma anlayışı, arındırılmış bir toplum yaratma hedefiyken; büyük kapatılma, gelişen kapitalizme birlikte her bireyin işe yarayacağını fark etmiş ve onları merkezlerde tutarak disipline edilmiş bir toplum anlayışını uygulamaya koymuştur. Büyük kapatılma bu anlayışı ile birlikte, ileriki yıllarda gelişim gösterecek, hapishane, fabrika, ıslahevi ve tımarhanelerin felsefi altyapısını hazırlamıştır.

2.2.4. Panoptikon ve Teknik Gözetim

Teknik gözetimin klasik gözetim anlayışından kopuşu 19. yüzyıldaki bir dizi gelişmeyle ilgilidir. Sınai kapitalizmin doğuşu, sanayi kentlerinin oluşması ve bu kentlerin nüfuslarının hızla artması, ulus-devlet anlayışının gelişmesi ve bu devletlerin iç ve dış tehditlere karşı kendilerini koruma güdüsü, devlet idaresi, bürokrasinin artan rolü, kapitalist işletmelerin sayısının hızla artması bu nedenlerden bazılarıdır.

Teknik gözetim kendisini mümkün kılarken tahakküm uygulayacağı nesneyi insan bedeninde bulmuştur. İnsan bedeni, sınai kapitalizmin gelişmesinde elbette önemli bir güçtü. Fakat iktidar mekanizmaları, tahakküm uygulanacak bir nesne olarak bedeni çok önceden fark etmişlerdi. Panoptik devlet anlayışı ve teknik gözetimin kuramsal gücünü anlayabilmek için, iktidar-beden ilişkilerini yakından incelemek gereklidir.

Toplumsal olarak beden fikrinin gelişiminden önce suç kavramı, muhtevası ne olursa olsun, monarşinin başı olan hükümdara karşı yapılmış bir saldırı olarak algılanmıştır. Suç işleyene gösterilen tepki ise ahlak yasalarının da katkısıyla, hükümdarı veya krallığı ortadan kaldırmaya yönelik bir tehdit olarak algılanmış ve çok sert olmuştur. *Hapishanenin Doğuşu* adlı eserinde Foucault, 18. yüzyılda gerçekleşmiş olan bir azap çektirme törenini şu satırlarla anlatır;

> Damiens, 2 Mart 1757'de "Paris kilisesinin cümle kapısının önünde, suçunu herkesin karşısında itiraf etmeye" mahkum edilmişti; buraya "elinde yanar halde bulunan iki libre ağırlığındaki bir meşaleyi taşıyarak, üzerinde bir gömlekten başka bir şey olmadığı halde, iki tekerlekli bir yük arabasında götürülecekti; sonra aynı yük arabasıyla Greve meydanına götürülecek ve burada kurulmuş olan darağacına çıkartılarak memeleri, kolları, kalçaları, baldırları kızgın kerpetenle çekilecek; babasını (kralı) öldürdüğü bıçağı sağ elinde tutacak ve kerpetenle çekilen yerlerine erimiş kurşun, kaynar yağ, kaynar reçine ve birlikte eritilen balmumu ve kükürt dökülecek, sonra da bedeni dört ata çektirilerek parçalatılacak ve vücudu ateşte yakılacak, kül haline getirilecek ve bu küller rüzgara savrulacaktır (Foucault, 2017:33)

Anlatılan bu azap çektirme törenleri, dönemin anlayışına göre, krallığın bekasının sürdürülmesi için gerekli görülmüş ve 18. yüzyıl boyunca sayısız kere tekrarlanmıştır.

Bir seyirlik unsur olarak bu azap çektirme törenleri genellikle halka açık yerlerde, kentlerin meydanlarında gerçekleştirilmiştir. Buradaki amaç halkın bu törenlere iştirak etmesi ve sonucunda iktidarın suça gösterdiği refleksten payına düşeni almasıdır. Fakat bu amacın yanı sıra halk bu gösterilere oldukça istekli katılmış ve azap çektirme törenini izlerken hem celladı tahrik ederek onun öfkesini arttırmayı sağlamış hem de infaz edilen kişiye hakaret ederek nefretini kusmuştur. Görüldüğü gibi iktidar, düzenlediği ve bol mesaj içeren bu kitlesel törenle, infazı izleyen her birey üzerinde yeni iktidarlar yaratmayı başarmıştır (Foucault, 2017).

Bir suçun canavarlığı ve şiddeti hükümdara meydana okumanın şiddetiyle eşdeğer görülmüş ve hükümdarın bu meydan okumaya, işlenen suçtan daha azgın bir şekilde 'ceza' vermesi gerekli görülmüştür. Burada dikkat edilmesi gereken unsur bireylerin bedeni önemsiz, parçalanabilir, her türlü işkenceye maruz bırakılabilir görülmüş ve siyasi bir nesne olarak henüz keşfedilmemiştir. Krallığın yaşamını sürdürmesi ancak hükümdarın bedeninin selametiyle mümkün görülmüştür.

17. ve 18. yüzyıl toplumları için kralın bedeni bir siyasi gerçeklik olarak görülmüş ve kralın fiziksel varlığı monarşinin işleyişi için elzem hale gelmiştir. Fakat 19. yüzyıl ile birlikte yeni ilke toplum bedenidir ve bu beden muhakkak korunmalıdır (Foucault, 2015a).

Azap çektirme törenlerinin son bulması seyirlik unsurun da silinmesidir. Fakat bu aynı zamanda bedenin tutuklanması anlamına da gelir. Suçlunun asıl kurbanının yanı sıra hükümdara da saldırdığı anlayışı değişerek topluma saldırı olarak tarif edilmiş ve cezalandırma biçimleri de buna göre değişmiştir. Yani bir nevi cezalandırma sistemi hükümdarın intikamından toplumun intikamına dönüşmüştür (Foucault, 2017).

Toplumun savunulması gerektiği fikri yeni anlayışları beraberinde getirmiş ve suçlular için bedeninin kontrolünü sağlamak amacıyla hapishane, deliler için tımarhane, gençler için ıslahevi fikirleri gelişim göstermiştir.

Ölüm cezasının biçimi de değişikliğe uğramıştır. "1791 tarihli Fransız Ceza Kanunu'nun ünlü 3. maddesi –her ölüm mahkumunun kafası kesilir-" (Foucault, 2017:45) şeklinde tarif edilmiş ve 1792 yılından itibaren de acısız ve anlık ölümü sağlamak için giyotin kullanılmaya başlamıştır (Foucault, 2017).

Büyük kapatılmanın sona ermesi ile giyotinin kullanılmaya başlamasının aynı tarihte gerçekleşmesi, yeni bir toplumun oluştuğu anlayışını ve bu anlayışa gösterilecek katı tutumun ne şiddette olacağını kestirmemiz açısından önemlidir.

Bedenin tarihi incelendiğinde onun yalnızca bir nüfus öğesi ya da salgın hastalıkların kaynağı olan patolojik bir vaka olmadığı görülür. Beden aynı zamanda siyasi bir alanın içine de doğrudan girmiş durumdadır. İktidar ilişkileri beden üzerinde tahakküm uygulayarak, onu kuşatır, damgalar, terbiye eder, azap çektirir, cezalar verir ve ihtiyacı olan ölçüde çalıştırır. İktidarların beden üzerine bu kadar titizlikle eğilmesinin temel nedeni tabii ki onun üretim gücüdür. Fakat bu üretim gücünün sağlanabilmesi için bedenin tabi olması gereklidir. İktidarlar için işe yarayacak beden hem üreten hem de tabi olmuş bedendir. Bu tabiiyeti sağlamak için iktidarlar şiddet uygulamayı meşru görmüşlerdir fakat tabiiyeti sağlamanın en masrafsız ve kalıcı yolunu ideolojiyle sağlamışlardır (Foucault, 2017).

Toplumda ensestin değil de mastürbasyonun yasaklandığına dikkat çeken Foucault; siyasi iktidarın ötekiyle değil, bireyin kendisiyle ilişkiye girmesini sakıncalı gördüğünü belirtir. Siyasi iktidarın anne ile çocuk arasına girerek, annene asla dokunmayacaksın demediğini, daha yakın biçimde davranarak, bireyin içinde kendini göstererek, kendine asla dokunmayacaksın dediğini söylemiştir (Foucault, 2015a). Foucault burada bu yasak örneğini vererek iktidarların beden konusunda ne kadar hassas olduğunu vurgulamıştır. Benzer şekilde bir gözetim aracı olarak semavi dinlerin intihar olgusuna bakışı da benzer niteliktedir. İntihar eden bireyin, Tanrı'nın emaneti olan bedene karşı suç işlediği ve bir ölçüde Tanrı'ya karşı geldiği düşünülür. Bu ise kesinlikle affedilemeyecek bir durumdur.

Teknik gözetimin de doğuşu olarak kabul edebileceğimiz 19. yüzyıl toplumu, ideolojiyi ve ahlakı kullanarak tabi kılınmış bir toplum yaratarak gözetimde farklı bir boyuta ulaşmıştır. Bundan sonraki süreçte beden, fabrikada, ıslahevinde, okulda, hapishanede, tımarhanede kısacası panoptik toplum anlayışının yerleştiği her alanda, kendisini rızaya ve iknaya dayalı bir tahakküm nesnesi olarak bulacaktır.

Bütünü gözetlemek manasına gelen Panoptikon, Jeremy Bentham'ın mimar olan kardeşi tarafından bir hapishane modeli olarak tasarlanmıştır. Jeremy Bentham'ın bu modelden bu denli etkilenmesinin nedeni, kurulacak yeni toplumun emarelerini görmesiydi elbette. Jeremy Bentham, Panoptikon modelini anlatmaya uğraş gösterdiği

mektuplarında, bunun sadece bir hapishane modeli değil aynı zamanda fabrika, okul ve hastane modeli olabileceğini de belirtmişti. Gözetmenlerin, mahkûmları, hastaları, işçileri, öğrencileri yahut delileri her an izleyebilecekleri bu sistemde, kurulan düzenek itibariyle gözetmenler de gözetlenebilecekti. Bentham'ın hayranlık uyandırıcı olarak nitelediği bu sistem herkesi her an gözetlemeye muktedir olacaktı.

Panoptikon modelinde bina daireseldir. Daire şeklindeki bu binanın çeperinde hücreler vardır. Hücrelerin her biri koridor şeklinde, merkezde yer alan kuleye uzanır. Hücrelerin iki penceresi bulunur. Pencerelerden biri dışarıya bakar ve buradaki amaç içeri ışığın girmesidir. Diğer pencere, hücrenin boydan boya uzandığı gözetmenin bulunduğu kuleye bakar. Kuledeki gözlemci hücredekiler tarafından görünmez bir camla ayrılır. Görünmeden gözetleme sayesinde hücrede bulunanlar ne zaman gözetlendiğini bilmeyecek ve her an gözetleniyormuş hissine kapılacaktır. Hücrelere dışarıdan gelen ışık, hücreyi boydan boya kat edecek ve hücrede bulunan tutuklunun bir siluetini gözetmene yansıtacaktır. Kuledeki gözetmen hücrede ne olduğunu daha iyi görebilecektir (Foucault, 2015a).

Jeremy Bentham modelindeki görünmeden gözetleme işini mektuplarında hayranlıkla anlatmıştır. "Planın Temel Noktaları" adını verdiği beşinci mektubunda şöyle der;

> Gözetlenen insanların kendilerini her zaman gözetim altındaymış gibi hissetmelerinin, yani en azından büyük ihtimalle böyle olmasının, muhtemelen en önemli nokta olduğunu fark ettiğinizde memnun olacaksınız, ancak bu, tek önemli nokta değildir. Eğer öyle olsaydı, aynı fayda, herhangi bir biçimdeki başka binalardan da elde edilirdi. Burada önemli olan şey, mümkün olan en geniş zaman diliminde, her bir kişinin gerçekten gözetim altında tutulmasıdır (Bentham'dan aktaran Çoban ve Özarslan, 2016:23)

Panoptikonun büyük etkisi buradan kaynaklanmaktadır. Tutuklu birey üzerinde, iktidarın otomatik işleyişini sürekli bir hale getirir.

Bentham merkezde yer alan kuleye tek bir gözlemci konulmasının yeterli olacağını söyler. Tek bir gözlemcinin büyük kitleleri izlemesi başka bir deyişle azın çoğu izlemesi ise oldukça ekonomiktir. Bentham'da çağdaşları gibi artan nüfus sorununa dikkat

etmiştir. Fakat iktisatçılar artan bu nüfusu iş gücü kaynağı olarak gördüklerinden bunun zenginlik getirici bir şey olduğunu düşünmüşlerdir. Bentham ise artan nüfusu nasıl kontrol altında tutulabileceğini düşünmüş ve tahakküm ilişkilerinin hedefi olarak gördüğü nüfusu iktidar temelleriyle ele almıştır (Foucault, 2015a).

Gözetleyen bir bakış ve bu bakışın her yerdeliği sayesinde, gözetime maruz kalan bireyler bu durumu oldukça içselleştireceklerdir. Bir noktadan sonra gözetleyen bakışa gerek kalmadan herkes kendini ve birbirini gözetler hale gelecek ve iktidarın sürekliliği sağlanmış olacaktır.

Bentham modelini tanıtırken gözlemcinin pozisyonuna ve nasıl denetlenebileceğine de değinmiştir. Gözetmenin locası, gözetmenin ve ailesinin yaşayabileceği bir alan olarak tasarlanmıştır. Bu tasarının ek bir getirisi ise ailedeki her bir bireyin ayrı bir gözetmen olacağıdır (Bentham'dan aktaran Çoban ve Özarslan, 2016). Panoptikon her ne kadar kapalı bir sistem olsa da halka açık bir yapı olması planlanmıştır. Burayı ziyarete gelenler hem mahkûmları hem de gözlemcileri teftiş edebileceklerdi.

Bentham Panoptikon modelini her zaman ve her yerde toplumu gözetim altında tutan ve hiçbir boşluğa mahal vermeyen bir sistem olarak ele almıştı. Felsefi temellerini attığı bu modeli hiç görmese de onun toplumu ıslah edici bir mekanizma olacağına inanmıştı. Hapishane modelinde, mahkûmların her birinin meslek sahibi olması gerektiğini düşünürken, meslek seçiminde ise mahkûmların serbest olması gerektiğini vurgulamıştır.

Mahkûmların meslek seçimlerine ilişkin fikirlerini yazdığı mektubunda Bentham, dört adet sınıflandırma yapar. Hapishaneye girmeden evvel, hali hazırda bir mesleği olanların, hapishanede de bu mesleği sürdürerek hem hapishaneye yararlı olacaklarını hem de ıslah açısından faydalı olacağını düşündüğü ilk grubu "iyi eller" olarak adlandırır. İkinci grupta, bir mesleği olmayan fakat öğrenmeye muktedir kişilerden oluşan "kabiliyet sahibi eller" yer alır. "Ümit vaat eden eller" olarak adlandırdığı üçüncü grup ise ilk iki grupta yer alanların sahip olduğu meziyetlerden yoksun, fakat hamallık, kömür taşıyıcılığı gibi işleri yapabilecek kişilerden oluşur. Son olarak daha önce hiçbir iş yapmamış, çoğunlukla hırsızlıktan mahkûm olanların oluşturacağı "tembeller" sınıfı yer alır (Bentham'dan aktaran Çoban ve Özarslan, 2016).

Görüldüğü gibi Bentham, Panoptikon modelini tasarlarken oldukça iyimser ve naif bir yaklaşım içindedir. Suçluların ıslah olarak topluma kazandırılacağı, hastaların tedavi edilebileceği, fabrikalarda verimliliğin ve disiplinin artabileceği bir toplum tahayyül etmişti. İktidar mekanizmaları her ne kadar Bentham'ın hayal ettiği gibi işlemese de; onun bu iyi niyetini göz ardı etmeyen Janet Semple, Foucault'nun şeytani bir mekanizma benzetmesine karşı çıkarak şöyle der; "Fakirlerin durumunu iyileştirme yolları arayan, gerçekçi, kibar bir adamın ürünü" (Çoban ve Özarslan, 2016:87).

Fakat Bentham'ın tüm iyi niyetine karşı iktidar aygıtı onun bahsettiği şekilde refleks göstermemiştir. Gözetleyici ve cezalandırıcı çalışmanın uygulandığı hapishane modelleri suça eğilimi azaltmamış ve mahkûmların cezaevinde bir meslek sahibi olamadıkları gözlenmiştir. Belki de iktidarlar mahkûmlara bilerek bir meslek öğretmemiş ve suçun devamlı olmasını istemişlerdi.

Suç işleme eğiliminin olmadığı bir toplum Bentham'ın da fikirlerini deklare ettiği 18. yüzyılda hayal edilmişti. Fakat suçun olmadığı bir toplum öyle aptalca ve tehlikeli bir hayal ürünüydü ki, polisin varlığını gereksiz kılıyordu (Foucault, 2015a). Polisin olmadığı bir toplum ise burjuvazinin kendisini koruyamayacağı, işçiler üzerinde tahakküm kuramayacağı bir toplum demektir.

Bentham, hapishane modeli olarak düşündüğü yapının, benzer sistemler kullanılarak, fabrikalara, tımarhanelere ve okullara da uygulanabileceğini söylemiştir. Yirmi yıldan fazla süren çalışmalarının ardından Jeremy Bentham bu fikirden vazgeçmiştir. Fakat göremediği Panoptik model Avrupa'nın birçok bölgesinde uygulanmıştır.

19. yüzyılın başlarında gözetime ilişkin dönüşümler yaşanmış ve panoptik sistemlerde çeşitlenmeye gidilmiştir. Akıl hastaları tımarhaneye, gençler ıslahevine kapatılmıştır. Fakat fabrikada gerçekleşen dönüşüm, işçi yaşamı için birçok şeyi dönüştürmüştür. Çalışma anındaki gözetimin dışında, ikamet ettikleri, eğitim gördükleri, sosyalleştikleri tüm alanlar iktidarlar tarafından gözetim altında tutulmuştur. 19. yüzyıl toplumlarının bir özelliği de üzerlerine çöken katı ahlak anlayışıdır. "Sanayi toplumu zenginliğin doğrudan doğruya ona sahip olanların değil, onu işleterek kar elde etmeyi sağlayanların elinde olmasını gerektirir. Bu zenginlik nasıl korunur? Elbette katı bir ahlakla" (Foucault, 2015a:25). Toplumların üzerine çöken bu katı ahlak anlayışı

çalışmanın mantığını da şekillendirmiştir. Çalışmak sadece geçim sağlamak için yapılan bir uğraş değil, aynı zamanda bir efendiye de sahip olmak demektir. Bir efendiye sahip olmak ise daima göz önünde bulunmaktır.

Modernite içerisinde teknik gözetim olgusunun, kapitalist sistemde yer alan atölyeler ve fabrikalarda çalışan işçilerin disipline edilmesi yoluyla başladığını söyleyebiliriz. Fabrikalarda başlayan bu gözetleme mantığı, sermayedarların tüm mal varlıklarını işçilere emanet etmesinin bir neticesidir (Dolgun, 2015). Sanayi devrimi sonrası üretim araçlarını ellerinde bulunduranlar tüm gücü de ellerinde bulundurmuş oluyorlardı. Böylesine güçlü ve toplumlar üzerinde etkili olan bir nesne tabii ki sermayenin tahakküm uyguladığı, emeğini sömürdüğü bir kitlenin elinde kaderine terk edilemezdi.

Sanayi devrimi ve akabinde işçiler "özgür" bireylerdir. Yani çalışıp çalışmama özgürlükleri vardır. Fakat bu özgürlük hali peşi sıra bir varoluş savaşını da beraberinde getirir. Sanayinin gelişmesiyle birlikte kapanmak zorunda kalan küçük işletmeler ve atölyelerde çalışan insanlar bir ölçüde fabrikalara mahkûm olmuşlardır. Aynı şekilde kırsal alanda makineleşmenin artmasıyla el emeği bir değer oluşturmayan nüfus da büyük kentlere göç etmek zorunda kalmış ve zamanla fabrikalarda yerlerini almışlardır. İktidarların bahsettiği özgür birer yurttaş olma durumu, fabrikalarda düşük ücret karşılığında ancak hayatta kalma olarak tezahür etmiştir.

Kırsal alanlardan göç ederek, sanayi kentlerine yerleşen nüfusun uğradığı mekân ve zaman değişikliği gözetim olgusunun güçlenmesine neden olmuştur.

Sanayi devriminin ilk yıllarında, fabrikada çalışma biçimi tarlada çalışma mantığına benziyordu. Yaşlılar uykuya yenik düşüyor, çocuklar fabrikayı oyun alanı gibi görüyor ve tüm işçiler günün herhangi bir saatinde işe geliyorlardı. Bu durum verimi düşürdüğü için disiplinin temelde olduğu yeni bir sisteme geçilmiştir. Zamanla ev yaşamı ve fabrika yaşamı birbirinden ayrılmış, geleneksel toplumlarda çalışma zamanı mevsim koşullarına ve gün ışığına bağlıyken modern dünya zaman kavramını esas almıştır (Dolgun, 2015). İşçilerin hayatlarında karşı karşıya kaldığı bu çalışma zamanındaki değişiklik aynı zamanda onların tüm zamanlarını da düzenlemektedir. Zaman kavramındaki bu değişiklik gözetim toplumuna gidilen süreçteki en önemli eşiklerden biridir.

Fabrikalara çalışmaya gelen yani merkezlere göç eden bu nüfus, zaman kavramının bir gözetim nesnesi haline gelmesiyle birlikte, fabrikaya en yakın mekânlara yerleşmek zorunda bırakılmış, bunun neticesinde büyük işçi semtleri doğmuştur. İşçilerin yoğunlaştığı bu semtler zamanla yeni asayiş planları gerektirmiş ve iktidar, fabrikada gözetlediği bireyi ikamet ettiği alanda da gözetlemeye muktedir olmuştur. Gözetim toplumunun güçlendiği bir başka eşik, mekân değişikliği ile gerçekleşmiştir.

Önceki zamanlarda çok da önemli olmayan zaman unsuru fabrika yaşamında olmazsa olmaz bir zorunluluk haline dönüşmüştür. Makineler ile senkronize bir ahenk içinde çalışmayı gerektiren bu zorunluluk, dinlenme, yemek saatleri, çay molalarını standart sürelere bağlamıştır. Fabrikada kullanılan bu zaman unsuru daha sonra fabrikaların da sınırlarını aşarak yaşamın her alanına sirayet etmiştir. Dünya üzerindeki işçi aileleri, sanki tek bir aileymişçesine aynı anda kalkar, aynı anda işe gider, aynı anda yemek yer ve aynı anda yatar hale dönüşmüştür (Toffler'den aktaran Dolgun, 2015).

İşçilerin dünya ölçeğinde bu denli ahenkli bir yaşam sürmeleri elbette belirli koşullara bağlıydı. Bu koşulların başında, bireyleri fabrika koşullarına hazırlayacak eğitim alanı geliyordu. Sanayi devriminin sonrasında işçi ailelerinin çocuklarına yönelik verilen bu eğitim, onların fabrika yaşamını erken yaşta öğrenmesini kolayca entegre olmasını amaçlamaktaydı. Genel kanıya göre sanayi toplumunun itici gücü olan disiplinin, işçilere erken yaşta ancak okullarda kazandırılabileceği düşünülüyordu. Böylelikle kitle eğitimi dönemi başlamış oluyordu. Fabrikayı referans alarak başlanan eğitim programında, yazılı talimatları okuyup anlayabilmeleri için okuma yazma, şekilleri şemaları anlayabilmeleri için resim, asgari düzeyde rasyonalite bilgisine sahip olmaları için matematik, fabrikada çalışmalarını devam ettirecek fiziksel güce sahip olmaları için beden eğitimi ve iyi birer yurttaş olabilmeleri için de sosyal bilgiler öğretiliyordu. Bu derslerin yanı sıra asıl önemli olan şey ise, çocukları sıkı bir gözetim altına almayı amaçlayan "hal ve gidiş durumu" gibi program eklenmiş olmasıdır. Bu şekilde, çocukların grup içindeki uyumları, bireysel yeteneklerinin gelişimi, takım çalışmasına yatkınlıkları, söz dinleme ve üstlerine karşı saygıları, topluma karşı sorumlulukları gibi örtülü bir eğitim programı da yürütülmekteydi. Çocuklar nasıl ki zil çalmadan okulda olmayı öğreniyorsa, siren çalmadan da fabrikada olmaya koşullanmış olacaklardı. Teneffüs saatleri fabrikada çay ve yemek molalarına tekabül ediyordu. Her hareketlerini gözlemleyen ve buna göre notlar veren öğretmenlerinin yerini, fabrikada

işçileri denetim altında tutan ve çalışma disiplinlerine göre puanlar veren ustabaşılar alacaktı (Dolgun, 2015). Fabrikaya dayalı eğitim modeli; her şeyi zamanında yapmayı, itaatkâr olmayı, yaratıcılıktan uzak ezbere dayalı olmayı öğreterek, modern toplumun yeni insan tipolojisini yaratıyordu.

2.2.5. Enformatik Gözetim

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, gelişmiş ülkelerin geçirdiği yapısal değişiklikler sonucunda toplumu yeniden adlandırmak adına yeni kavramlar ortaya atılmıştır. "Sanayi sonrası toplum", "post-modern toplum", "kıtlık sonrası toplum", "tüketim toplumu", "risk toplumu", "bilgi toplumu", "ağ toplumu", "enformasyon toplumu" bu kavramsallaştırmalardan bazılarıdır.

Tarım devriminden sonra verimli toprakları ellerinde bulunduran ve bu toprakları koruyacak askeri güce sahip olan topluluklar siyasal ve ekonomik gücü elinde bulunduruyordu. Sanayi devriminden sonra üretim araçlarına sahip olanlar, çağımızda ise teknolojiye sahip olanlar bu güce vakıftır. Bir makineye sahip olmaktan ziyade artık o makineyi yapan bilgiye sahip olmak gücün kaynağını oluşturmaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz kavramsallaştırmaların hepsinin doğru yanları yahut eleştirilecek yanları mevcuttur. Fakat ortak bir özellikleri varsa artan teknolojiye, bilgiye ve bu bilginin dolaşımına yaptıkları vurgudur. Bugün enformasyon teknolojilerini üretme gücüne vakıf gelişmiş ülkeler, hem bu güçlerini çevre ülkelere ithal ederek ekonomik bir büyüme sağlıyor hem de bu gücün getirdiği gözetim sistemleri sayesinde siyasal olarak da küresel liderliğe oynamaktadırlar.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan teknolojik gelişmeler, insanlık tarihi için büyük kolaylıklara neden olurken, önceki dönemlere nazaran büyük tehlikeler de içermektedir. Egemen kesimler, insanları tarihte görülmemiş bir biçimde kontrol altına alma, izleme olanağına erişmişlerdir.

İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte; bilgisayarın, telefonun, uydu teknolojilerinin, internetin gündelik hayatımıza girmesiyle, insanlar artık evden dışarı çıkmadan birçok eylemini gerçekleştirebiliyor. İnsanlar artık bilgisayarlarında televizyon izleyebilir, bankacılık işlemlerini halledebilir, dünyanın çeşitli yerlerindeki mağazalardan

alışveriş yapabilir, sanal topluluklar keşfederek onlarla sohbet ederek sosyalleşebilir. Gündelik ve zorunlu ihtiyaçlarını artık tek bir tuş yardımıyla internet üzerinden halledebilir. Bu durum insanları artık daha da artan ev merkezli bir yaşama itmektedir. İnsanları panoptik bir işleyiş doğrultusunda, kapalı ve adresi belli bir mekânda gözetime tabi tutma fikri iktidarların en büyük hayaliydi ve bu hayali insanların hayatlarını "kolaylaştırarak", ikna ederek gerçekleştirmiş görünüyorlar (Dolgun, 2015).

Enformatik gözetim, önceki dönemlerden farklı olarak, insanları potansiyel bir tehlike olarak görmesinin yanı sıra onları tüketen bir nesne olarak da görmüştür. Bilginin güç olduğu bu toplum tipinde, bilginin ortaya koyduğu ürünü satmak ekonomi için elzem bir durumdur. Televizyonlarda izlediğimiz reklamlar, kapımıza bırakılan kataloglar, yolda yürürken elimizi tutuşturulan broşürler vs. Hepsinin ortak hedefi, yeni gözetim pratiklerinde hedef haline gelen tüketen insan profilidir. İnternet üzerinden bir materyal araştırıldığında insanlar nasıl bir hedef olduklarını rahatça gözlemleyebilmektedir. Artık bağlandığımız her sitede bu ve buna benzer materyallerin reklamları, fiyatları, ödeme kolaylıkları gözümüzün önüne getirilmektedir. Kullandığımız akıllı telefonların her an yer tespitinin yapılabilmesinin yanında, bir program yüklendiğinde telefon içerisindeki mahrem bilgilere (rehber, fotoğraflar, videolar) erişim kolaylıkla sağlanmaktadır.

Artan küresel terör tehditleri, ulusal güvenlik önlemleri, ekonomik krizler, bölgesel savaşlar, iktidarların daha fazla önlem almasına, gözetim teknolojilerini yaygınlaştırmasına neden olmaktadır. İktidarların gözetim olanaklarını artırırken vatandaşlarını ikna etmek için başvurdukları en yaygın yöntem "ulusal güvenlik" olmuştur. Fakat ulusal güvenlik adına gerçekleştirilen gözetim faaliyetleri, insanların hayatlarına o kadar girmiştir ki, mahremiyet tartışmalarını beraberinde getirmiştir.

Klasik gözetim anlayışının başlangıcını; başka bir deyişle en ilkel halini, nasıl ki yazının icadıyla ele alıyorsak; enformatik gözetimin de başlangıcı olarak, telefon dinlemeleri ve gelişmiş ülkelerin istihbarat birimlerinin kurulması olarak ele alabiliriz (Dolgun, 2015).

Soğuk savaş döneminde, iki büyük gücün çekişmesine sahne olan dünya, birçok paranoya durumuna ve vatandaşlar üzerinde sınırsız baskı haline şahit olmuştur. Dönemin iktidarları, karşıt oldukları blok ülkeleri izleme, takip etme eylemlerinin yanı sıra, ülkelerinde muhalif gördükleri vatandaşlarını da fişleme yollarına gitmişlerdir. Sovyetler

Birliği'nin tüm muhalif ve şüpheli gördüğü vatandaşlarını an be an izlemesi, İngiltere'de İşçi Partisi'nin ve Batı Avrupa ülkelerinin Komünist Parti'lerinin yöneticilerinin hakkında bilgiler toplanması bilinen örneklerdir. Bu bilgi toplama ve fişleme olayları, enformatik gözetimin bilinen en eski yolu olan telefon dinlemeleriyle daha mümkün hale gelmiştir.

Telefon dinlemelerinim nerede ve ne zaman başladığını kestirmek elbette güçtür fakat telefonun icadı kadar eskilere dayandığı söylenebilir. Dinleme olaylarının resmilik kazanması ilk olarak ABD'de gerçekleşmiştir.

> Tarihsel süreç içinde, mahkeme kararlarına yansımış ilk dinleme olayına 1928 yılında ABD'de rastlanır. Gizli dinlemenin güvenlik kaygısı ile resmilik kazanması ise, Başkan Roosevelt'in telefon konuşmalarını dinleme yetkisi vermesiyle olmuştur. Ancak asıl yaygınlaşma ve hükümetlere örnek teşkil etme süreci, ABD'de suç olaylarını önleme amacıyla mahkemeden izin alınarak dinlemenin gerçekleştirilebileceğini öngören ve gizli dinleme mekanizmasını meşru kılan 1968'deki "Sokakların Güvenliği ve Suçun Kontrolü Yasası" dır (Bildirici'den aktaran Dolgun, 2015:140).

Ulusal güvenlik tehdidi ile başlayan dinleme faaliyetleri zaman içerisinde dejenerasyona uğramış, devlet aygıtı ile özdeşleşen siyasi iktidarlar, tüm muhalefeti kontrol altına almak için bu yola başvurmuşlardır. Devlet aygıtı ile siyasi iktidarın birbirine karıştığı bu gibi durumlarda, "ulusal güvenlik" kavramı da belli düşünce ve ideolojilere karşı bir savunma kalkanı olarak kullanılmıştır. Siyasi gücü elinde tutan iktidarlar, kendileriyle aynı ideoloji ve düşünceye sahip olmayan tüm grupları ulusal güvenliğe tehdit olarak görür ve muhalefeti yok etme yolunda adımlar atarlar (Dolgun, 2015).

Telefon dinleme olayının, enformatik gözetimin en ilkel hali olduğu onun artık kullanılmadığı anlamına gelmiyor. Üstelik sadece hükümetler ya da devletler eliyle değil, bu teknolojiye sahip olan her sıradan vatandaş dinleme faaliyetleri yürütebilmektedir.

Dinlemeyi gerçekleştiren veya savunan mercilerin ortak savunusu çoğunlukla, "dinlemenin ne sakıncası olabilir" ya da "saklayacak neyiniz var" şeklinde olmuştur. Mahremiyet kavramı burada önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin;

belediye başkanlığı için adaylığını koymuş bir bireyin, eşi ile telefonda yaptığı mahrem konuşmalar basın aracılığıyla kamuya sunulursa, siyaseten çok zor duruma düşecek ve muhalifleri haksız ve ahlaki olmayan bir şekilde avantajlı konuma geleceklerdir.

Günümüzde uydu teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte uzay çalışmaları da büyük bir hız kazanmaktadır. Uzaya ait bilgilerin toplanmasının yanında, dünyaya ait jeoloji, meteoroloji ve telekomünikasyon gibi alanlarda da veriler toplanmaya başlanmıştır. Bu veriler neticesinde, dünya yüzeyi ve atmosferdeki, fiziksel, kimyasal ve biyolojik olayların analizi yapılabilmektedir. Tüm bu gelişmelere ek olarak, ses ve görüntü iletişimine de büyük katkılar sunmaktadırlar. Uydular yoluyla gözetim en üst seviyeye çıkmakta ve dünyanın herhangi bir köşesinde gerçekleşen bir olayın görüntüsü alınabilmekte, konuşmalar dinlenilebilmektedir. Olayın bulunduğu yerin koordinatları tespit edilebilmekte ve günün her saatinde sağlıklı görüntü elde edilebilmektedir. Gözetim için sınırsız bir güç teşkil eden bu teknoloji sadece ses ve görüntü değil aynı zamanda ısıya dayalı takip sistemleri de sunmaktadır. Fakat uyduların bu güçlerini verimli kullanabilmek için bilgisayar teknolojisine ihtiyaç vardır. Uydular göz ve kulak işlevi görürken, bilgisayar bu verileri sınıflandırmaya, analiz etmeye ve yorumlamaya kısacası bir beyin olarak görev yapmaya uygundur (Dolgun, 2015).

Bilgisayarlar insan hayatına girdiğinden beri sayısız kolaylık sağlamışlardır. Bilginin saklanması, muhafaza edilmesi, sınıflandırılması, önem sırasına göre sıralaması bilgisayarlar sayesinde mümkün olmuştur. Fakat bu teknolojik gelişmeden en kazançlı çıkan yine teknolojiyi elinde bulundurarak güç haline gelen iktidarlar olmuştur.

Bilgisayar teknolojisi ve yazılım sistemlerinde yaşanan gelişmeler gözetim kapasitesini arttırarak devam ettirmiştir. Fakat gözetime yönelik büyük gelişme bilgisayar eşleştirmeleri sonucunda meydana gelmiştir. Çeşitli kaynaklardan, farklı amaçlarla toplanan bilgileri eşleştirme gücüne sahip bilgisayar eşleştirmeleri, devlet daireleri tarafından 1970'lerin sonunda kullanılmaya başlanmış ve 1990'lar itibariyle tümüyle yaygınlaşmıştır. Bu teknolojiyi kullanan ülkeler, depoladıkları veriler ile hem bireyler hem de toplum üzerinde sıkı bir gözetim uygulamışlardır. Örneğin FBI Ulusal Suç Bilgi Merkezi'nde 20 milyon insanın kişisel kaydının bulunduğu ve günde bir milyon işlem gerçekleştirdiği bilinmektedir. Aynı şekilde Britanya Ulusal Polis Bilgisayar'ında aranan

kişiler, cezası kesinleşmiş sabıkalılar, parmak izleri, ehliyeti iptal edilmiş sürücülere ait 50 milyon kayıt depolanmaktadır (Dolgun, 2015).

Bilgisayar teknolojisi ve yazılım sistemleri gözetim açısından büyük bir silah haline gelmiştir. Bunun en çarpıcı örneklerinden birisi, üzerinde casusluk şüphesi bulunan Microsoft adlı programdır.

> Yazılım sektöründe dünyanın bir numarası olan Microsoft hakkında her zaman çeşitli şüpheler bulunmakla birlikte, bunlar resmi olarak ilk defa Fransız İstihbarat Servisi ile Savunma Bakanlığı'nın hazırladığı "Bilgisayar Sistemleri Güvenliği: Bağımlılık ve Maruz Kalma" başlıklı raporda ortaya konmuştur. Burada, sistemin içindeki bir casusluk programının varlığına ilişkin şüphelerden bahsedilmekte; bu şüpheler, programda bazı "arka kapılar" bulunduğu ve bunlar yoluyla gizli belgelerin Amerikan İstihbarat Servislerine aktarıldığı görüşlerine dayandırılmaktaydı. Bu tartışmalar sürerken Kanada Hükümeti adına çalışan bir enstitü de, 1998 yılında Windows programı içinde 'NSA' harfleri ile kodlanmış gizli bir şifre keşfetmiştir (Ersanel'den aktaran Dolgun, 2015:151).

Bu programın kullandığı arka kapı sayesinde, istihbarat bilgilerini ele geçirdiği iddiaları neticesinde birçok ülke programı kullanmaktan vazgeçmiştir. Rusya, Fransa, Çin ve Almanya bu ülkelerden bazılarıdır.

Gözetim faaliyetlerine bilgisayarın katkısı eşleştirme yollarıyla olduğu gibi enformasyon teknolojilerinin katkısı da sürükleme ağları ve uydu korelasyonları sayesinde olmuştur. Söz konusu teknolojiye sahip ülkeler hem vatandaşlarına hem de diğer ülkelere hiçbir kaçış noktası bırakmamış, ekonomi ve sanayi casusluğunu da ulusal bir politika haline getirmişlerdir. Teknolojiye sahip ülkelerde bu görevi çoğunlukla istihbarat örgütleri yerine getirmiştir. Dünyanın gözü ve kulağı olarak nitelendirilen NSA, merkezinde 27 bin personelin çalıştığı, dünya üzerine yayılan 4 bin üste 200 binden fazla personelinin bulunduğu dev bir gözetleme aygıtıdır. NSA'nın kullandığı gözetleme sistemlerinin başında, ABD'de bulunan Elektronik Gizlilik Kurumu (EPIC) ve Prosecutor's Management Information System (Promis) gelir. Promis kişilernen öte niteliklerle ilgilenir. Elektrik, su, telefon şirketleri, bankalar, havayolları, sigorta ve maliye gibi kurumların bilgisayarlarına bağlanarak, hedefteki kişi veya kuruma yönelik dünya çapındaki her türlü bilgiye ulaşabilmektedir. Promis sadece hedefindeki kişilerin

ve kurumların bilgilerini, niteliklerini taramaz; aynı zamanda önem sırasına göre sınıflandırır. Örneğin bir evde aniden telefon trafiğinin artması veya elektrik ve su kullanımın çoğalması, eve yeni insanların dâhil olduğu anlamına gelir. Benzer şekilde başka bir evde bu verilerin azalmasıyla birlikte Promis, bu iki ev arasında bir korelasyon kurar ve evlerde ikamet eden kişileri belirler, onların banka hesaplarını ve kredi kartı ödemelerini inceler. Program çoğunlukla başarılı sonuçlar vermesine rağmen, bazen masum insanların da kurban edilmesine vesile olmuştur. Örneğin Guetemala ile İsrail arasında yapılan anlaşma ile, Mossad tarafından 1984 yılında sağlanan bu programla birlikte diktatör General Oscar Mejia Victores, Promis sayesinde siyasi muhaliflerini yok etmiştir. Bu dönemde Guetemala'da ne güçlü bilgisayarlar ne de bu bilgisayarları kullanacak personel vardı. Bu nedenle Mossad'a bağlı çalışanlar bir bilgisayar ağı kurarak diktatörlüğün askerlerini yetiştirmiş, bir taraftan da ülke genelinde bir bilgisayarlaştırma kampanyası başlamıştır. Bilgisayar sayesinde yoksulluğun yenilgiye uğratılacağının anlatıldığı kampanyalar neticesinde resmi kurumlar ve havaalanları bilgisayarlı sistemlere geçmiş ve bilgiler tek bir merkezde toplanmaya başlamıştır. Neticede ülkedeki muhalifler gözetim altına alarak bastırılmış, isimlerini değiştirseler bile fiziksel özelliklerinden ötürü program sayesinde kolayca tespit edilerek yakalanmışlardır. Amerika ve İsrail ortaklığında yüze yakın ülkeye pazarlanan Promis, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu, bölge itibariyle stratejik öneme sahip ülkelere de satılmıştır. Bu ülkeler kullandıkları son teknoloji ürünü olan bu programla övünürken bilmedikleri nokta ise; programın içerisine yerleştirilen gizli "elektronik Truva atı" bulunduğuydu. Enformasyon teknolojisinin üreticisi olan güç, sadece düşmanlarını değil aynı zamanda müttefiklerini de dinlemişti (Dolgun, 2015).

Bilgisayar temelli gözetim unsuru, internetin de kullanılmaya başlanması ve yaygınlaşmasıyla birlikte insanların hayatlarına daha fazla girmeye başlamıştır. Giderek yalnızlaşan ve toplumsallaşamayan çağ insanının diğer insanlarla sosyalleşebildiği ve beden kavramının giderek yok olduğu bir dünya da sağlamaktadır internet. Elektronik Posta yoluyla iletişimin hızlandığı ve aynı zamanda kâğıt israfının önüne geçildiği, e-devlet uygulamalarıyla tüm kurumların birbirine bağlandığı ve vatandaşın buralardan kolaylıkla hizmet aldığı, alışverişlerin evden dışarıya çıkmadan da yapılabildiği yeni bir dünya düzenindeyiz. İnternetin hem olumlu yanları hem de olumsuz yanları uzun zamandır tartışılagelmektedir. İnsan hayatına getirdiği pratik çözümler internetin iyi ve

masum yüzünü oluştururken, ziyaret ettiğimiz her web adresinin izlenmesi ve bilinmesi mahremiyet açısından sorunlar yaratmaktadır. Üstelik sadece kullanıcıların sahip olabileceği en mahrem bilgilerin, yukarıda saydığımız programlar ya da bilgisayar korsanları tarafından çalınabileceğini de tahmin etmek güç değildir. Yakın tarihte Emniyet Genel Müdürlüğü ve İçişleri Bakanlığı'nın web sayfaları korsanlar tarafından hacklenmesi hatırlandığında ne büyük yıkıcı sonuçlar getireceği malumdur.

İnternetin ve onun toplum üzerinde yarattığı dönüşümlere atıfta bulunan iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Birinci görüş olan "ilerlemeciler"; enformasyon teknolojilerinin özgürleştirici yanını ön plana çıkararak, toplumun daha fazla demokratikleşeceğini ve internetin anarşist yönü itibariyle baskıya, sansüre uğramadan geniş halk kitlelerine daha çabuk ulaşacağı ve bilgi aktarımı yapabileceğini savunmaktadır. İkinci görüş ise yukarıdaki teknolojik determinizme karşı, teknolojinin de toplumsal yapı tarafından inşa edildiğini öne sürer. Teknolojinin tek başına bir değişim getirmeyeceğini, aksine teknolojiye sahip olanların konumlarının pekişeceğine vurgu yapmaktadırlar (Bozkurt'tan aktaran Dolgun, 2015).

Sonuç olarak gözetim pratikleri, teknolojinin artan hızıyla birlikte insan hayatının her alanına yerleşmiş durumdadır. Güvenlik kameraları, kredi kartları, akıllı telefonlar, internet gibi teknolojik aygıtların varlığı, insanı daima gözetim altında tutan, tehdit unsuru ya da tüketim nesnesi olarak gören bileşenlere dönüşmüş durumdadır. Çoğunlukla insanların rızası yoluyla ya da ulusal güvenlik tehdidi adı altında kullanılan bu gözetim araçları, insan hakları ihlallerini ve mahremiyet tartışmalarını gündeme getirmektedir.

BÖLÜM 3. BULGULAR VE YORUMLAR

İsa'nın Güncesi ve *Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet* romanlarının derinlemesine inceleneceği bu bölümde, yazarların sanatsal yaşamlarına kısaca değinilmiş ve yaşadıkları dönemin toplumsal ve siyasal analizi verilmeye çalışılmıştır. Romanların yazıldığı arka planı ve yazarların zihni süreçlerini anlamamız için dönem analizi ve yazarların hayatlarına değinmek bir zorunluluk olarak görülmüştür.

Anday'ın eseri ile başlanılan analize Gülsoy'un eseri ile devam edilmiş, gözetim toplumu bağlamında ele alınmış ve yorumlanmıştır.

3.1. Melih Cevdet Anday'ın *İsa'nın Güncesi* Romanının Gözetim Toplumu Bağlamında İncelenmesi

Garip akımının öncülerinden olan Melih Cevdet Anday, şairliğinin yanı sıra deneme, roman ve tiyatro türünde de eserler vermiştir. Romanlarında felsefi, sosyolojik altyapılar bulunduran Anday, kimi zaman 'beklemek', kimi zaman 'sorgulamak' kavramlarını metinlerinin merkezine yerleştirmiştir. 1974 yılında yayınlanan *İsa'nın Güncesi* romanı, 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasının izlerini taşımakla birlikte, ekonomik ve toplumsal olaylar neticesinde bireyin içine düştüğü şüphe ve korku halini de işlemektedir. Gözetim aygıtlarının, teknolojiye bağlı olarak çok gelişmediği bu dönemde, gözetim olgusu, devlet eliyle ve memurlar aracılığıyla, bireyin üzerine bir karabasan gibi çökmüştür. *İsa'nın Güncesi* romanını daha iyi anlayabilmek ve gözetim toplumu izleklerini sağlıklı bir biçimde ortaya koyabilmek adına; Melih Cevdet Anday'ın yaşamına ve romanın yazıldığı dönemin toplumsal, ekonomik ve siyasi yapısına bakmak faydalı olacaktır.

3.1.1. Melih Cevdet Anday'ın Yaşamı ve Sanatçı Kişiliği

Melih Cevdet Anday, babasının askeri görevi nedeniyle bulunduğu Çanakkale'de 1915 yılında dünyaya gelmiştir. Dönemin zor şartları altında, annesi ve iki kardeşiyle birlikte bir gemi yardımıyla İstanbul'a gelmiştir. Anday'ın ailesi kökü saraya dayanan bir

ailedir. Büyük amcalarından olan Kadri Raşit Paşa, II. Abdulhamit zamanında İstanbul Tıp Fakültesinde okurken Paris'e kaçmış ve 1900 yılında Paris Tıp Fakültesi'ni birincilikle bitirmiştir. Hükümetin Paris tabipliği teklif ettiği Kadri Raşit Paşa, bu öneriyi geri çevirir ve yurda döner. İstanbul Üniversitesi'nde ilk kez fizyoloji kürsüsünü kuran da Melih Cevdet Anday'ın bu büyük amcasıdır (Oral, 1988).

Diğer büyük amcası Mukim Paşa ise II. Abdulhamit'in özel hekimi olmasından dolayı, Hükümet tarafından Aydın'a sürülür. Melih Cevdet Anday, 1988 yılında Milliyet Sanat dergisinde Zeynep Oral'a verdiği röportajda ailesinde asıl meşhur olan kişinin Mukim Paşa olduğunu söylemiştir (Oral, 1988)

Çocukluğu Kadıköy'de geçen Anday, ilkokul ve ortaokulu Kadıköy Sultanisi'nde okuduktan sonra babasının avukatlık görevi nedeniyle eğitimine Ankara'da devam etmek zorunda kalır (Oral, 1988). Ankara Lisesi yıllarında tanıştığı Orhan Veli ve Oktay Rifat ile birlikte uzun yıllar sürecek sıkı bir dostluğun temelleri atılır. Türk şiirinde devrim yapmayı hedefleyen üç arkadaş, daha sonra Garip Akımı'nı başlatırlar (Kabalacı'dan aktaran Coşan ve Verimli, 2016). Bu akımın hedefinde ise eski olan her şey vardır. Divan Şiiri katı kuralları olan ve belli ölçü kalıplarına göre yazılabilen, 'herkesin harcı' olmayan bir şiir türüydü. Garip Akımı ise serbest ölçü ve sade bir dili tercih etmiş, içerisinde mizahi unsurları taşımıştı.

Lise yıllarından sonra Hukuk okumaya başlayan Anday, buradan Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ne geçer fakat eğitimini tamamlayamaz. 1938 yılında Belçika'da sosyoloji okumaya gider fakat İkinci Dünya Savaşı patlak verince üç ay sonra geri dönmek zorunda kalır. Askerlik görevinden sonra Milli Eğitim Bakanlığı'nın Neşriyat Bürosu'nda çalışmaya başlar (Kabalacı'dan aktaran Coşan ve Verimli, 2016). Uzun yıllar boyunca gerek gerçek adıyla gerek takma adlarla, çeşitli türlerde sayısız eser veren Anday, 2002'deki ölümüne değin Cumhuriyet Gazetesi'nde köşe yazarlığını sürdürmüştür.

Edebiyat hayatına Ankara Lisesi'nde çıkan *Sesimiz* dergisinin toplantılarında tanıştığı Orhan Veli ve Oktay Rifat ile başlar Anday. Kısa süre içerisinde 'alay' ederek başladıkları edebiyat hayatlarını Garip Akımı ile sürer. Garip'in devrimci yönünü çok sonradan idrak edebildiğini söyleyen Anday, başlattıkları akım için şunları söylemiştir;

> Dünyayı şakaya alıyorduk. Gerçekten devrimci bir şiir olduğunu sonradan anladım. Çünkü bu şiir alaydan çıkmıştı. Alay etmezseniz hiçbir şey çıkaramazsınız. Biz düpedüz alay ettik... (aktaran Oral, 1988:5)

Orhan Veli'nin ölümüne kadar süren dostluklarında Garip Akımı'ndan ilk ayrılan da Anday olmuştur. *Tohum* şiiri ile birlikte şiirde felsefi temellere yönelmiş ve imge ağırlıklı şiirler yazmaya başlamıştır.

Şairliğinin yanında deneme, tiyatro, roman gibi türlerde eserler veren Anday, her zaman üretken ve gelişim kaydeden bir sanat adamı olmuştur. Romanlarını genellikle bir olgu üzerine inşa eden Anday, *Gizli Emir* ve *İsa'nın Güncesi* adlı eserlerinde bu özelliğini bariz şekilde sunar okuyucuya. *Gizli Emir* merkezine beklemek olgusunu koyarken, *İsa'nın Güncesi* ise sorgulanmak ve gözetlenmek olgularını merkezine alır. Her iki eserini de 'soyut roman' olarak niteleyen Anday, Kafka'dan, Beckett'dan, Buzatti'den ve Dostoyevski'den esintiler sunar.

Garip Akımı'nın sol yanının kendisinden kaynaklandığını dile getiren Anday, eserlerinin tümünde toplumcu olmayı, soru sormayı ve sorgulamayı ihmal etmemiştir.

3.1.2. Dönemin Toplumsal Yapısı ve Siyasi İklimi

Bir edebiyat eserini incelemenin farklı yöntemleri ve teknikleri olabilmektedir. Yol, yöntem, yaklaşım ne olursa olsun, her eser dönemiyle birlikte incelenmelidir. Her sanat eserinde olduğu gibi, edebiyat eserleri de ülkelerinde meydana gelen siyasi ve toplumsal değişikliklerden, gelişmelerden bağımsız değildir. Eserlerde bahsi geçen olayları, imgeleri, metaforları anlayabilmek için şüphesiz döneminde meydana gelen politik, sosyal, ekonomik gelişmelere hâkim olmak gerekir.

İsa'nın Güncesi romanı 1974 yılında basılmıştır. Roman, kendinden önce gelen 1960 askeri darbesi, işçi ve öğrenci hareketleri, gelişen sendikal faaliyetler, hükümetlerin kalkınma planları, 12 Mart 1971 Muhtırası, kente gerçekleşen hızlı göç ve tüm bu gelişmeler neticesinde devletin insan hayatında daha fazla görünür olmasından bağımsız düşünülemez.

27 Mayıs 1960 sabahı, genç subayların oluşturduğu Milli Birlik Komitesi, radyodan yaptığı açıklamayla yönetime el koyduğunu duyurmuştur. Her darbede olduğu gibi gerekçe; kardeş kavgasının son bulması, huzur ortamının yaratılması, hükümetin ülkeyi yönetemez hale gelişi gibi argümanlar olmuştur. Hiçbir zümreye ve siyasi oluşuma bir eğilimleri olmadığını deklare eden Milli Birlik Komitesi, seçimlerin yapılacağı 15 Ekim 1961 yılına kadar yönetimi elinde tutmuştur. Demokrat Partili birçok milletvekiline dava açan, tutuklayan darbe yönetimi; suçlamalarını genellikle idam cezası anlamına gelen anayasanın 146. maddesine dayandırıyordu. Görülen duruşmalar neticesinde, Celal Bayar, Hasan Polatkan, Fatin Rüştü Zorlu ve Adnan Menderes'in de aralarında bulunduğu 15 kişiye idam cezası verilmiştir. Milli Birlik Komitesi tarafından 11 kişinin cezası hafifletilmiş, Bayar'ın ise yaşı nedeniyle idam cezası müebbet hapse çevrilmiştir. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan 16 Eylül 1961 tarihinde, Başbakan Adnan Menderes ise 17 Eylül 1961'de idam edilmiştir (Zürcher ve Ahmad'dan aktaran Topkaya, 2015).

1950 ve 1960 yılları arasında süren Demokrat Parti iktidarı, 27 Mayıs 1960 darbesiyle sona ererken, ekonomide de yeni bir döneme geçilmiştir. Devletin ekonomik alanda daha görünür olacağı kalkınma planları devreye sokulmuş; 1962 yılında hazırlanan bir yıllık plan sonrasında, 1963 yılında ise gelecek dönemleri de kapsayacak beşer yıllık kalkınma planları oluşturulmuştur. Bu planın amacı, kırdan kente artan göçün de etkisiyle, tarımsal ekonomiden sanayi ağırlıklı ekonomik yapıya geçmek ve genel bir ekonomik kalkınma sağlamaktı (Gökçen'den aktaran Sunar, 2016).

1960'lardan sonra iç göçle birlikte sanayi alanındaki istihdam beklentisi, fazla bir artış gösterememişti. Kentlerde ücretli çalışanların sayısı artmış fakat bunların çok az bir bölümü sanayide çalışır duruma gelmiştir. "1960 nüfus sayımına göre hizmetlerin faal nüfustaki %15 olan payı, 1975'te %25 ve 1980'de %29 olmuştu. Aynı yıllar için sanayinin payı ise sırasıyla %9, %11 ve %12 olarak daha düşük kalmıştı" (Sunar, 2016:78).

Sanayide istihdam oranının anlamlı bir artış göstermemesine rağmen, bu yıllarda Türkiye işçi sınıfı, yasal düzenlemelerin de etkisiyle güç kazanmıştır. Darbe sonrası hazırlanan yeni anayasa, işçilere grev hakkı tanımış, sendikal örgütlenmelerin önündeki engelleri kaldırmış ve işçi hareketlerinde gerçekleşen artışa zemin hazırlamıştır. "Bu artış,

60'larla birlikte işçilerin reel ücretlerinin ve satın alma güçlerinin yükselmesi şeklinde yansımıştır. Reel ücretler 1960-61 ile 1976 arasında %85 artmıştır" (Boratav'dan aktaran Sunar, 2016:77).

15 Ekim 1961 tarihinde başlayan İnönü hükümeti, 1965 yılında Adalet Partisi'nin seçimi kazanarak tek başına iktidar olmasıyla son bulmuştu. Bu seçimde dikkat çeken gelişme ise Türkiye İşçi Partisi'nin 14 milletvekili kazanarak meclise girmesiydi. Bu gelişme ilerleyen yıllarda, dünyada da artan öğrenci hareketleri ve sol rüzgârın Türkiye'de de etkili bir şekilde görülmesine kısmen neden olacaktı. 1967 yılında TÜRK-İŞ'ten ayrılan bir grubun Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (DİSK) kurması, Türkiye'de işçi sınıfının ve buna bağlı olarak sol ve sosyalist düşüncenin yaygınlaşmasında önemli bir gelişmedir. Türkiye'de siyasal hareketlerin sendikal ayrışmada ne kadar etkili olduğuna dikkat çeken Delican'a göre; "DİSK'in Türkiye İşçi Partisi ile dolaylı işbirliği sonrası, MİSK Milliyetçi Hareket Partisi ile, HAK-İŞ ise Milli Selamet Partisi ile ortak hareket etmiştir" (Aktaran Sunar, 2016:78-79). Tüm bu ayrışmalara rağmen grev sayılarında ve sendikal örgütlenmelerdeki artış işçi sınıfının güçlendiğine dair bir işarettir.

1969 yılındaki seçimlerden de tek başına iktidar olarak çıkan Adalet Partisi olmuştu. Önceki dönemlerde görülen kısmi refah seviyesi bu tarihten itibaren çöküntüye uğramaya başlamıştır. 1960'lı yıllarda Almanya'ya göç eden nüfus, hem işsizliğin azalmasına neden olmuş hem de Türkiye'ye döviz akışını sağlamıştı. Sanayide gerçekleşen küçük çaplı atılımlar ekonomik bir büyüme sağlamış fakat bu sanayi atılımları ithal ikameci bir anlayışla gerçekleştiğinden dolayı dışa bağımlılık bir türlü engellenememişti. 1970'lerin başında Almanya artan işsizliğe önlem olarak Türk işçileri ülkelerine göndermiş ve döviz akışı sekteye uğramıştır (Topkaya, 2015). Aynı şekilde kırdan kente göçün daha fazla arttığı bu dönem, kent yoksulluğuna ve kitlesel işsizliğe de neden olmuştur. Dışa bağlı ekonomik kalkınma, ekonomik bir buhrana neden olmuş, muhalefetin de güçlenmesiyle birlikte işçi ve öğrenci hareketleri bu dönemde daha görünür hale gelmiştir.

1970'ler ile birlikte öğrenci hareketleri de bir dönüşüm yaşamıştır. Sosyalizm düşüncesi etrafında toplanan Fikir Kulüpleri Federasyonu'na bağlı öğrenciler arasında ayrışmalar yaşanmış ve Milli Demokratik Devrim'i savunan gruplar silahlı bir mücadele

yürütülmesinden yana tavır koymuşlardır. 70'lerle beraber öğrenci hareketlerinden doğan illegal sol örgütler, üniversite dışında da örgütlenerek, kentlerde ve kırsal alanlarda şiddet eylemlerine başlamışlardır.

Büyük işçi mitingleri ve silahlı sol örgütlerin güçlenmesi ile birlikte, kaos ortamı sebep gösterilerek 12 Mart 1971'de askeri muhtıra gerçekleşmiştir. Başka bir deyişle, anayasal olarak sağlanan bireysel hak ve özgürlüklerin vatandaşlara fazla geldiğini düşünen ordu bir kez daha yönetimde söz sahibi olmuştur.

11 Mart 1971'de Yüksek Askeri Şura toplanmış, Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç kuvvet komutanlarıyla bir toplantı yapmıştı. Toplantıdan çıkan sonuç ertesi gün radyodan halka duyurulmuş ve buna göre Başbakan'ın istifası istenmişti. Muhtıranın ardından dönemin Başbakan'ı Süleyman Demirel istifa etmek zorunda kalmış, Adalet Partisi hükümetten çekilmiş ve yerine teknokratlardan oluşan bir partiler üstü hükümet kurulması öngörülmüştü (Erarslan'dan aktaran Topkaya, 2015).

Bu gelişmelerin akabinde Nihat Erim başkanlığında, emekli askerlerden, sanayicilerden ve bürokratlardan oluşan bir teknokratlar hükümeti kuruldu. Askerlerin isteğiyle, radikal reformlar gerçekleştireceğini söyleyen bu hükümet daha sonra baskıcı bir yapıya dönüşmüştür.

"Aralık ayında istifa eden on bir reform yanlısı teknokratın yerini sağcı siyasetçiler aldı. Hükümet, Anayasa'nın özgürlükçü yapısını değiştirecek bir öneri sundu ve bu değişiklikler sağcı partilerin desteğiyle kabul edildi" (Zürcher'den aktaran Topkaya, 2015:30). Bu ve buna benzer öneriler 1973 yılına kadar sürmüş ve mevcut Anayasa maddelerinin dörtte üçü zaman içerisinde değiştirilmişti.

Ülkedeki kaos ortamını sebep gösterilerek ilan edilen Muhtıra, zamanla toplumun tüm muhalif kesimlerine yönelmişti. Silahlı eylemleri savunmayan Türkiye İşçi Partisi'nin kapatılmasıyla başlayan bu süreç, işçilerin ve memurların grev haklarının elinden alınması ve sendikalaşmalarını engelleyen adımlara dönüşmüştü.

Muhtıradan sonra alınan önlemlerden bazıları şunlardı;

> Üniversitelerin ve TRT'nin özerkliğine son verildi, gözaltında tutulma süresi yedi güne ve daha sonra on beş güne çıkarıldı, memurların sendikalara üye olması yasaklandı. Hükümete kanun gücünde kararname çıkarma hakkı tanındı, Anayasa Mahkemesinin yetkileri kısıtlandı. Üye seçiminde Hükümetin etkin olduğu Devlet Güvenlik Mahkemeleri kuruldu ve 1976'da kaldırılana kadar bu mahkemede üç binden fazla kişi yargılandı. Milli Güvenlik Kurulunun yetkileri ise, kabinenin talep etmediği konularda da tavsiyede bulunmasına izin verecek şekilde genişletildi (Özdemir ve Zürcher'den aktaran Topkaya, 2015:30).

Erim Hükümeti terör olaylarını gerekçe göstererek, kendilerine tehdit gördükleri toplumun her kesiminden insana yaptırımlar uygulamaya başlamıştı. 27 Nisan tarihinde ilan edilen sıkıyönetimden sonra aralarında sendikacıların, gazetecilerin, yazarların, akademisyenlerin ve öğrencilerin bulunduğu beş bin kişi tutuklanmıştı (Zürcher'den aktaran Topkaya, 2015). Türkiye İşçi Partisi eski milletvekili Çetin Altan'ın ve yazar İlhan Selçuk'un tutuklanması, baskının yönünün aydınlara çevrildiğinin bir göstergesiydi. Bunun kabinde Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol ve Azra Erhat gibi yazarlar da Türkiye Komünist Partisi ile ilişkili oldukları gerekçesiyle tutuklanmış ve 3 Mayıs günü tüm ülkede grev ve lokavtın yasaklandığı duyurulmuştu (Özdemir ve Ahmad'dan aktaran Topkaya, 2015).

Alınan tüm bu önlemler ve baskı ortamı ülke içerisindeki şiddeti engelleyememiş fakat işçi, memur ve aydınlar üzerinde bir tahakküm kurarak yaşam alanlarını kısıtlamıştı. Gariptir ki 12 Mart 1971 Muhtırası illegal sol örgütlerin daha fazla silahlı eylem yapmasına çanak tutmuştu.

1973 yılına gelindiğinde ülke genelinde şaşırtıcı bir gelişme olmuş ve yapılan seçimlerde birinci parti, Bülent Ecevit başkanlığındaki Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur. Genç lider Bülent Ecevit, halk nezdinde büyük bir umut kaynağı olarak görülmüş, adı 'Karaoğlan' konulmuş ve şahsına, bu umudu dile getiren şarkılar, türküler yapılmıştır. Ecevit'in bu başarısı, dönemin Cumhuriyet Halk Partisi'nin kendisini ortanın solu olarak tanımlamasından ve halka dönük politikalar gütmesinden ileri gelmekteydi. Fakat seçimde birinci parti olan Cumhuriyet Halk Partisi, tek başına iktidar olacak çoğunluğu yakalayamamıştı. Dönemin Adalet Partisi dışında kalan sağ partiler, Demirel'in hegemonyasına girmek istemediklerinden bir sağ hükümet kurulamamış ve uzun görüşmeler sonucunda 25 Ocak 1974 tarihinde, sürpriz bir birliktelik olan Ecevit-Erbakan

koalisyonu kurulmuştur. Bu koalisyonun ardından Kıbrıs sorunu ortaya çıkmış; ekonomik alanda darlık, üniversitelerdeki sağ-sol çatışmaları, devletin aydınlar üzerindeki baskısı devam etmiştir.

Melih Cevdet Anday'ın *İsa'nın Güncesi* romanı böyle bir atmosferde yazılmış ve tüm bu gelişmelerin nüvelerini, satır aralarında, alt metinde ortaya koymuştur.

3.1.3. *İsa'nın Güncesi* Romanının Analizi

Anday'ın 1974 yılında yayınlanan romanı *İsa'nın Güncesi,* bilinmeyen bir kentte, bilinmeyen bir zamanda geçer. Karakterlerin isimleri yoktur. Romanın başkarakteri olan ve sonradan karısının kendisine İsa diye hitap ettiği isimsiz kahramanımız, etrafındaki insanların fiziksel özelliklerinden yola çıkarak onlara isimler takar. Roman boyunca bu karakterler bu isimlerle anılır. Örneğin; 'Bıyıksız fok', 'Âdemelması' ve 'Kuşyüzlü' gibi.

Adı olmayan bu kentte sürekli yağmur yağar ve mekânlar her daim karanlıktır. Örneğin; başkarakterimizin her işini danıştığı, onsuz bir karar dahi almadığı bacanağının evi zeminden altı kat aşağıdadır ve duvarlarında göstermelik pencereler vardır. Kentin ve mekânların görüntüsü ile Kafkaesk bir hava barındıran roman, başkarakterimizin başına gelen olaylar ve bitmek bilmeyen sorgulamalarla da Kafka'nın *Dava* romanını anımsatır. Bu özelliği itibariyle edebiyat çevrelerince özgünlüğü tartışılsa da kurgusu, karakterleri ve merkezine koyduğu, bitmez bir hâl alan gözetlenme ve sorgulanma haliyle yenilikçi bir romandır.

Eski çalıştığı işyerinden ayrılıp "İthal Ambarları ve Uluslararası Elektronik Birliği Kurumu" adlı yeni bir yere başlayan başkarakterimiz, bir çarşamba günü çalışma odasında bulunan çelik kasayı açmasıyla beraber başına türlü belalar alır. Gittiği her yerde birtakım insanlar tarafından sorguya çekilir, takip edilir. Sevgilisinin evinde, meyhanede, bacanağının evinde, bindiği otobüste, yürüdüğü yolda hatta kendi evinde dahi bu sorgulanma ve gözetlenme hâli devam eder.

Dört bölümden oluşan roman, başkarakterin bulunduğu zamandan sıyrılarak geçmişe dönük anlatımıyla başlar. Okul hayatından, askerliğinden, ailesinden ayrılarak çatı katı tek göz bir evde yaşayışından, ilk işinden ve nihayet yeni başladığı işine girme sürecini bu bölümde anlatır.

İlk bölümde gözetlenmeye ya da sorgulanmaya dair bir emare yoktur. Zira bir müdahaleyi gerektirecek 'değişim' henüz yaşanmamıştır. Daha romanın ilk sayfasında bunu hissettirir okuyucuya Anday. Başkarakterimiz, yeni işyerindeki odasına ilk getirilişini anımsatır ve "Bütün yenilikler genellikle korkutur beni" (s.1) der. Yenilikten ve değişimden korkma halini, başkarakterimizden roman boyunca sıklıkla duyarız. Edebiyat tarihinin belleğinde değişim yahut dönüşüm iyi neticelere varmamaktadır zira. Yenilik ve değişim, yalnızlık, sevgisizlik, yabancılaşma getirir ve bu değişime uğrayan insan daha bir göz önünde olur her zaman.

Daha sonradan İsa adına yakıştırılacak (bu değişime ayrıntılı olarak değinilecek) romanımızın isimsiz kahramanı, kendi halinde, sıradan, en hayati kararları dahi kendi başına alamayacak kadar pasif, karısıyla ilişkisinde yalnızca direktifleri yerine getiren bir bireydir. Kendi deyimiyle; "Sessiz bir insanımdır, bana verilenle yetinirim, hiçbir büyük amacım olmadı bugüne değin. Kazandığım para az da olsa, onunla geçinmeyi bildim hep. Temiz giyinirim, sıkıntıya sokmam kendimi, fakat elimden geldiğince az harcarım" (s.5).

Bu ifadeler sıradan, kendi yağında kavrulan bir bireyin sözleridir. İlerleyen bölümlerde, amansız sorgulara muhatap olacak olan da, bu sıradan bireydir. Başkarakterin isimsiz olması ve toplumun en kendi halinde yaşayan milyonlarca bireyinden biri olması, Anday'ın bilinçli bir tercihidir. *İsa'nın Güncesi,* her şeyden evvel bir 12 Mart romanıdır ve dönemin teknokrat hükümeti, vatandaşı tehlike olarak gördüğü izlenimini yaratacak icraatlar sergilemiştir. Toplumun sıradan bir vatandaşı da olsanız, iktidarın gözü sizi yakalayacaktır.

Kendisini fazla önemli görmeyen başkarakterimiz, topluluğun önem gösterdiği bazı davranış kalıplarına ve alışkanlıklarına yatkınlık gösterir. İleride tutacağı evde bir kütüphanesi olması gerektiğini düşünür ve okuduğu tüm kitapları saklar. Ne var ki bunların çoğunluğu ders kitabıdır. Kendisini bir özne olarak görmeyişini şu sözlerle ele verir*;* "Ben çalıştığım yerde küçük bir vidayım, makinenin tümünü bilemem" (s.11). Bu sözler seri üretim bandında çalışan bir işçinin sözleri gibidir. İşçi nasıl ki emeğine ve yaptığı işin bilgisine yabancı ise, başkarakterimiz de *makinenin tümünü bilemem* cümlesiyle bu yabancılaşma halini yaşadığını ele verir.

Eski muhasebe şefi; başkarakterimizin taktığı isimle 'Bıyıksız Fok', onu çalıştığı "Gaz Sobaları Ortaklığı" şirketinde ziyarete gelir ve kendi çalıştığı "İthal Ambarları ve

Uluslararası Elektronik Birliği Kurumu" adlı şirkete transfer etmek istediğini söyler. Hâlihazırda yaptığı mutemetlik işini yeni kurumda da sürdürebileceğini söyler. Eski muhasebe şefi, yeni işyerini anlatırken, başkarakterimiz onu duyamaz. Birden tüm ses kesilir. Karşısında sadece elleri, kolları ve ağzı oynayan bir insan görüntüsü vardır. Sinema sanatında yabancılaşma göstergesi olarak yapılan bu oyun, romanın bu bölümünde karşımıza çıkar. Başkarakterimiz özne olmamayı o kadar içselleştirmiştir ki, istifasını dahi kendi veremez. Daha doğru bir ifadeyle kimse ona fikrini sormaz. Eski muhasebe şefi Gaz Sobaları Ortaklığı'ndaki müdür ile konuşur ve onun adına istifasını sunar.

İthal Ambarları ve Elektronik Birliği Kurumu'ndaki ilk gününde, 'Kuşyüzlü' adını taktığı, kendisinin üstü olan kişi ile tanışır. Kuşyüzlü ona odasını gösterir ve bugün izinli olduğunu, yarın işe başlayacağını iletir. Odası, masa ve iskemlenin zar zor sığdığı ve tek kapısı yeni şefi olan Kuşyüzlü'nün çalıştığı alana açılan bir odadır. Bu gösterge her an Kuşyüzlü'nün denetimi altında olacağını gösterir.

Başkarakterimiz sıradan bir insan olmasının yanı sıra, tüm ahlaki değerlere sıkı sıkıya bağlı değildir. Vakit buldukça birahane yahut meyhaneye gider. Evli olmasına rağmen ta okul yıllarında tanıştığı bir sevgilisi vardır hayatında. Kendisiyle hâlâ sevgili kalmasına şaşıran başkarakterimiz, bu durumu şu şekilde teorize eder;

> Bana karşı olan davranışları, görülmemiş bir gururun buyruğunda idi. Göğüslerini göstermiş olması, "Benim sevgilim olur musun?" diye sorması, bu gururu ta başta, can evinden yaralamıştı. Vurulmuş balığın iri iri bakışı, onda o zamandan kalma idi. Belki bunca yıldır benimle sürüklenmesi de, bu suçluluk duygusu ile tek başına kalmak korkusundan ileri geliyordu. Çaresizliğin doğurduğu bu bağlılıkta ben, onun için gerekliydim (s.36)

Sevgilisi, başkarakterimizin öğrenci olduğu yıllarda, onun kaldığı yurda bakan bir terzihanede işçidir. Suç dediği unsur; bir gün yurdun penceresinden birbirlerine bakarken, başkarakterimiz ondan göğüslerini açmasını ister ve terzihanede çalışan işçi kız bu isteği geri çevirmez. İşçi kızın bir ayağının aksak olması, 'normal' insanda bir kusurdur ve başkarakterimizle sevgili olmasında etkilidir. Yıllar boyu süren bu sevgili olma hali, kolektif olarak işledikleri bu 'toplumsal suç' karşısında, yalnız kalma korkusundan ileri

gelmektedir. Evli olmasına rağmen, bir sevgilisinin olması, çok da bilinçli bir tercih değil, sürüklenme hâlidir.

Günlük olarak uğradığı bacanağı, onun üzerinde hâkimiyet kuran, karar alırken danıştığı, evliliği üzerinde dahi söz sahibi olan bir insandır. Evlenmesini bile bacanağı sağlamıştır. Okul yıllarında tanıştığı bacanağı, onu evlenmeye teşvik ederken şu cümleleri sarf eder;

> Bekâr bir adama toplumda saygı gösterilmez. Ayrıca başarıya ermenin vazgeçilmez yolu budur. Ben evlendim, karımı seviyorum. Dünyada artık hiçbir şeyden, hiç kimseden korkum yok. Kendimi güvenlik içinde duyuyorum. Unutma, mutluluğun bir koşulu da güvenliktir (s.45).

Bacanağın tarif ettiği evlilik, duygusal bir bağdan öte, toplumun devamı ve memnuniyeti için kurulan, akılcı bir birliktelik gibidir. Güvenliğin kutsanması, daha önceki bölümlerde belirttiğimiz üzere, korku toplumu haline gelmenin birinci kuralıdır. Güvenliği yücelten insan, kendi hayatına ve özgürlüğüne müdahale edilmesinin de yolunu açar. Yenilik ve her türlü değişim onu korkutur ve bu korku halinin topluma sinmesi sonucunda, toplumsal olarak hiçbir ilerleme kaydedilemez.

Bacanağı evliliği süresi boyunca onun akil insanı gibidir. Sadece evliliği üzerine değil, kafasına takılan her soruyu, sorunu bacanağı ile münazara eder. Örneğin; din üzerine, Tanrı ve yemin etme üzerine sorular sorar. Bacanağı, bir fikir alışverişinden ziyade, ona öğütler verir ve yapması gerekenleri söyler. Bu yapısı itibariyle bir kanaat önderi gibidir. Başka bir ifadeyle, roman içerisindeki ‘aydın’ tipolojisini simgeliyor gibidir.

Karısıyla olan ilişkisi, daha ilk gecelerinde bozulmuş ve evliliği süresince bu mutsuzluk hali devam etmiştir. Daha doğrusu, kendisi mutluluğu yahut mutsuzluğu arayan, önemseyen bir yapıda değildir. Evliliğin mutsuzluğu, karısının mutsuzluğundan ileri gelmektedir. Bekâr hayatından kalma bir alışkanlığı vardır başkarakterimiz. Okuduğu romanların özetini çıkarır, onları, isimlerini yazmadan bir defterde saklar. İsim yazmaz çünkü kurmaca bir hikâyeden ziyade, kendi anıları gibi kalmasını yeğler. Aynı şekilde okuduğu şiirleri de bu defterde, yine isimsiz olarak saklar. Zamanla bir oyun

geliştirir kendi kendine. Romanların özetinden kelimeleri keser ve onları rastgele bir araya getirir. Kelimelerle başladığı bu oyununu, daha da ileri götürerek, harfleri kesmeye başlar. Bu şekilde bir önerme içermeyen cümleler ve anlamsız kelimeler oluşturur. Örneğin; 'maçkaray', 'koşkun' ve 'genik' (s.183) gibi. Bu oyununun dışında, yaprak ve taş toplama gibi hobileri de vardır başkarakterimizin. Evliliğinin hemen başında bir kriz yaşamasının sebebi de bunlardır. Karısı bu eşyaları fark edince, ona bekârlıktan kalan alışkanlıklarını bırakmasını ve yeni yaşamına tertemiz gelmesi gerektiğini söyler.

Karısının bir rahatsızlığı vardır fakat doktor doktor gezmelerine rağmen, teşhis konulamamıştır. Sürekli ölümden bahseder. Fakat bu haldeyken bile kocası üzerinde mükemmel bir tahakküm kurar. Onun yatma-kalkma zamanını, yemek yeme saatini, kurduğu bir saat ile belirler. İşyerindeki öğle molasında yiyeceği yemeği evde hazırlar ve hava güzelse, öğle arasında çıkıp biraz dolaşmasını salık verir. İşten çıkıp eve gelen kocasına, hemen eve gelmemesini, erkek dediğinin dışarıda arkadaşlarıyla oturup çay-kahve içmesi, sohbet etmesi gerektiğini öğütler. Sevişmelerinde dahi karısının tahakkümü altındadır. Ona yapması gerekenleri, yanlış yaptığı hareketleri sevişme anında söyler. Bir gün çocuk yapmak istediğini; "Şimdi düşünüyorum da bir boşluğu dolduracak bu çocuk" (s.63) diyerek dile getirir. Şüphesiz bu boşluk, kocasının yarattığı boşluktur. Kısa bir süre sonra gebe kalır fakat çocuğu dünyaya getiremez. Düşük yapmasını kocasının hatası olarak kabul eder. Hâlbuki doktorlardan öğrendiklerine göre, çocuklarının olmaması kendisinden kaynaklanmaktadır. Başkarakterimiz, bu durumla savaşmak yerine, 'kusurun' kendisinde olduğunu kabul eder ve zamanla nasıl hastalandığını, kimlerle düşüp kalktığını uydurma hikâyelerle dile getirir.

Başkarakterimizin birinci derece yakınlarıyla ilişkisi bu şekildedir. Bir özne olmaktan uzakta kalmış, her türlü müdahale ve baskıya açıktır. Yalnızca sevgilisi ile arasında simetrik bir ilişki vardır ki, bu da işlenmiş bir 'suçtan' kaynaklıdır. Karısı çocukluğunda geçirdiği bir kazadan ötürü, sol bacağında bir yara izi taşır ve bu yarayı kocasına göstermekten imtina eder. Fakat başkarakterimiz her fırsatta gözünü bu yara izine diker. Özne olamayan ve her türden müdahaleye açık olan başkarakterimiz, bir 'kusur' görmesi durumunda, içgüdüsel olarak küçük bir iktidara dönüşüyor gibidir.

Kuşyüzlü'nün ilk iş günüde izinli olduğunu bildirmesi sonrasında, öğle vakti ne yapacağını bilmez duruma düşer. Yarım gün boş kalmak, düşüncelerinin dağılmasına ve

genişlemesine neden olur (s.26). Önce bir birahaneye girer, birkaç kadeh içtikten sonra bir şişe içki daha alarak sevgilisinin evine uğrar. Sevgilisinin evine gitme ihtiyacını "…kendimi bir yere, birine bağlamak zorundaydım şimdi. Yok olmamanın başka çaresi yoktu" (s.30) sözleriyle dile getirir. Bağımsızlıktan korkma hali, yok olma endişesiyle kendisini gösterir.

Sevgilisinin evi, aynı zamanda terzi kızların da çalıştığı bir atölyedir. Buraya geldiği vakit 'Âdemelması' adını taktığı, kör derecede miyop olan bir adamla karşılaşır. Âdemelması, kapı ağzında sevgilisi ile konuşurken, karısının sipariş ettiği tuvaleti almaya geldiğini söyler. Tuvaletin hazır olmadığını öğrenince, özür dileyerek huzurlarından ayrılır. Bu esnada sevgilisinin göğüslerinin göründüğünü ve kapatması gerektiğini, kaş göz işaretleriyle anlatmaya çalışır. Roman boyunca çok kere şahit olduğumuz, başkarakterimizin bu 'göğüs' hassasiyeti, onun anaç bir yapı arayışı ve şefkate ihtiyacı olarak yorumlanabilir.

Âdemelması ile karşılaşması, gözetime uğraması ve takibe alınmasının da başlangıcıdır. Sevgilisinin evinden çıktığı vakit, durakta tekrar karşılaşır Âdemelması ile. Karısının ısrarlarına dayanamayıp, bu saate rahatsız ettiği için tekrar özür diler. Yemin etme üzerine başlayan sohbetleri şu şekildedir;

> "Siz yemine inanır mısınız?" diye sordu bana
> "Bilmiyorum" dedim kısa kesmek için.
> Ne demekmiş "Bilmiyorum", yemine inanmayan Allah'a da inanmazmış, oraya kadar varınca da, sorun bireysel olmaktan çıkar, toplumsal bir nitelik kazanırmış, çünkü bir toplumda bir tek dinsizin bulunması başımızda bir tek bitin bulunmasına benzermiş, bir tek deyip de geçemezmişiz, çünkü o bit çoğalırmış, çünkü bitler çiftleşerek değil, kendi kendilerine çoğalırmış (s.46).

Karısının ısrarına dayanamayarak geldiğini ve akabinde özür dileyerek başlayan konuşmasını, bir sorgulamaya dönüştürmüştür Âdemelması. Konuyla hiçbir ilgisi yokken dini inancını sorgulamış ve bunun toplumsal bir boyut taşıdığını söylemiştir. Toplumda fikirlerden ziyade, milli ve mezhepsel aidiyetlerin önemsendiği ve insanların inançlarının tartışma konusu edildiği bir zaman dilimine tanıklık etmekteyiz. Kırk yılı aşkın bir süre öncesinde yazılmış bir romanda bu hassasiyeti görmek ve değişen fazla bir durum

olmadığını tespit etmek düşündürücüdür. Daha sonradan bir sorgu memuruna dönüşen Âdemelması, ismi itibariyle de dini bir motiftir. Ve romanın ilerleyen bölümlerinde göreceğimiz üzere de, gözetimine ve akabinde gelen sorgusuna bu minval üzerine devam etmektedir. Anday ona bu misyonu biçmiştir. Resmi ideoloji her ne kadar din ile arasına mesafe koysa da toplumun dinsiz olmasını hiçbir zaman istememiştir. Kendi belirledikleri, sınırları belli olan, çok da 'aşırıya' kaçmayan bir dini inanç toplumun bekası için gerekli görülmüştür. Başkarakterimizin gözetime ilk olarak bu konu üzerinden uğraması, kadim bir soruna dikkat çekmek içindir.

İş konusunda yaptığı bu değişiklik ve akabinde gelen gözetlenme hali, başkarakterimizin yaşamının her alanına sirayet eder. Örneğin, sevgilisinin evinden çıktıktan ve Âdemelması ile yaptıkları sohbetin ardından bir otobüse biner. Otobüs de her mekân gibi karanlıktır. Biletçinin yüzüne dikkatle baktığı anda, o gün üçüncü kez bu biletçi ile karşılaştığını fark eder. Biletçi ona "Akşamki şişe ne oldu" (s.47) diye sorar. Artık biletçinin de gözetimi altındadır.

İşten çıktığı diğer günlerde yaptığı gibi önce bacanağına uğrar, yeni bir iş teklifi aldığını ve kabul ettiğini söyler. Fakat kendi başına karar vermesi, onun üzerinde sarsılmaz bir tahakküm kuran bacanağını bir hayli rahatsız eder. Bu sırada evde bir çalışma dikkatini çeker. Zeminden altı kat aşağıda oturan bacanağının evinde işçiler çalışmaktadır ve ev sahibinin yedinci katı 'indiğini' söylerler. Başkarakterimiz, yapı işçisine "Senin adın Solnes mi?" (s.54) diye sorar. Daha sonradan başına yeni bir bela açacak olan bu sorusuna, işçi; daha doğrusu onu ihbar edecek olan işçi, hayır der ve bir anlam veremez. Anday'ın toplumun birçok kesimine eleştirel yaklaştığı bu romanda, işçi de payına düşeni alır. Henrik Ibsen'in *Yapı Ustası Solnes* adlı eserine gönderme yapar Anday. Solnes, kendinden başkasını düşünmeyen, çıkarcı ve hileyle ün kazanmış bir karakterdir.

Bacanağının evinden ayrılınca, kendi evine, karısının yanına gider. Bilindik rutin işlerini hallettikten sonra karısının ona bir not bıraktığını fark eder. "İsa" diye başlayan bu kısa yazı "evlen" diye bitmektedir (s.69). Karısının ona üçüncü kez "İsa" diye not bırakışıdır ve yavaş yavaş İsa olmaya başlamıştır. Başına gelen gözetlenme hali ve sorgulanmalara hiç karşı koymaz başkarakterimiz. Bu hali ile çarmıhı sırtında yürüyen İsa Peygamber'den farksızdır.

Salı günü yeni işine başlar, yavaş yavaş İsa olan karakterimiz. Bu arada sevgilisinden, Âdemelması'nın yalan söylediğini de öğrenmiştir. Tuvaleti ısmarlayan kadının kocası değildir. Öğlene kadar çalıştığı yeni işinde, öğleden sonra birden terfi eder ve Kuşyüzlü onu yandaki binaya götürür. Yeni odasında masa, çelik kasa ve palto askısı vardır. Masanın üzeri boştur ve yalnızca Kuşyüzlü'yü ihtiyaç halinde çağırması için bir düğme vardır. Çelik kasa ilk günden dikkatini çekmiştir. "İsa" dedim kendi kendime, "neden açmıyorsun çelik kasayı?" (s.79). Kendisine İsa diye seslenmesi, sonu belli olan bir yola girdiğine işarettir. O artık İsa'dır ve anbean sonuna doğru karşı koymaksızın gidecektir. Çelik kasa karşısındadır ve içten gelen bir istek, onu açmasını güdülemektedir.

Bomboş bir odada, yapılacak hiçbir iş verilmeyen İsa, adeta başka bir peygamberin kaderine yönlendirilmiş gibidir. Çelik kasa yasaktır, günahtır. İsa'nın bu kasayı açması demek 'cennetten' kovulması anlamına gelir ve sonsuz bir gazaba uğramasına neden olur.

Tüm dürtülerine karşın o gün kasayı açmaz ve iş çıkışında her zamanki gibi birahaneye uğrar. Burada karşılaştığı hiç tanımadığı bir adamla yaptıkları sohbet, gözetimin ilerlediğini ve hem iş hayatını hem de özel hayatını kapsadığını gözler önüne serer. Karşısındaki adam onun önceki iş yerini bilmekte, iş değişikliğini garipsemektedir. Çoktandır buralarda görünmediğini söyleyerek başladığı konuşmasını, şu şekilde sürdürür;

> "Ama bence eski işinizde kalsaydınız daha iyi ederdiniz. Soba bizim ülkemiz için vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Ama elektronik öyle mi? Sonra ben iki kez iş değiştirdim, ikisinde de hastalandım. Karınızdan ayrılacak mısınız?"
> "Hayır" dedim. "Karım belki de şimdi hastadır, böyle bir şey aklımın ucundan geçmez. Fakat bu sorularınızla fazla ileri gittiğinizin farkında mısınız?"
> "İleri gitmek sözü ile neyi kastettiğinizi iyi anlayamadım" dedi. "İşkilli olanlar her şeyi böyle ileri gitmek diye nitelendirirler. Oysa yurtsever insan gizlenmez. Onun bütün işleri ortadadır" (s.84)

Tanımadığı bir adam tarafından sorguya çekilen İsa, aynı zamanda sorgulanmaya da başlamıştır. Daha önce iş değişikliklerinden sonra hastalandığını belirten adam, aslında ona değişimin sonunda nelerle karşılaşacağını söylemektedir. Değişim, hastalıkla neticelenen bir eylem olarak tasvir edilmiştir. Karısı ile sorunlar yaşadığını bilmesi, hayatına ne denli girilmiş olduğunun da göstergesidir. Çalışmamızın önceki bölümlerinde

mahremiyet kavramına değinilmiş ve bunun insanın en temel haklarından birisi olduğunu belirtilmişti. *Yurtsever insan gizlenmez* cümlesi bu bağlamda oldukça önemlidir. Gözetim yanlısı olan her bireyin söylediği gibi; saklayacak bir şeyiniz yoksa gözetime direnmeyiz denmektedir. Hatta bu söylem, bir üst boyuta taşınarak, gözetime direnmemenin yurtseverlik olduğu vurgulanmıştır.

Aynı akşam bacanağının evine uğradığında baldızı onu karşılar. Bir elinde su aygırı maskesi tutarken, sivil polislerin geldiğini ve kocasını sorguya çektiklerini akabinde onu götürdüklerini söyler. Sivil polisler, "Siz tanıyormuşsunuz, burada Solnes adında bir yabancı varmış, kendisini görmek istiyorum" (s.89) diye sormuştur bacanağına. Anlaşılacağı üzere, yapı işçisi onları ihbar etmiş ve Solnes'ten, Ibsen'den habersiz bir memur, çok gereksiz bir ayrıntı yüzünden kovuşturma başlatmıştır. Mahkemeler ve açılan davalarda sıkça karşılaşılan bu absürt durum, Anday tarafından, eleştirel bir gözle tiye alınmıştır. İsa, git gide çembere alındığını fark etmesine rağmen olayların akışına bırakmıştır kendisini. Uyumsuz ve toplumun ahlaki değerlerine yabancı bir karakter olmasının yanı sıra, giderek hiçlik yanlısı bir tavır göstermeye de başlar. Kuşatılmışlık karşısında bir savunma mekanizması olarak adlandırabileceğimiz bu tavır, onda kayıtsızlığa ve yabancılaşmaya neden olur. Sevgilisi, baldızı ve karısıyla düzenli olarak sevişir ve bu durum onu hiçbir zaman rahatsız etmez. Esasen üçünün de aynı olduğunu düşünür ve hiçbirini tam olarak sevmediğine kanaat getirir. Sivil polislerin bacanağını götürdüğü o akşam da baldızıyla sevişir ve bu kez su aygırı maskesini takar. "Maskeyi çıkardıktan sonra aynada yüzüme baktım. Yüzüm biraz değişmiş gibi geldi bana" (s.90). Bu cümlede de göreceğimiz üzere, yabancılaşma ve kayıtsızlık hali, aynadaki suretine yansımış ve kendisine dahi garip gelmiştir. Baldızı ile sevişmesinden sonra eve gittiğinde, karısı ile de sevişir ve karısının dik dik yüzüne bakması dikkatini çeker. "Hayvan, hayvan" (s.90) diyerek tepki gösterir karısı ona fakat bu sürtüşme halinin devamı gelmez. İsa'nın başına gelen kayıtsızlık, yabancılaşma ve saçmaya alışma süreci yakınlarını da sarmıştır. Karısı ilişkilerini artık önemsemez ve bacanağı, baldızı ile seviştiğini biliyor, normal karşılıyordur.

Gözetimin ve takibin yerini, uzun süren, bitmek bilmeyen sorgulamaların alması, iş yerindeki üçüncü günü olan, çarşamba günü, çelik kasayı açması ile başlar. Kendisine bir iş verilmediğinden, masa, sandalye ve çelik kasadan başka bir eşya bulunmayan odada eylemsiz kalır İsa. Öğle vaktine kadar bu şekilde boş boş durduktan sonra, çelik kasa onun

merakını cezbeder ve bu cazibeye daha fazla dayanamayarak çelik kasayı açar. İçinden dört kâğıt parçası çıkar fakat bunları okuyamaz. Hepsi farklı yabancı dillerle yazılmıştır zira ve İsa'nın çat pat bildiği Fransızcasından gayrı bir dil yetisi yoktur. İsa'nın kendisine bir iş verilmemesi, bir meşgaleye tabi olmaması ve akabinde yasak olan bir eşyaya el uzatması, Âdem'in cennetten kovulma hadisesini anımsatmaktadır. Çünkü başına ne gelecekse bu yasak-günah cürmünü işledikten sonra gelecektir. Ölümsüzlüğü elinden alınan Âdem misali, özgürlüğü elinden alınacaktır İsa'nın.

Bulduğu kâğıtlara bir anlam veremeyen İsa, belki eski memura aittir, belki de önemli evraklardır diyerek amirlerine götürür. Kuşyüzlü onu alıp Sakallı'ya götürür. Sakallı'nın odasında, topal olmamasına rağmen bir baston vardır ve kulakları ağır işitmektedir. Meseleyi öğrendikten sonra İsa'yı Apoletli Kadın'a teslim eder. Apoletli Kadın, bir üst kata Puro İçen ve Kambur'un olduğu kata çıkarır onu. Bu sırada İsa'nın çalışma odasına iki memur yerleştirilir. Soruşturmaya, Apoletli Kadın nezaretinde çıktığı altıncı katta devam edilir. Bu katta yine Puro İçen vardır fakat yanında bu kez iki kukla yer alır. Sorgulanması esnasında saçma sorulara maruz kalır. Çelik kasayı gün içerisinde açmasına rağmen dün akşam nerede olduğu gibi alakasız sorularla karşılaşır. Altıncı kattaki sorgusundan çıktıktan sonra Apoletli Kadın'ı göremez ve tek başına biner asansöre. Binada kaybolduğunu anlar ve bulunduğunda sorgulamanın baştan başlayacağını öğrenir. Sakallı'nın odasından başladığı tekrar sorgusunda İsa, Sakallı'nın koltuk değneği ile yürüdüğüne dikkat eder. Sakallı ondan olmayan beşinci kâğıdı vermesini ister ve yoksa yine topal bir adam olacağını söyler; "Gene şu koltuk değneğine muhtaç olacağım. Koltuk değneğini de alırlarsa elimden, tek ayakla sürüneceğim…" (s.114). Sakallı'nın sorgusundan sonra sırayla aynı katları gezer. Apoletli Kadın onu daha önceki sorgulanmalarına ek olarak dokuz K'ya çıkarır. Dışarıdan o kadar yüksek görünmeyen binada, dokuzuncu kattan sonrasına A, B, C gibi harfler verilmiştir. Dokuz K'da ise, İsa'yı, masada duran dört kişi ve bunlarına yanında tekerlekli sandalyede oturan maskeli bir adam karşılar. Masadakilerden biri ona dürbünle bakarak sorular sorarken, yanındaki üç kişi ise aşağı sarkıttıkları upuzun parmaklarıyla oltalar tutmaktadırlar.

Anday'ın imge yağmuruna tuttuğu bu sorgulama bölümlerinde, sorgulamayı yapan tüm karakterlerin birer kusurlarının olması dikkat çekicidir. Sakallı topaldır, beşinci katta kambur vardır, altıncı kattaki kuklalardan birisi hımbıldır ve diğerinin sağ el başparmağı yoktur, dokuz K'da tekerlekli sandalyedeki adam, dürbünle ancak görebilen başkan ve

uzun parmaklılar vardır. Sorgulama bölümleri adalet mekanizmasının işleyişini temsil etmektedir. Küçük bir hatada ta en başa dönen, ağır ve bürokratik işlemler içeren, 'kör, topal' ilerleyen bir adalet mekanizması. Anday, adalet mekanizmasının bu kusurlarını, onların uygulayıcıları aracılığıyla eleştirmektedir. İlk sorguyu gerçekleştiren Sakallı, hiyerarşinin birinci basamağında yer almaktadır ve soruşturmanın en küçük başarısızlığında yine o cezalandırılmaktadır. Sakallı'yı romanın ikinci bölümünde de görürüz aslında. Bar çıkışı, insanların aşağıladığı, üstü başı yırtık "semtin alaya alınan zirzopu" (s.27) yine bu sakallıdır. Tek bir fark vardır ki; o esnada iktidarın gazabına uğramıştır ve bu gazabı bir simge olarak, koltuk değneğinde taşır. İsa'yı sorgulama odaları arasında taşımakla mükellef Apoletli Kadın ise, askeri temsil etmektedir. Dönemin sıkıyönetim mahkemeleri düşünüldüğünde, ordunun, adalet mekanizması içerisindeki yeri net olarak görülecektir. Zamanla nihilist tepkisizlikler gördüğümüz ve cinselliğe salt bir dürtüyle yaklaşan İsa, Apoletli Kadın'ı asansörde taciz etmiştir. Apoletli Kadın'ın diri vücudu onu etkisine alır ve bu cazibeye, bu güçlü duruşa daha fazla kayıtsız kalamaz. Bu eylemi, İsa'nın uyumsuz karakterine bağlamak yetersiz olacaktır. Topluma kaosun egemen olduğu her dönemde, çözümü askeriyede gören bir grup her zaman olmuştur. Dönemin bazı aydınları ise, ordu olmadan ilerlemenin hatta Devrim'in mümkün olamayacağını düşünmüşlerdir. Anday, kendisini sorguya götüren Apoletli Kadın'a ilgi duyan İsa karakterine, bu minvalde eleştirel yaklaşmaktadır. İsa'nın binadaki son sorgu odası dokuz K'dır ve bu 'K', Kafka'nın *Dava* romanını çağrıştırmaktadır. *Dava* romanının başkarakteri olan *Joseph K.* tıpkı İsa gibi bitmek bilmeyen sorgulara tabi tutulmaktadır ve onun gibi suçunun ne olduğunu hiçbir zaman öğrenemez. Dokuz K'daki uzun parmaklılar, Başkan sorgusunu sürdürürken uyuklamaktadırlar. Yalnızca, İsa'nın kâğıtlardaki tüm ayrıntıları hatırladığını söylemesiyle, uzun parmaklılardan biri oltasını, balık yakalamışçasına oynatmıştır. İsa, uzun parmaklılar ve balık metaforları bir araya getirilince; bir yok oluş, ehlileştirme ve bireyin toplumsal inşasının ele alındığı söylenilebilecek, Sait Faik Abasıyanık'ın *Dülger Balığının Ölümü* adlı öyküsü akla gelmektedir. Hikâyeye göre; denizlerde dehşet salan ve balıkçıların korkulu rüyası olan dülger balığı, bir canavar olarak nam salmıştır. İsa bir gün sandallarını bırakıp kaçan balıkçıları görünce, ne olduğunu sorar. Balıkçıların anlattığı canavar hikâyesini dinledikten sonra dülger balığını yakalamak üzere denize doğru yürür (Abasıyanık, 2015).

> İsa yalınayak, başı kabak; dülger balıklarının yüzlercesinin kaynaştığı denize doğru yürümüş. En kocamanını, uzun parmaklı elleriyle tutup sudan çıkarmış. İki elinin başparmağı arasında sımsıkı tutmuş, eğilmiş, kulağına bir şeyler söylemiş…
>
> O gün bugündür dülger balığı, denizlerin görünüşü pek dehşetli, fakat huyu pek uysal, pek zavallı bir yaratığıdır (Abasıyanık, 2015:84).

Bir canavar olarak tasvir edilen dülger balığı, İsa tarafından uzun parmaklarıyla tutulmuş ve ehlileştirilmiştir. Anday'ın İsa karakteri ise yakalanan bu dülger balığına benzemektedir. Yine uzun parmaklı bir otorite tarafından yakalanmış ve toplumsal inşa süreci başlamıştır. Dülger balığının ehlileştirildikten sonraki sürecini ise, şöyle anlatır Abasıyanık;

> Onu atmosferimize (suyumuza) alıştırdığımız gün bayramlar edeceğiz. Elimize görünüşü dehşetli, korkunç, çirkin ama aslında küser huylu, pek sakin, pek korkak, pek hassas, iyi yürekli, tatlı ve korkak bakışlı bir yaratık geçirdiğimizden böbürlenerek onu üzmek için elimizden geleni yapacağız. Şaşıracak, önce katlanacak. Onu şair, küskün, anlaşılmayan birisi yapacağız. Bir gün hassaslığını, ertesi gün sevgisini, üçüncü gün korkaklığını, sükûnunu kötüleyecek, canından bezdireceğiz. İçinde ne kadar güzel şey varsa hepsini birer birer söküp atacak (Abasıyanık, 2015:87).

Dülger balığının başına gelenler, zamanla İsa'ya dönüşen, romanımızın başkarakterinin de başına gelmektedir. Sürekli gözetime tabi tutulması, onu umursamaz ve çevresine kayıtsız bir birey haline getirmektedir. Anday'ın, ta '*Garip'* döneminden dostu olan Sait Faik Abasıyanık'a bu tarz bir gönderme yapması olasıdır.

İsa'nın yeni çalışmaya başladığı işyerinde, bu kadar kısa bir zaman zarfı içerisinde hedef tahtasına yerleşmesi, gözetim altında tutulması ve sorgulanmalara maruz kalması bir 'an' meselesidir sadece. Açmaması gereken kasayı açmış ve hayatındaki her şey hızlı bir şekilde dibe doğru sürüklenmeye başlamıştır. Bu işyerinde çalışmayı İsa talep etmemiştir aslında. Kendisine bir teklif gelmiş ve İsa bu teklifi kabul etmesi neticesinde çalışmaya başlamıştır. İsa, bu durum itibariyle ilgi gören, teklif götürülen, kendisi ile çalışılmak istenen bir bireydir. Peki ne olmuştur da birdenbire gözetim altında tutulması

ve sorgulanması gereken ‘tehlikeli’ bir özneye dönüşmüştür? Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek* adlı eserinde insanların düzen algısı ve kurallı yaşama takıntısını, nesnelerin bulundukları yerlere göre gördüğü tepkiler üzerinden ele alır;

> Acımasızca zehirlediğimiz ve biçtiğimiz bitkileri “ot” yapan şey onların bahçemiz ile vahşi doğa arasındaki sınırı korkutucu bir biçimde yok sayma eğilimi taşımasıdır. “Otlar” genelde göze hoş gelir, güzel kokar ve huzur verirler; eğer ormanda ya da bir kırda gezerken rastlarsak elbette, onlara vahşi hayatın hayranlık veren türleri olarak saygı duyarız. Onların “hatası” kesin çizgileriyle çim alanı, çiçek tarhı, sebze bağı ve gül bahçesi olarak ayrılması gereken bir yerde davetsiz bitmeleridir. Bizim öngördüğümüz ahengi bozarlar, tasarımızın başına bela kesilirler (Bauman, 2017:68-69).

Bir bitkiyi ‘ot’ yapan ve onu zararlı kılan şey, yasaklanmış bir alana girmesi ve kurallara uymamasıdır yalnızca. İsa’da tıpkı zararlı bir ‘ot’ gibi yasaklanmış alana girmiş, öngörülen ahengi bozmuştur. İsa, kol gücünü ve emeğini sunduğu sürece makbul bir çalışandır. Toplum tarafından bir tehdit olarak algılanmaz ve gözetlenmesine, sorgulanmasına gerek yoktur. Fakat bu özelliğini yitirmesi için bir kuralı çiğnemesi yeterlidir. O artık zararlı ‘ot’ sınıfındandır.

İşyerindeki uzun sorgulamalar sonrasında, her zaman yaptığı gibi, birahaneye gitmek üzere yola koyulur İsa. Fakat yine takip altında, yine gözetime tabidir. Bir araba onu ezmek ister, fakat kıl payı kurtulur bu ‘kaza’ dan. Arabanın içerisine göz attığında, onu ilk gün işyerine getiren şoförü ve sorguculardan olan uzun parmaklıları görür. İsa, kendisini bu soruşturmaya o kadar kaptırmış ve o kadar kayıtsız bir insan haline gelmiştir ki; arabanın önünden can havliyle kaçışının da soruşturma dosyasına gireceğini düşünür.

> Ertesi gün beni sorguya çektiklerinde bu konuyu açacaklarını o an anladım. Gülümsedim kendi kendime. Çünkü savunmam hiç de güç olmayacaktı. Önce şundan ki, kimse ölüme bile bile bırakmaz kendini. İsterse otomobildekiler üstleri olsun onun. Sonra ben, açıkçası, içgüdümle kurtulmuştum bu kazadan; içgüdülerinden ötürü kimse suçlanamazdı (s.136).

İsa, can havli ile kendisini yolun kenarına atmış ve ezilmekten kurtulmuştur. Onu ezmeye kalkanlar üstleridir. Hayatta kalmasına dahi sevinemeyen, bu durumda bile soruşturmayı düşünen, mantığın bir kenarda kaldığı bir andır bu.

Bu 'kaza' yı atlattıktan sonra, ara sıra uğradığı birahaneye gider. Fakat orada karşılaştığı 'Altın Dişli', artık bu birahanede içki içemeyeceğini, karşıdaki meyhanede oturmasının uygun görüldüğünü belirtir. Altın Dişli; "Böyle karar verildi. İşten çıktıktan sonra, istersen her akşam, gelip biranı orada içebilirsin. Eğer olağanüstü bir durum olur da, başka meyhaneye gitmek zorunda kalırsan, bize derhal rapor edersin bunu, nedenini söyleyerek" (s. 138). Altın Dişli de öteki sorgu memurları gibi, sadece kendi fiilinden sorumludur ve daha fazla bilgiye sahip değildir. Ona yap denmiştir ve o da sorgulamadan yapmaktadır. Anday, romanın genelinde olduğu gibi, burada da memurların yetersizliklerini, içerikten yoksunluklarını ve gözetim toplumunun onları dönüştürdüğü mantıktan arınmış hallerini resmetmektedir. İthal Ambarlarında çalışan İsa, artık başka bir birahaneye gidecektir, bu emir kesindir ve Altın Dişli bu emiri uygulamaktadır. Neden diye sormaz ve sorulduğu vakit sinirlenir.

İsa'nın Güncesi, her ne kadar otobiyografik bir roman olmasa da, Anday'ın, İsa karakteri ile yer yer özdeşlik kurduğu görülmektedir. İsa'nın bu kadar baskı altında yaşaması, her an devletin memurları tarafından takip edilmesi, özel hayatına dahi müdahalede bulunulması, Anday tarafından da tecrübe edilmiş gerçeklerdir. Güncenin neden İsa'ya ait olduğu sorusu, karşı koymadan sonuna gittiği gerçeğinin yanı sıra, bir kelime oyunudur da aynı zamanda. Melih ismi Mesih'e, ardında da İsa'ya dönüşmüş gibidir. Tıpkı İsa karakteri gibi, Anday da saçma olarak nitelenecek soruşturmalara tabi tutulmuştur. Refik Durbaş'ın 15 Mart 2018 tarihinde yazdığı *Roman Nasıl Yazılır?* adlı köşe yazısında değindiği soruşturmalardan birisi şöyledir;

> Bir gün Semih Tuğrul, "Seni savcılıktan istediler, romanında müstehcen bir yer varmış," der ve savcı yardımcısının adını verir. Beklendiği saatte Adliye'ye gider.
>
> Kendisini tanıtır, "Ben Melih Cevdet Anday," der, "beni istemişsiniz."
>
> Savcı yardımcısı, "Sizi değil, Murat Tek'i istedik," diyecektir.
>
> Melih Cevdet, "Murat Tek benim," deyince, savcı yardımcısı elinden kalemi atacaktır:

> “Yakışır mı size?”
>
> Sonrasını Melih Cevdet anlatsın:
>
> “Suçumu bilmiyordum, sordum, anlattı: Romandaki olaylar büyükçe bir konakta geçiyordu. Başlıca kişilerimden olan damat, konuk bir hanıma abayı yakar, onu elde etmek için yanıp tutuşur ve sonunda gene gizlice odasına geleceği konusunda kadını razı eder. Konuk hanım da gider, bunu adamın karısına anlatır, iki kadın konuşup anlaşırlar, gece konuk hanımın odasında adamın karısı bulunacaktır. Öyle yaparlar ve adam, abayı yaktığı kadın yerine kendi karısı ile yatar, bundan da büyük zevk alır. Romanın, savcılıkça müstehcen bulunan yeri bu.
>
> Ben de durumu açıklamaya başladım. “Efendim,” dedim, “Adam kendi karısı ile yattığı halde, onu yeni bir kadın gibi düşündüğü için…”
>
> Savcı birden doğruldu, kesti sözümü, “Şimdi anladım,” dedi, “Karısından bıkmış, öyle mi?” Sonra daktilo bayana döndü, “Yaz kızım,” dedi, “adem-i takip kararı verilmiştir.” Böylece kolayından kurtulmuş oldum. Ama “müstehcen” bulunanın, evli bir erkeğin karısından başka bir kadınla yatması olduğu konusunda bir aydınlığa varamamıştım.” (aktaran Durbaş, 2018).

Anday’ın deneyimlediği bu saçma sorgulanma deneyimi, roman boyunca İsa’nın da başına gelmektedir ve savcı yardımcısının Anday’a uyguladığı takip kararı, İsa’nın bir türlü kurtulamadığı ve romanın ana omurgasını oluşturan olgudur.

Romanın yazıldığı dönem, politik açıdan haraketli ve fikirlere mukabil, toplumun iki uç kutupta yer aldığı bir dönemdir. Sanat adamı olmak, eserler üretmek önemlidir fakat yetersizdir. Kutuplaşmanın yoğun olduğu bu dönemde, sanat adamı olan kişilerden beklenti, aynı zamanda birer dava adamı da olmalarıdır. Anday da bu kutuplaşmadan nasibini almıştır. İsa karakteriyle özdeşlik kurduğu bölümlerden olan, meyhanede kendisine kimlik sorulması ve bu minvalde sorguya çekilmesi, bu dava adamı olma beklentisine verilen bir cevap gibidir.

Altın Dişli’nin ona uygun gördüğü meyhanede otururken, kahkahalarla gülen insanlara gayrı ihtiyari biçimde eşlik eder İsa. Ona neden güldüğü sorulur ve neden daha önce karşıda içtiği ve neden bu meyhaneye geldiği sorulur. Kalabalık arasında en çok duyulan soru “Kimsin sen” dir. Gözetim aygıtlarının merak ettiği gibi, küçük iktidarlara dönüşen toplumun fertleri de merak eder karşısındaki insanı. Evet Anday bir edebiyatçıdır fakat yetersiz bir bilgidir. Kimdir o? Ne amaçla yazmaktadır? Hangi kutba yakındır? Kalabalığın, İsa’nın cevaplarından tatmin olmayarak kimlik sorması oldukça manidardır;

> "Çıkar kimliğini" dedi. "İnsan kimliğini yanında taşımaz olur mu?" Bilmiyordum, ilk geldim, demekle örtbas edemezsin arkadaş. Buraya kimin ilk geldiğini, kimin ikinci, üçüncü geldiğini bilemeyiz elbet."
>
> "Ben" dedim, "Yalnız buraya ilk geldiğimi söylemiyorum, yeni çalıştığım yerin lafı açıldı da ondan söz ediyorum. Kimlik cüzdanında gelince, ben daha İthal Ambarları'na ilk girdiğim gün vermiştim kimliğimi, orada kaldı unuttum." (s.149).

Kalabalığın, İsa'nın kim olduğunu ve kimlik göstermesini istemesi, toplumun Anday'a yönelttiği bir sorudur aynı zamanda. Kimliğin yanında olmaması, bir yabancılaşma göstergesi olarak okunabilir. Daha ilk gün yeni çalıştığı kuruma vermiştir kimliğin İsa. Takibin, gözetimin ve sorgulamaların başlaması da, bu kimliği teslim etmesi ile gerçekleşmiştir. Kimliksiz ve teslim olmuş bir karakter olarak İsa; her türlü soruşturmaya razı gelmiş ve kendisini kurtaracak mantıklı bir yol bulmaya enerji harcamamıştır.

Kimliğinin sorulmasından sonra pasaportunun sorulması, bu yabancılaşma halini ayyuka çıkarır. "Ben yabancı değilim ki" (s.149) diye cevap vermesine rağmen, topluluk ikna olmaz ve inatla pasaportunu göstermesini isterler. Bir boşluk anı bularak kaçtığı meyhane, adeta toplumun minyatür halidir. Gözetimin ve korkunun egemen olduğu, mahremiyetin mevzubahis edilmediği bir toplumdur. Korku iktidardır ve kutupların varlığı ancak ötekinin sağladığı korkuyla mümkündür. Meyhaneden kaçan İsa, arkasına baktığında, tüm meyhanenin dışarı çıkıp ona baktığını görür;

> Sanki "Gel," diyorlardı, "bizi bırakma. Sen bize lazımsın. Sen olmazsan biz ne yaparız! Acı bize! Gel, gel de bir anlamı olsun yaşamamızın! Gel düşmanımız ol bizim! Gel, öldürelim seni. Ne olur gel! Sen olmasan biz de olmayız!" (s.151).

Meyhaneden çıktıktan sonra sevgilisinin evine uğrar ve Âdemelması oradadır. İsa, sorgulanmaya o kadar alışmıştır ki, bu durumu garipsemez ve Âdemelması'nın sorularına itiraz etmeden cevap verir. Konu yine Tanrı'ya inanıp inanmamasıdır ve sorgu sonunda hayali bir şekilde idam edilir. "Bu kadarcık bir şey için adam asılır mı?" (s.165) diye sorar

İsa, fakat Âdemelması onu dinlemeyerek, hayali iskemleye vurur. Dönemin idam cezalarına bir göndermedir bu aynı zamanda.

Bacanağının evine gittiği vakit, şişman sorgucu onu orada bekliyordur ve konu 'Solnes'dir. Tıpkı Anday'ın, kendi eserinden yola çıkılarak uğradığı soruşturma gibi, sorgu memurları İsa'yı Solnes üzerinden sorgularlar. Özel alan bırakmaksızın sorgulayan ve takip eden gözetim aygıtları, sanatı da boş geçmemiştir. Şişman sorgu memurunun, Solnes'i bilmemesi ve Ibsen'i tanımaması, daha önce değinildiği üzere, memurların yetersizliği ve iktidarın sanata yaklaşımının bir tezahürüdür. Solnes'in kim olduğunu ve onu nereden tanıdığını sorarak başladığı sorgusunu, şöyle bitirir şişman sorgucu;

> "Yapı ustası Solnes gizlice yurdumuza giriyor. Burda, önceden kararlaştırıldığı üzere, sizi buluyor, sizden, saklanacağı yeri öğreniyor. Fakat o sırada, şimdi adını ilk kez sizden duyduğumuz Ibsen ölüyor. Böylece plan bozuluyor. Fakat siz, o ara ağzınızdan kaçırıyorsunuz adamın adını. Belki de burda çalışanı kazanmak amacı ile. Durum bize ihbar ediliyor. Biz gerekli incelemeleri yapıyor ve işe el koyuyoruz" (s.169).

Şişman sorgucunun hazırladığı bu metin, İsa'nın dosyaya konulacak ifadesidir aynı zamanda. İsa'nın böyle bir ifadeye imza atmayacağını söylemesi boşunadır çünkü sorgu memurları için imza önemsizdir. Neticede bir ifade hazırlanmış ve davanın ilerlemesi adına bu yeterlidir. Bireyin sosyal hayatta giderek silikleşmesi ve önemsizleşmesi, öznesi olduğu soruşturmada da kendisini gösterir. Sorgulanan kendisidir fakat fikri sorulmaz. Sonu belli olan bir sürece, fiziksel olarak dâhil olması yeterlidir. Bir nevi, fikri ve ruhu olmayan, et ve kemikten ibaret bir nesne gibi görülür.

İsa, şişman sorgucunun yanından ayrıldıktan sonra evine gider ve bu kez de karısının soruları ve paranoyalarıyla karşılaşır. Karısı, evlerine gelen doktorları, İsa'nın gönderdiğini düşünmektedir ve bu hususla başlayan tartışma, karısının İsa'yı aslında hiçbir zaman sevmediğini söylemesiyle sürer. Karısının sürekli böceklerden rahatsızlık duyması ve 'böcek' kelimesini devamlı dile getirmesi oldukça anlamlıdır;

> O yaprakları, taşları, gizli zarfları, defterleri getirdin, koydun evimize. Sana söylüyordum, bunlardan böcekler yayılıyor diye. (…) Böcekler yavaş yavaş yemeye başladılar beni. Onlar beni yedikçe, istediği oluyor, diye düşünüp seviniyordum (s.176-177)

Edebiyat tarihinde 'böcek' metaforu önemli eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Dostoyevski, *Suç ve Ceza* adlı kült romanında buna değinmiştir. *Raskolnikov* işlediği cinayet sonrasında kendisini bir böcek gibi hissetmiş ve toplumun ona artık bu gözle baktığına kani olmuştur. Daha bilinen bir diğer örnek ise; Kafka'nın *Dönüşüm* romanıdır. *Gregor Samsa*, bir sabah uyandığında, kendisini bir böcek olarak bulmaktadır. Her iki eserin de, 'böcek' metaforuyla değindiği anahtar iki kavram, yabancılaşma ve sevgisizliktir. İsa'nın da başına gelenler aslında tam olarak bunlardır. Karısının bir itirafıyla başlayan, onu aslında hiçbir zaman sevmediğini söylemesi, İsa'nın zaten yabancılaştığı ve gözetim altına alındığı bir toplumda, aynı zamanda sevgisiz de kalacağının emaresidir. Gerçekten de romanın bu bölümünden sonra İsa, tam anlamıyla yalnız ve sevgisiz kalacaktır. Karısı onun 'gerçek kimliğini' merak edecek, soruşturacak, bacanağı bu duruma ikna olacak İsa'dan uzaklaşacak ve sevgilisi de artık onu görmek istemediğini söyleyecektir.

İsa'nın karısı ve bacanağı gibi en yakınları tarafından dahi sorgulanması, onu toplum karşısında zayıf ve müdahale edilebilir kılmaktadır. O bir suç işlemiş ve başta iktidar olmak üzere birçok mekanizma tarafından hedefe konulmuştur. Onu sorgulamak, gözetlemek, kötü davranmak artık serbesttir. İsa bu özellikleri itibariyle Agamben'in *Homo Sacer* yani *Kutsal İnsan*'ına yaklaşmaktadır. "Kutsal insan, bir suçtan dolayı halk tarafından yargılanan kişidir. Bu kişinin kurban edilmesine izin verilmez. Fakat bu kişiyi öldüren birisi cinayet işlemiş sayılmaz" (Agamben, 2013:90). Kutsal insan bu özellikleri bakımından hem ilahi hukukun hem de beşeri hukukun alanı dışındadır. Ona kötülük yapmak serbesttir ve onun karşısındaki her güç egemen olma vasfını taşımaktadır. Kutsal insan egemen iktidar tarafından üretilir ve yaratılan bu özne yine aynı iktidar tarafından zapt edilir. Yani her birey egemen iktidar karşısında aslında potansiyel birer kutsal insandır (Agamben, 2013). Gerçekten de İsa'nın karşısında herkes- devlet erkinden olsun olmasın- birer egemene dönüşmektedir ve İsa bu sayısız egemen karşısında "çıplak hayata" maruz kalmaktadır. Onu koruyan bir hukuk olmadığı gibi "yasaklanmış" bir birey

olarak herkesin kötülüğüne açık hale gelmektedir (Agamben, 2013:129). İsa'nın yaşadığı, tanıklık ettiği dönem yalnızca kendisine baskı uygulanan, yalnızca kendisinin gözetlendiği bir dönem değildir. Romanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere sorgulanan yığınla insan vardır. Başka bir deyişle egemen iktidarın üreterek kontrol altına aldığı ve her türden baskıya açık hale getirdiği kutsal insan, aslında toplumun büyük bir kısmına tekabül etmektedir.

İsa, ertesi sabah, sorgulanmak üzere gideceği işyerine ulaşmak için bir otobüse biner. Fakat görür ki bu otobüs sıradan bir otobüs değildir. İçeride Âdemelması ve bacanağının evinde onu sorguya çeken memurlar vardır. Bu aslında bir nevi sorgu otobüsüdür. İsa, gözetlenmeyi ve sorgulanmayı o kadar kanıksamıştır ki; garipsediği durum sadece, sorgunun bu kadar erken saatte başlamasıdır. Otobüsteki sorgulama da öncekiler gibi mantık içermeyen, tekrara dayalı ve memurların yalnızca kendi eylemleri hakkında fikir sahibi olduğu bir süreçtir. Şişman sorgucunun soracağı bir soruyu unutması ve akabinde mecburen ilk durağa gidip, ta en baştan hareket etmeleri, bir adalet mekanizması eleştirisidir. Adalet; aksak ilerleyen, ağır bürokratik süreçler barındıran bir mekanizmadır. Öyle ki otobüs biraz hızlandığı vakit, bulundukları alan daralır ve sorgucular işlerini yapamaz. Sorgulamanın sürmesi için, mecburen otobüs hızını düşürmek zorunda kalır.

Romana isimsiz başlayarak, daha sonradan İsa'ya dönüşen karakterimiz, aslında kişisel bir hikâyeden azade, toplumun tezahürüdür. Karakterin isimsiz olması toplumdaki her bir bireye yapılan atıftır ve bu bireyler de İsa'nın yaşadığı, sonu belli olan hikâyeyi yaşayacaktır. Her sabah evlerinden çıkıp işlerine giden milyonlar, aslında sorgulanmaya, gözetlenmeye gidiyorlardır. Sorgu otobüsü hareket halindeyken, şişman sorgucunun sevinçle söylediği şu sözler bu durumu anlatır niteliktedir; "Duraklar ne kadar kalabalık. Aferin doğrusu, bütün sanıklar tam vaktinde, beklendikleri yerlere geliyorlar." (s.209). Şişman sorgucunun bu sözlerinden sonra İsa; "Ben bunları eskiden hep yolcu sanırdım. Bilmezdim sanık olduklarını." (s.209) diyerek, toplumdaki her bireyin bir sanık yahut şüpheli olduğunu dışa vurmaktadır. Gözetim toplumunun tipik bir özelliği olan, vatandaşı potansiyel bir tehdit olarak görmek ve devleti vatandaştan korumak gerektiği inancı burada kendisini ele vermektedir.

İsa'ya dönüşen karakter toplumun tezahürü olmasının dışında önemli bir adlandırılmaya cevap vermesi bakımından da ele alınmalıdır. Anday romanın belirli bir bölümüne kadar karakteri 'çağırmamıştır'. Başka bir ifadeyle onu henüz özneleştirmemiştir. Karısının ona İsa diye seslenmesini yadırgamamış ve aynı zamanda egemen ideoloji vasfını taşıyan karısına dönerek, sorgulanmayı kabul eden özne olma durumuna gelmiştir. Althusser'in ifade ettiği gibi; "her tür ideoloji, özne kategorisinin işleyişi sayesinde, somut bireyleri somut özneler olarak çağırır" (Althusser, 2016:124-125). İsa yalnızca bir isme dönüp bakmamaktadır. O bundan sonra yapılacak tüm sorgulanmalara ve gözetime de bakmaktadır. İsa'nın bu edilgen ve gözetim karşısındaki kabullenmiş hali aslında onun bu 'çağrılmaya' anında dönüp bakmasıyla da ilintilidir. Judith Butler'ın değindiği üzere;

> Yasaya doğru dönmek sonuç itibarıyla kişinin kendisine karşı dönmesidir; vicdan devinimini oluşturan bir geri dönmedir bu. Ancak vicdanın geri dönüşü yasanın eleştirel sorgulanmasını felç eder ve aynı zamanda özneleşmenin koşulu olarak öznenin yasa ile eleştiri dışı ilişkisini figürleştirir. Seslenilen kişi yasaya bir dizi eleştirel soruyu herhangi bir şekilde yöneltme ihtimalinden önce döner ve "Konuşan kim?", "Neden dönmeliyim?", "Bana seslenilirken kullanılan kavramları neden kabul etmeliyim?" sorularını soramaz (Butler, 2015:109).

İsa, kendisine neden İsa olduğunu, buna nasıl dönüştüğünü sormamış ve bu çağrılmaya doğrudan cevap vererek iktidar mekanizmasını eleştirme halinden yoksun kalmıştır.

Gözetim toplumunun en önemli özelliklerinden birisi, toplumdaki her bir ferdin, ayrı birer gözetim aygıtına dönüşmesidir. 'İyi bir yurttaş' olmanın önkoşulu olan bu seçim beraberinde, mahremiyetin ne denli gereksiz bir şey olduğu düşüncesini getirir. Foucault'nun da değindiği üzere, iktidar kavramı yalnızca devlet aygıtında değil, toplumdaki her türden ilişkide kendisini göstermektedir. Baba, çocuğuna; erkek, kadına; öğretmen, öğrencisine baskı kurma potansiyeli olan bir iktidar ilişkisi uygular. İsa, başına gelen tüm bu gözetime tabi tutulma, sorgulanma ve yalnız kalma, terk edilme halinden sonra; iktidar aygıtının bir kurbanı olsa dahi, kendisi de iktidar aygıtının belli reflekslerini göstermektedir. Sevgilisinin katına çıkarken karşılaştığı öpüşen gençlere bakışı bu minvaldedir;

> İlk sahanlıkta bir kızla bir oğlan öpüşüyorlardı. Yanlarından geçtiğimi duymadılar bile. Ben de bakmadım hiç. Gerçi onlara bir şeyler sormak geçti içimden. Ama ne soracağımı bilmiyordum (s.220).

İsa'yı bir sorgu memuru olmaktan alıkoyan şey, bilinçle yapılmış bir tercih değil, aklına o esnada soracak soru gelmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu ise onun yeni bir kimlik olarak iktidar kıyafetinin içindeki acemiliğinden kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde karısının gizleme isteğine karşın, onun bacağındaki yara izine inatla bakması da, İsa'nın içindeki iktidar mekanizmasının harekete geçmesinden başka bir şey değildir. Her iktidar kuran aygıt gibi, gözünü kusurlara dikmiştir. Büyük yapılar karşısında kendini savunamaz oluşu, İsa'nın hiçbir özne karşısında egemen olmayacağı anlamına gelmiyor. Çünkü kendisi bu yapılar tarafından inşa edilmiş ve ezen-ezilen, gözetleyen-gözetlenen, sorgulayan-sorgulanan ikiliklerinin normalliğine kanıksanmış bir bireydir. Başka bir bakış açısı ile irdelersek; İsa, merdivenleri çıkarken bu öpüşen çifti görmüştür. Fakat biraz sonraki cümlesinde onlara hiç bakmadığını söylemektedir. Bir insanın hiç bakmadan görmesi mümkün müdür? Bu sorunun cevabını bize Erving Goffman *sivil dikkatsizlik* kavramı ile vermektedir. Sivil dikkatsizlik kişinin bakmıyor ve dinlemiyor gibi yapmasıdır. Çevresindeki her şeyi, herkesi aslında gözetleyen fakat bakmıyor gibi yapan birey, sivil dikkatsiz davranarak, iktidarların bir özelliği olan gözetlemeyi gizlice yapmaktadır. Tek fark şudur ki; sivil dikkatsizlik sergileyen birey göz göze gelmekten kaçınmaktadır. Göz göze gelmek çünkü bir meydan okuma içermektedir. Aynı zamanda göz teması kuran birey kendi görünmezliğinden de feragat etmiş sayılır ve açık hedef haline gelir (Bauman, 2017:79). İsa'nın öpüşen çifte sivil dikkatsiz davrandığını iddia etsek dahi, onun iktidar olma hevesinde bulunmadığını iddia edemeyiz. Onları görmüş fakat 'bakmamıştır' çünkü kendi görünmezliğini feda etmek istememiştir. Tıpkı panoptikonun gözü gibi görünmeden gözetlemeyi yeğ tutmuştur. Üstelik hemen akabinde onlara soru sormayı istemesi de bu hevesinden ileri gelmektedir.

İsa'nın bir fırsat bulduğu ölçüde iktidara dönüşme isteği üzerinde durulması gereken bir davranıştır. İsa aldığı kültür ve eğitim ile onu gözetleyen koca yapının tezgâhından çıkmıştır. Sıradan bir memurdur ve bu sistemin inşa ettiği her sıradan memur gibi, en nihai amacı bu sıradanlıktan çıkmak, karşı kutbunun safında yer alacak kudrete erişmektir. Paulo Freire'nin ezen-ezilen kimlikler üzerine yaptığı saptamada olduğu gibi

İsa da, "özgürleşmenin değil, karşı kutbuyla özdeşleşmenin özlemini çekmektedir" (Freire, 2008:24). Yeryüzündeki tüm iktidarlar, sürekli oluşlarını yarattıkları bu öznelere borçludurlar. Özneler ne denli küçük iktidarlar gibi davranırlarsa sistem o kadar sağlıklı işlemektedir. Hardt ve Negri'nin iktidar kavramı üzerine söylediği şu sözler, öznelerin iktidar vasıflarının, iktidarlar için ne kadar hayati olduğunu özetler niteliktedir. "İktidar, bütün nüfusun hayatı üzerinde etkili olan bir komutayı ancak her bireyin kendine göre benimseyip yeniden canlandırdığı bütünsel, hayati bir işlev haline geldiğinde başarabilir" (Hardt & Negri, 2008:48). Çalışmalarında öznenin nasıl kurulduğu, tabiyetin nasıl oluştuğu, iktidarın kendisini nasıl sürdürdüğü sorularını, iktidar ve psişe teorileri çevresinde cevaplamaya uğraş veren Judith Butler, iktidarı aynı zamanda içimizdeki bir yapıya benzetmektedir. Tıpkı İsa'nın içinde yer alan ve bir kıvılcım gibi nadiren ortaya çıkan bir yapı.

> …iktidarı öznenin kurucusu, varoluş koşulu ve onun arzusunun yörüngesi olarak anlarsak, o zaman iktidar yalnızca karşı koyduğumuz değil, aynı zamanda varoluşumuz için güçlü bir şekilde bağlı olduğumuz, varlığımızın içinde barındırdığımız ve sakladığımız bir şey olacaktır (Butler, 2015:10).

Butler'a göre iktidarın baskısı ile zayıf düşmekteyiz ve bu yapının şartlarını zamanla içselleştirmekteyiz. Şartları kabul eden 'biz' ise kendi varoluşumuz için iktidara göbekten bağlı hale gelmekteyiz.

Sevgilisinin onunla bir daha görüşmek istememesi, bacanağının apar topar taşınması, bu esnada bir yabancı gibi davranması ve kendi evinde başka bir yabancının oturduğunu görmesi İsa'yı tamamen yalnızlığa sürükler. Fakat Anday, bu kuşatılmış toplum içerisinde bir umut ışığı bırakmaktan geri durmaz. Tıpkı *Dava* romanının son bölümünde, Joseph K.'nın belli belirsiz gördüğü uzanan el gibi, İsa'da bu dünyada iyi insanların var olduğunu anlatmak derdindedir;

> Yolumun üzerinde, küçük büfenin önünden geçiyordum; belki iki yüz mumluk bir ampul o küçük yeri göz kamaştırıcı bir aydınlıkla doldurmuştu. Durdum, cebimdeki son parayı çıkarıp adama uzattım.
>
> "Sizden dün sigara ile kibrit almıştım, parayı bozamamıştınız, buyurun borcumu veriyorum," dedim.
>
> Gençten, şaşılacak kadar küçük çeneli bir adamdı. Parayı aldı, ama uzun uzun düşündü.
>
> "Ne zaman?" diye sordu.
>
> "Dün," dedim.
>
> Parayı, gene düşüne düşüne çekmecesine koydu.
>
> "Teşekkür ederim," dedi.
>
> Düşünmekte haklıydı, çünkü ondan ne sigara, ne kibrit almıştım.
>
> Yola koyuldum gene; şimdi, "Ne doğru insanlar var şu dünyada," diye düşünür dedim kendi kendime. Bununla da kalmaz, gece, karısına açar olayı, belki de, "Bu dünya işte böyle iyi adamlar yüzünden ayakta duruyor," der, umutlanır (s.225)

Anday, bir umut ışığı yakma derdindedir ve bu umut ışığını, İsa, cebindeki son parasını verme uğruna gerçekleştirmektedir.

3.2. Murat Gülsoy'un *Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet* Romanının Gözetim Toplumu Bağlamında İncelenmesi

Murat Gülsoy'un *Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet* romanı 2016 yılında yayınlamıştır. Daha doğru bir ifadeyle; romanın geri planındaki İstanbul tasvirinden de anlayacağımız üzere, 2015 yazında kaleme alınmıştır. 2015 yazında İstanbul'da ve Türkiye'de meydana gelen siyasi olaylar, romanda kendisini sessiz bir şekilde hissettirmektedir. Romanlarında ve öykülerinde, genellikle çok katmanlı bir yapı kuran Murat Gülsoy, hayranlık duyduğu ve önemsediği büyük yazarlara da atıflarda bulunur. Eserleri bu bakımdan birçok inceleme tekniğine uygun düşmektedir.

Gözetim aygıtlarının teknolojiye bağlı bir biçimde geliştiğini, Gülsoy'un eserinde görmek mümkündür. Bir önceki bölümde anlatılan gözetim pratiklerinin aksine artık internet, bilgisayar, sosyal medya gibi unsurlar günlük konuşma dilinde dahi kendisini gösterir. Gülsoy'un *Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet* romanı, giderek yalnızlaşan ve

toplumsal bir vaka haline gelen insanın, bu yalnızlıktan kurtulmak için harcadığı çabaya ve karşılaştığı problemlere değinmektedir. Sadece gözetimin değil, korku toplumunun da insanlığın üzerine nasıl çöktüğünü; satır aralarında değinilmiş dahi olsa, Gülsoy'un eserinde görmek mümkündür. Gülsoy, bir edebiyat tekniği olarak çokça kullandığı alt metin anlatısını bu eserinde de kurmuştur.

Romanın incelenmesine geçmeden evvel, Murat Gülsoy'un hayatına, eserlerine ve romanın yazıldığı dönemin toplumsal koşullarına kısaca değinmek faydalı olacaktır.

3.2.1. Murat Gülsoy'un Yaşamı ve Sanatçı Kişiliği

Murat Gülsoy 1967 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Kabataş Erkek Lisesi'ni bitirdikten sonra eğitim hayatına Boğaziçi Üniversitesi'nde devam etmiştir. Burada elektrik-elektronik mühendisliği bölümünü bitirmesinin ardından, aynı üniversitede psikoloji yüksek lisansını tamamlamıştır. Psikoloji yüksek lisansının yanı sıra, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde biyomedikal mühendisliği bölümünde de yüksek lisansını tamamlamıştır. Doktorasını da biyomedikal mühendisliğinde tamamlayan Gülsoy, halen Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Mühendislik alanındaki akademik kariyerinin yanı sıra, yine Boğaziçi Üniversitesi'nde yaratıcı yazarlık dersleri vermekte ve 2004 yılından beridir Boğaziçi Üniversitesi Yayınları'nın Genel Yayın Yönetmenliği görevini sürdürmektedir (Uçar, 2017).

Gülsoy, mühendislik kariyeri ve edebiyatçı kimliğiyle çok yönlü bir insan olmayı başarabilmiştir. 1992 ve 2002 yılları arasında arkadaşlarıyla beraber çıkardıkları *Hayalet Gemi* isimli edebiyat dergisi, onu üretken bir yazar olma yolunda diri tutmuştur.

Gülsoy'un sanat anlayışını kavrayabilmek adına, eserlerinde de sıklıkla atıflarda bulunduğu ve etkilendiği yazarlara değinmek faydalı olacaktır. Kendisi gibi bir mühendis ve yazar olan Oğuz Atay, belki de Gülsoy'un etkilendiği yazarların başında gelmektedir. Hemen hemen her eserinde bu etki açıkça görülmektedir. Aynı şekilde Yusuf Atılgan ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da etkileri, Gülsoy'un eserlerinde göze çarpmaktadır. Dünya edebiyatından ise; Borges, Nerval, Kafka, Orwell ve Camus gibi yazarları sayabiliriz.

Eserlerinde çok katmanlı bir anlatım tekniği kullanan Gülsoy, yalnızlık, yaşam, ölüm, varoluş ve rüya gibi kavramları sıklıkla inceler. Üst kurmacalarında sıradan olay örgüleri gibi görünen hikâyeleri, alt metinleri itibariyle güçlü birer politik göndermeye dönüşebilmektedir.

Gülsoy; 2001 yılında *Bu Kitabı Çalın* adlı öykü kitabıyla Sait Faik Hikâye armağanını, *Bu Filmin Kötü Adamı Benim* adlı romanıyla 2004 Yunus Nadi Roman Ödülü'nü*, Baba, Oğul ve Kutsal Roman* adlı romanıyla 2013 Notre Dame de Sion Edebiyat Ödülü'nü, *Gölgeler ve Hayaller Şehrinde* adlı romanıyla da 2014 Sedat Simavi Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır.

3.2.2. Dönemin Toplumsal Yapısı ve Siyasi İklimi

Murat Gülsoy'un *Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet* romanı 2016 yılında yayınlanmış bir çağ romanıdır. Eserin arka planını oluşturan İstanbul görünümü, 2015 yılına ait toplumsal olaylar ve akabinde devletin aldığı güvenlik önlemlerinden izlekler taşımaktadır. Bu yıl içerisinde çok sayıda şiddet içeren olaylar, terör saldırıları, bombalı patlamalar yaşanmış ve neticede toplum giderek artan bir şekilde korku sarmalı içerisine girmiştir. Tabii korku ikliminin oluşması yalnızca bir yıl ile sınırlı değildir. 2015 yılına gelene kadar ülke genelinde yaşanmış toplumsal olaylar bu konuda etkili olmuştur. Gülsoy'un eserinde sıklıkla karşımıza çıkan, tedirginlik ve endişe halini daha iyi anlayabilmek için, yakın tarihe kısaca bir göz atmak faydalı olacaktır.

Türkiye'deki 2001 krizinin ardından koalisyon partileri, mevcut ekonomik durumun yükü karşısında siyasal yenilgi alarak yerini, neoliberal küresel sermaye ile uzlaşı içerisinde doğan ılımlı İslam'ın siyasal temsilcilerine, Adalet ve Kalkınma Partisi'ne bırakmıştır. Her seçimde giderek oylarını arttıran bu yeni siyasal iktidar, geleneksel büyük burjuvaziye rakip olmadan, AB sürecine, IMF programları ve neoliberal politikaları uygulaması sayesinde kendi tabanıyla birlikte geleneksel burjuvaziden, liberallerden ve toplumun farklı kesimlerinden destek görmüştür. Ülkenin 80'li yıllarda girdiği neoliberal dönüşüm, 2002 sonrası dönemde hız kazanarak kamu maliyesinin reorganize olduğu bir süreç içerisinde, devlet kamu işletmelerini özelleştirerek ekonomik alanı sermayeden yana yeniden kurmaya başlamıştır. Devletin

küçülmesi denilen bu adımın ardından, neoliberal ilkelerle devletin bir işletme gibi yönetildiği süreç hızlanmıştır. Sermaye girişlerindeki artış, inşaat ve gayrimenkul sektöründeki kârlılık, siyasal dalgalanmaların azalması gibi etkenler ekonomik göstergelerin yukarı doğru ivme kazanmasına neden olmuştur.

Dünya genelinde yaşanan 2008 krizi ardından, ekonomik daralma ve Orta Doğu'da yaşanan "Arap Baharı" denilen toplumsal olaylar Türkiye'deki siyasal iktidara yeni bir yön kazandırmıştır. Orta Doğu'daki iktidarların birer birer devrilmesinin ardından Türkiye'nin model olarak yaymaya çalıştığı "Ilımlı İslam" modeli, Suriye'deki savaşın uzun bir bölgesel/emperyal bir savaş halini almasıyla rafa kaldırıldığı gibi, savaşın yarattığı siyasi, ekonomik ve askeri tehditler altında Türkiye, ekonomik daralma, siyasal yalnızlaşma, eksen kayması, demokratik hakların azalması, güvenlik riski gibi birçok durumu beraber yaşamaya başlamıştır. Savaşın yarattığı olumsuz durum, ekonomide, yüksek meblağlardaki kamu yatırımlarının özel şirketlere talep garantili bir şekilde verilerek, yeni burjuvazinin serbest piyasaya karşı korumasıyla aşılmaya çalışılmıştır. Ortadoğu'daki siyasal krizler ve ülkedeki ekonomik kriz koşullarında, siyasal iktidar ile güçlü bağları olan yeni burjuvazinin, kamu yatırımlarıyla desteklenmesi ve karlılığının sürekli hale getirilmesi, siyasal iktidarın ömrünün uzatılmasına dönük bir hamle olmuştur. Kamuya ait kaynakların siyasal iktidarın ve yeni burjuvazi çıkarlarına yönelik kullanıldığı, ekonominin neoliberal politikalarla uyumlu şekilde yürütüldüğü 2000'li yıllar, aynı zamanda Avrupa Birliği sürecinin hızlanması, demokratikleşme ve sivilleşme hareketleri, Kürt ve Alevi açılımları, Ermenistan'la ilişki kurulması, 1 Mayıs'ın Taksim'de kutlanması gibi demokratikleşme adımlarının da atıldığı zamanlar olmuştur. 2010 Anayasa Değişikliği Referandumu ve sonrasındaki genel seçimleri kazanan iktidarın, otoriterleşme eğilimleri de Suriye'deki savaşla birlikte hız kazanmıştır. Demokratikleşme adımları yerini, yasalarla desteklenen mahalle baskısına, kamplaşmaya ve kutuplaşmaya bırakmıştır. Söz konusu açılımlar, alınan seçim yenilgilerinin ardından siyasal baskı şekline dönüşerek, polisin yetkisinin arttığı, demokratik hakların azaldığı bir sürece kapı açmıştır.

Siyasal iktidarın gündelik hayata yön vermeye çalışan baskıcı tutumu ve toplumu kutuplaştırma eğilimine karşı, 2013 yılındaki Gezi Parkı eylemleri ciddi bir tepki olarak açığa çıkmıştır. Gezi Parkı'ndaki ağaçların kesilmesine karşı gelişen protestolar kısa zamanda kitleselleşerek ülkenin her yanına yayılan toplumsal bir harekete dönüşmüştür.

Toplum mühendisliğine, sistem baskına, çevre katliamına karşı olan söylemlerin hayat bulduğu ve gündelik hayattaki özgürlüklerini korumak isteyen toplumsal kesimlerin eylemleri, iktidar tarafından darbe girişimi olarak nitelendirilip şiddetle bastırılmış ve ölüm ve yaralanmalara sahne olmuştur.

Ülkenin içinde bulunduğu korku ve tedirginlik halini en iyi anlatan yıl belki de 2015 yılıdır. Gülsoy'un romanının da arka planını oluşturan bu yıl içerisinde onlarca bombalı saldırı, terör eylemi gerçekleşmiş ve bu saldırılarda yüzlerce vatandaş, asker, polis hayatını kaybetmiştir. Gezi Eylemleri, Cemaat'in 17-25 Aralık operasyonları, Suriye'de değişen dengelerin ardından Hükümetin "Kürt Açılımı" olarak başlattığı "Çözüm Süreci" iktidar tarafından rafa kaldırılmıştır. 7 Haziran 2015 tarihinde gerçekleştirilen ve meclis aritmetiğinin değiştiği genel seçimler sonucu siyasi güç tek başına iktidar olma çoğunluğunu yitirmiştir. Siyasal iktidarın yaşadığı bu kriz yeni bir şiddet sarmalını doğurmuş, mitinglere ve gösterilere yönelik bombalı saldırılarda yüzlerce insan hayatını kaybetmiş, vatandaşlar sokağa çıkmaya korkar hale gelmişlerdir. Çözüm Süreci'nin sonlanmasıyla ülkenin doğusunda tekrar çatışmalı süreç yaşanmış, bu bölgelerde yaşanan çatışmaların sonucunda birçok sivil de yaşamını yitirmiştir. İntihar eylemleri, sokak çatışmaları ve olağanüstü güvenlik önlemleri altında girilen 1 Kasım 2015 seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi bu kez hükümeti tek başına kurabilir duruma gelmiştir.

Siyasete hâkim olan şiddet dili sokağa, gündelik hayata sirayet etmeye başlamış, böylesi bir durumda toplum iki büyük kampa ayrılmış ve insanlar artık karşıt düşüncelere tahammül edemez hale gelmişlerdir. Sokaklara gönül rahatlığıyla çıkamayan, aynı fikirde olmadığı biriyle tartışamayan insanlar giderek içe kapanmış ve aynılaşmaya başlamıştır. Kalabalık metropollerde yaşayan insanlar iş hayatı ve güvenlik riskleri yüzünden yalnızlaşmaya başlarken, devletin aldığı yoğun güvenlik önlemleri de mahremiyetlerine zarar verir hale gelmiştir. Gülsoy'un eserinde yarattığı ve roman boyunca arka planda bize eşlik eden endişe ve korku hali, şehir insanının yaşadığı bu açmazdan kaynaklanmaktadır. Bir yanda milyonları barındıran koca şehirler, bir yanda sokakları güvenli bulmayan ve milyonlar arasında giderek yalnızlaşan birey, bir yandan da bireyi asla yalnız bırakmayan, her daim onu izleyen koca bir göz. Romanda modern şehir insanının açmazı bu şekilde verilmeye çalışılmıştır.

3.2.3. *Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet* Romanının Analizi

Murat Gülsoy'un 2016 yılında yayınlanan romanı *Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet*; Önsöz, Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet, Sonsöz ve Ekler olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Borges'e yazılan bir mektupla başlayan roman, kurmaca bölümü olan ve romanın iskeletini oluşturan Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet bölümüyle devam eder. Esasen bu bölüm tek başına bir eser olarak da okunabilir. Matematikçi Mirat Alsan'ın emekli olmasıyla birlikte, içine düştüğü yalnızlık ve çıplaklık halinden kaçışını ele alan bu bölüm, araştırmamızın da odaklanacağı bölüm olacaktır. Sonsöz bölümü de tıpkı önsöz gibi, yazarın karakter ile özdeşleştiği ve yer yer iç içe geçtiği, bir nevi okur ile dertleştiği bir bölümdür. Önsözde Borges ile konuşan, hatta ona Ahmet Hamdi Tanpınar'ı anlatan yazar-anlatıcımız, sonsözde Borges'in yerine Nerval'i koymuş gibidir. Ekler bölümü; yazar-anlatıcının, ölüm, akıl, hakikat, delilik gibi kavramları tartıştığı, tabiri caizse hakikat arayışında sayıkladığı bölümdür. Bu bölümü *'Kara Sayfa'* ile bitirirken, 2015 yılının İstanbul görüntüsü ve umutsuzluğuyla bitirir ve okurlarına bu kitabın 'o kitap' olmadığını, içinde 'maalesef' neşe olmadığını mahcup bir dille ifade eder.

Roman; metinler arası yöntemi, etkilenilen yazarlara yapılan atıfları, deneyselciliği ve olguların birbirine karmaşık bir ilişkide dahi bağlanmasıyla tipik bir Gülsoy romanı olma izleği taşımaktadır. Fakat diğer romanlarından farklı olarak Gülsoy; *Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet* romanında yer yer bilim-kurgu ve fantastik öğeler kullanmıştır. Edebiyat dünyamızda, özellikle eser içerisinde görmeye pek alışık olmadığımız, facebook, youtube gibi kelimeleri, Gülsoy'un eserinde görebiliyoruz.

Gülsoy'un bir bilim insanı olmasının yanında, romanın başkarakteri Mirat Alsan da üniversiteden emekli olmuş bir matematikçidir. Fakat Gülsoy, bu eserinde sık sık bilimin ve aklın insanlığı ne noktaya getirdiğini tartışır. Örneğin; "Delirirken yavaş yavaş aydınlandım" (s.14) diyerek Borges ile dertleşirken buna değinmektedir.

Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet romanının ilk bölümü olan ve Gülsoy'un çizdiği yazar-anlatıcının, Borges'e yazdığı mektupla başlayan 'Sonra Yavaş Yavaş Delirdim' adlı bölüm; tam manasıyla bir dertleşme metnidir. Zamanın, şehirlerin, iktidarların, kıyımların, katliamların, aklın, bilimin hatta ve hatta insanın tartışma konusu edildiği bir metindir. Yazar-anlatıcı yaşadığı zamandan ve ona sinen karmakarışık kültüre anlam

verememektedir. Her şeyin çözüldüğünü ve manası olmayan bir şeye dönüştüğünü vurgular;

> …çünkü yaşadığım şehir, ülke, kültür ve hatta ülke çözülüyor sevgili Borges. Kıyımlar, haksızlıklar, cinayetler, hırsızlıklar ve barbarlıklar önce ağrılı düğümler olup yerleşiyor içimize. Konuşmak, yutkunmak ne mümkün. Ağrı, ateş, sancı, içe atma, kapanma… Ama sonra çözülüyor (s.13)

İktidarlar ve ortak akıl, gözetim altına almayı başardıkları bireyi, kendi hırsları uğruna o denli harcamaya müsait görmüşlerdir ki, katliamlar, kıyımlar, haksızlıklar zamanla kanıksanır olmuştur. İktidarların görevi, kitleleri yönetmek ve yönetirken de mümkünse itiraz etmemelerini sağlamaktır. Bu tarz baskıcı yönetimlerin yaratacağı birey; konuşamayan, yutkunamayan, içe atan ve içe kapanan birey olacaktır. Fakat insan dediğimiz varlık buna da alışacaktır. Yazar-anlatıcının da değindiği gibi çözülmektedir her şey. Bireyin bu denli hareket özgürlüğünün kalmaması, en ufak bir itirazında karşılaşacağı tecrit edilme duygusu, üzerindeki gözetimden kaynaklanmaktadır. Üstelik bu gözetim, Anday'ın eserinde bahsettiği gözetimden çok farklıdır. Artık ileri teknoloji insanlığın hizmetindedir. Kullandığımız cep telefonları, internet, kredi kartları, güvenlik kameraları, insanı ve şehri her daim gözetim altında tutmaktadır. İşte bu yeni yutkunamayan insan ve buna rağmen her durumu kanıksayan insan bu gözetimin ve baskının ürünüdür. Yazar-anlatıcının metnin devamında sorduğu gibi "Böyle zamanlarda, uzaktan bakıldığında insana benziyoruz. Z. Biz. Kimiz?" (s.13).

Gülsoy, yer yer özdeşleştiği yazar-anlatıcı üzerinden, yaşadığı çağ ile bir uyumsuzluk içerisindedir. Çünkü bu çağ, daha önce yaptığı gibi kütüphaneleri yakan, kitlesel kıyımlar gerçekleştiren ve anbean bir korku toplumu inşa eden bir çağdır. Kütüphanelerin yakılmasını, ölüleri bir kez daha öldürmek olduğunu söyler yazar-anlatıcı. "Bir ordu düşün sevgili Borges, önce yaşayanları katlediyor, sonra ölüleri bir kez daha öldürüyor. Zaferin ancak bu şekilde mümkün olduğuna inanıyor" (s.16).

Tüm bu olanların üzerine "Sonra yavaş yavaş delirdim" (s.17) diye devam ediyor Borges ile dertleşmesine yazar-anlatıcımız. Üstelik bu konuda yalnız olmadığını ve bu delirme durumunun, akla veda etme halinin toplumsal bir vaka olduğunun farkındadır.

Tüm insanların kitlesel bir şekilde kontrol altında tutulduğunun ve kitlesel bir şekilde zehirlenip delirtildiğinin bilincindedir yazar-anlatıcımız;

> Bu konuda yalnız değildim. Gerçekten. Hepimiz, tüm insanlar yavaş yavaş deliriyoruz. Sanki içtiğimiz suya bir ilaç karışıyor ya da havaya yayılan kokusuz bir gaz hepimizi delirtiyor. Ama bu o kadar yavaş oluyor ki anlayamıyoruz (s.17).

Yukarıda belirtildiği gibi, bu süreç o kadar yavaş oluyor ki insanlar bu delirme halini anlayamıyorlar. İktidarın her yerdeliği ve görünmezliği üzerine önceki bölümlerde tartışmalar yapılmıştı. Panoptik modelin kusursuzluğu bu özelliklerinden kaynaklanmaktadır. İnsanlar her an gözetim altında olacak ve gözetim aygıtı görünmeyecekti. Gelişen teknoloji ile bunu yapmak, panoptik dönemden daha kolay ve daha masrafsız hale gelmiştir. İçtiğimiz suya bir şey karışıyor mu bilinmez ama iktidarlar insanın hayatının her anına nüfuz edebilme kudretine erişmiştir. Medya ve internet yoğun propaganda teknikleri ile bireyi inşa etme durumuna her zamankinden daha fazla muktedir hale gelmişlerdir.

Yazar-anlatıcının Borges'e yazdığı mektup ve bu mektup ile birlikte tartıştığı dünyanın görüntüsü, insanlığın ne yöne gittiği, delirme hali gibi konuların üzerine, eserin ikinci bölümü tamamen kurmaca bir metindir. Yirmi yıl boyunca aynı ceketi giyinen ve hayatında değişiklik yapmaktan kaçınmış, yalnız bir karakter olan Mirat Alsan'ın hikâyesidir bu metin.

Mirat Alsan kırk dokuz yaşında, yirmi yıl boyunca babasından yadigâr kalan ceketi giymiş, bölüm başkanı tarafından pek sevilmeyen ve öğrencilerinin kendini yenilemediği için şikâyet ettiği emekli bir matematikçidir. Tıpkı Anday'ın eserinde olduğu gibi, *Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet* romanında da değişim, başkarakterin ceketini değiştirmesi ile başlamaktadır. Emekliliğinin ilk gününde yirmi yıllık ceketi yerine yeni bir ceket edinir Mirat Alsan. Gülsoy, karakterine isim koyarken kendi adından bir harf değiştirmiştir yalnızca. Murat'ın Mirat olması, hem yazar ve karakter arasında bir özdeşlik kuruyor hem de Mirat'ın kelime anlamının ayna olması itibariyle, ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak değineceğimiz üzere, bir yansıtma özelliği de taşımaktadır.

Bu yansıtma yazarı, çağ insanını, etkilenilmiş olan büyük edebiyatçıları, ölüleri; kısacası zihne alınan her bir simgeyi ve karakteri yansıtmaktadır.

Emekliliğinin ilk gününde ceketini değiştiren Mirat Alsan, öğle vakti İstanbul sokaklarında amaçsız ve kaybolmuş gibi gezinirken bir delikanlının uzattığı el ilanını alır. İlanın üzerinde 'Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet' yazmakta ve hemen altında; "Eski dostlarınız sizi aramaz mı oldu? Arkadaş edinmekte güçlük mü çekiyorsunuz? Kimse sizi anlamıyor mu? Başkalarıyla iletişim kurmakta zorlanıyor musunuz? Yalnız mısınız? Dert etmeyin. Artık JANUS var" (s.27) gibi çağ insanına hitap edebilecek soru cümleleri yer almaktadır. İletişim kurmakta zorlanmak, anlaşılamamak, yalnızlık kent insanının temel problemlerindendir. Üstelik iletişim araçlarının ve teknolojinin bu kadar yaygınlaştığı, insanların her an her yerde birbirleriyle 'sosyalleştiği' bir çağda yalnızlık ve yalnız kalma korkusu her zamankinden daha fazladır. Modern dünya insanı, alıştığı hız karşısında bazı kavramları ve duygu durumlarını da değiştirmiş görünmektedir. Kentlerin bu denli kalabalık olduğu ve bireyin her an ulaşılabilir, denetlenebilir olduğu bir çağda dahi yalnızlık kavramı vardır. Fakat bu yalnızlık maddi değil gibi görünmektedir. Kent insanı bir taraftan yalnız kalmak istemektedir, bir taraftan ise unutulmamak istemektedir. Daha doğru bir ifadeyle yalnız kalma hakkına kendi karar vermek istemektedir. Mirat Alsan'ın şehrin sokaklarında gezinirken söylediği şu sözler durumu özetler niteliktedir; "Şehrin en güzel yanı da bu değil miydi zaten? İçinde kaybolabilmek. Tanınmamak, bilinmemek, yok olmak" (s.26).

Mirat'ın içinde kaybolduğu, tanınmadığı şehir tasviri aslında klasik bir modern-kapitalist şehir işleyişidir. İnsanlar sokaklara çıkar ve tanımadıkları insanlara bakarlar, mağaza vitrinlerine bakarlar, yeni dikilmiş gökdelenlere bakarlar. Tanımadığı bir delikanlının uzattığı JANUS bildirisini de bu şehirde alır okurlar. Bildirinin şehir sokaklarında Mirat'ın eline ulaşması asla bir tesadüf değildir çünkü şehir artık koca bir tüketim yeriydi. Nato Thompson şu sözlerle vurguladığı şehir tanımı Mirat'ın deneyimlediği şehre oldukça uygundur;

> Şehrin büyümesi modernizmin tanımlayıcı özelliklerinden biri haline geldi ve sermayenin kültürel cazibesiyle ilişkisi de temel estetik motoruydu. Şehir bir bakma yeriydi artık: Yabancılara bakma, binalara bakma ve tüketilecek nesnelere bakma yeri (Thomsnon, 2018:13).

Mirat'ın JANUS teknolojisi ilk karşılaştığı bu an, belki de yoksunluğunu daha önce duyumsamadığı bazı duygu durumlarına dikkat etmesine neden olmuştur. Geçmiş dönemlere nazaran bu çağın vatandaşları iktidarlar tarafından güvenlik sebebi ile izlenmelerinin yanında, birer müşteri oldukları için de izlenmektedirler. Küresel kapitalizm belli teknolojik ilerlemeler gerçekleştirir ve insanların birincil ihtiyacı olsun olmasın çeşitli ürünler koyar ortaya. Geriye en önemli şey kalır: bu ürünü vatandaş-müşteriye satmak. Bunun için bulduğu en etkili yöntem ise, potansiyel müşterinin o ürünü ihtiyaç olarak duyumsamasıdır. Bauman uzman görüşünün devreye girdiği bu dolaşım için şu ifadeleri kullanır;

> …uzman görüşü ya da teknolojik nesneler ortaya çıkıp da çözüm olduklarını iddia edene kadar, çoğu kez, hayatın bir parçası bir sorun, çözüm için yanıp tutuşan birşey olarak algılanmaz. Ancak o zaman, muhtemel kullanıcıları söz konusu nesnenin gerçekten de kullanım değeri olduğuna ikna görevi ortaya çıkar. Muhtemel kullanıcıların inandırılması gerekir, aksi halde o nesneyi para harcamaya değer görmeyecekler, onu satın almayacaklardır (Bauman, 2017:222).

El ilanını okuyan Mirat, kendi yalnızlığının da etkisiyle merak eder JANUS'u. Önce bir para tuzağı olduğunu düşünür fakat yine de merakına yenik düşerek, ilanda yazan adrese gitmeye karar verir. El ilanını yeni aldığı ceketin cebine koyarken, eski ceketini de yolda gördüğü bir 'Evsel Atık' konteynırına atar. Baba yadigârı ceketi 'Evsel Atık' yazan konteynıra atması, geçmişten tamamen kopma arzusu olabileceği gibi, bir iktidar figürü olarak babaya başkaldırı olarak da okunabilir. Mirat'ın, eski ceketini büyük bir hırsla atmasıyla birlikte, dönemin ruhunu çok iyi yansıtan bir korku hali gerçekleşir*;* "Yoldan geçen birkaç kişi irkildi. Bombalı bir paket sanmış olabilirler, diye düşündü Mirat" (s.30). İstanbul ve tüm Türkiye'de bombalı saldırıların olduğu, insanların sokağa tedirgin bir halde çıktıkları ve ilmek ilmek bir korku toplumunun oluştuğu bir dönemi yansıtması bakımından önemli bir ayrıntıdır bu irkilme hali. Gülsoy, roman boyunca, arka plana yerleştirdiği İstanbul görüntüsüyle, bu korku ve gözetlenme haline sık sık değinmektedir.

Mirat'ın bilmediği bu teknolojiye inanması ve onu merak etmesi, temel mottosu satmak olan kapitalist anlayış için bir başarı göstergesidir. Muhtemel kullanıcı ikna olmuş ve teknolojik ürün satışa hazır hale gelmiştir. Mirat'ın bu kadar kolay ikna olmasında

elbette yalnızlığın etkisi büyüktür. Fakat dikkat çekilmesi gereken nokta Mirat'ın bunu bir kusur olarak görmesi ve onu yok etmek için harekete geçmesidir. Burada elbette bir kapitalist teknik vardır. O da şudur ki vatandaşların 'mutluluk' olgusuna her çağdan daha fazla ihtiyaç duyumsamasıdır. Yaşadığımız çağ korku yaymaktadır evet. Güvenlik kaygıları had safhadadır, bireyler her an sıkı denetim altındadır. Fakat unutulmamalıdır ki sistemin düzenli işleyebilmesi için tüketicilere ihtiyaçları vardır. Bu teknolojilerin, ürünlerin satılabilmesi için bir tüketim toplumu da yaratmak gerekmekte ve görece serbest bırakılmalıdır. Baudrillard tüketim toplumunun oluşturulmasında, iktidarların 'mutluluğa' yaptıkları vurguyu şu sözlerle ifade etmektedir;

> Mutluluk kavramının ideolojik gücü hiç de her bireyin kendisi için mutluluğu gerçekleştirmeye yönelik doğal bir eğiliminden ileri gelmez. Mutluluk kavramının ideolojik gücü toplumsal ve tarihsel olarak modern toplumlarda mutluluk söyleninin Eşitlik söylenini devşiren ve canlandıran söylen olmasından ileri gelir. Eşitlik söyleninin sanayi devriminden ve XIX. yüzyıl Devrimlerinden bu yana üstlendiği politik ve sosyolojik güç Mutluluk'a devredilmiştir (Baudrillard, 2010:51-52).

Mirat Alsan, JANUS hakkında bir fikre sahip olmamasına karşın ofislerine gitmeye karar verir. Peki nedir bu JANUS? Roma mitolojisinde çift başlı tanrı olarak tasvir edilen Janus, başlangıç ve bitişin, girişler ve çıkışların tanrısıdır. Kapıların da her iki yöne bakması sebebiyle onların koruyucusu sayılmıştır. Ocak ayının yeni bir yılı karşılaması ve geçen yılı uğurlaması sebebiyle 'January' adı buradan gelmektedir (Gürel ve Muter, 2007). Aynı zamanda etnik kimlik arayışlarını ve mikro milliyetçilik akımlarını analiz etme amacıyla da kullanılan Janus figürü için Bilgin şu yorumu yapmaktadır;

> …Janus figürü; milliyetçilik hareketlerinde iki boyut olduğuna dikkat çekerek milliyetçiliğin özünde ahlâki, siyasi ve insani bazda iki farklı yönelim içerdiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda insanların gelecek umutlarını zayıfladığında tıpkı Janus'un geriye bakan çehresi gibi eskiye, geçmiş ve nispeten parlak dönemlere özlem güçlenmektedir (aktaran Gürel ve Muter, 2007:549)

Mirat Alsan'ın yalnızlığına bir çare olarak göreceği JANUS, adını işte bu mitolojiden almaktadır. Başlangıçların ve bitişlerin, girişlerin ve çıkışların, kapıların

koruyucu olan bir tanrı olarak Janus, esasen mükemmel bir gözetim aygıtıdır. Ve bu gözetim aygıtına tabi olmak insanın rızasını gerektirirken, onu bu rızaya iten kuvvet ise yalnızlık korkusudur. Mirat Alsan'ın dâhil olacağı JANUS programı bir zihin aktarım programıdır. Ölen kişilerin zihinlerini alıp yaşayan insanlara aktarmaktadır. Önceden bu programa dâhil olmuş ve hayatını kaybetmiş bireylerin zihinleri özel koşullarda muhafaza edilmekte ve yalnızlık çekip, zihnine bir arkadaş almak isteyen yaşayan insanlara aktarılmaktadır. Fakat 48 saat gibi bir dayanma süreleri vardır bu ölmüş insanlara ait beyinlerin. JANUS ofisindeki uzman kişi, Mirat Alsan'a son 48 saat içinde ölen ve aktarıma hazır olan insanları gösterir ve Mirat Alsan, Esra adında genç, sağlıklı, neşeli çıtı pıtı esmer bir kadını seçer. Esra'nın ölmeden önce JANUS için kendini tanıttığı kısa videoyu izler. Mirat, Esra'ya hayran kalır. Esra'nın her mimiği, hareketi onu daha ulaşılmaz kılmaktadır ve Mirat Alsan tereddütsüz bir şekilde Esra'yı zihnine almaya karar verir.

Mirat Alsan'ın zihnine yeni bir insan alması ve bundan sonraki hayatının her anını onunla geçirecek olması, yalnızlıktan kaçış olmasının yanı sıra gözetime de razı olması anlamına gelmektedir. Bundan sonraki yaşamında hiçbir zaman yalnız kalamayacaktır. Onun duygularını yaşayacak, onun damak tadına göre beslenecek, onun sevdiği yerlere gidecektir. Tıpkı teknolojinin; daha net bir ifadeyle sosyal medyanın, internetin, televizyon programlarının insanın günlük yaşamına etkisi gibi bir etkidir bu. Mirat Alsan belki yalnızlığına bir çare bulmuştur fakat mahremiyetini artık kaybetmiştir.

Uzman kişinin, aktarım sonrası Mirat'a verdiği JANUS kabartmalı yüzük, zihne alınan kişiyi derinliklere gönderebilme özelliğine sahiptir. Mirat'ın Esra'yı zihninden bir süre uzaklaştırması için yüzüğün üzerindeki kabartmaya bastırması yeterli olacaktır. Zihne tekrar çağırabilmesi için onunla ilgili bir anıyı düşünmesi gerekmektedir.

Mirat Alsan, uzman kişiden, zihnine aldığı Esra ile nasıl iletişim kuracağını, nelere dikkat etmesi gerektiğini öğrendikten sonra dışarı çıkar ve Esra'nın isteği ile deniz görebilecekleri bir yere giderler. Bu sırada Mirat, yeğeni Alihan'ı düşünmektedir. Çarpıcı bir detay olarak karşımıza çıkan şey ise, Mirat düşüncelere dalmışken, Esra'nın "Alihan kim?" diye sormasıdır. Mirat Alsan'ın yalnızlığına bulduğu çare, onun düşüncelerini dahi görebilmektedir. Bir karakter olarak Mirat, gerçek anlamda hiçbir zaman yalnız kalmayacaktır. Bu duygunun rahatsızlık verici ve aslında pek de iyi şeylere alamet

olmayacağını yazar hissettirir aslında. Esra'nın isteği ile deniz kenarına inen Mirat, kısa bir süreliğine de olsa yeni ceketinden rahatsızlık duyar; "Yeni aldığı ceketin yakası ensesine sürtünüyordu. Aldırmadı" (s.44). Yeni ceketini ilk aldığı gün hayatındaki değişikliklerin başlangıcıydı ve benzer şekilde Esra ile geçirdiği ilk gün de yalnızlığının bittiği gündü Mirat Alsan'ın. Fakat yalnız da olsa, bir birey olarak yaşadığı son gündür Mirat Alsan'ın. Çünkü bundan sonra Esra'nın duyuları ve duygularıyla bakacaktır hayata. Deniz kenarına gitmek isteyince gidecek, dans etmek isteyince edecek ve hatta o duygulanınca Mirat Alsan ağlayacaktır. Tüm bunların yanında Mirat Alsan, mahremiyetini tamamen kaybedecektir. Kendi gözleri aynı zamanda Esra'nın da gözleridir zira. Tuvalete girdiğinde Esra oradadır, duş alacağı sırada Esra'nın gözleriyle kendi çıplak vücudunu görecektir. Rakı içtikleri sırada duygulanan Esra olacaktır ve Mirat Alsan, Esra'nın dertlerine üzülecektir artık. Gülsoy bize bir bireyin zihninin parça parça nasıl ele geçirildiğini göstermektedir. Bilim kurgu tekniklerle kurmaca içerisinde anlattığı şey aslında hayatın dışında gerçekleşen vakalar değildir. Zira çağ insanı zihnine herhangi bir operasyon yapılmaksızın her an uyarılar altındadır. Acaba çağımızın insanı, hoşlandığı ve nefret ettiği şeyler toplamının ne kadarını kendisi belirliyor? Tatil alışkanlıkları, giyim tarzı, okuduğu romanlar, izlediği filmler, inandığı güncel haberler, inanmadığı düşünceler… Bunların ne kadarını kendisi belirleyebiliyor gerçekte?

Mirat Alsan, zihnindeki Esra ile birlikte İstanbul sokaklarında dolaşırken okuyuculara tekrar 'aslında nasıl bir şehirde' yaşadıklarını hatırlatır. JANUS ofisinden çıktıktan sonra çok sayıda TOMA (Toplumsal Olaylara Müdahale Aracı) görür. Bu araçların yanında bekleyen silahlı polislerle göz göze gelmemeye çalışır (s.46). Bu göz kaçırma hadisesinin, aslında hiçbir suça bulaşmamışken dahi gerçekleşmesi oldukça önemlidir. Mirat Alsan kendi halinde emekli bir vatandaştır fakat korku toplumu içerisinde yaşamaktadır. Her yerde TOMA'ların ve silahlı nöbetçilerin olması kendisini daha güvende hissetmesini sağlamamaktadır. Bilakis göz göze gelmemeye çalışarak olağan rutinine devam etmeyi tercih etmektedir.

Benzer şekilde şu paragrafta ise İstanbul'un başka bir yüzüne tanıklık ediyoruz; "…her köşeden yayılan şarkılar, Beşiktaş bayrakları, Atatürk posterleri, geçen seçimden kalma parti afişleri, duvar yazıları, stensil grafiti öldürülmüş çocuk yüzleri…" (s.54).

Bir tarafta kontrol ve denetim altında tutulan İstanbul, diğer tarafta tüm bu gözetime rağmen kabuğunu yırtmaya çalışan bir İstanbul görüntüsü göze çarpmaktadır. Gülsoy'un romanın ilerleyen bölümlerinde de hem kendisine hem de okuyucuya sorduğu 'umut' ikilemi burada dikkat çekmektedir. Bir umut var mıdır? Yoksa her şey kötü ve daha da kötüye mi gitmektedir?

Mirat Alsan, Esra'nın istekleri ile yaşamına devam ederken; kontrolünü tamamen yitirdiğini düşünmüş olacak ki, bir akşam eski ceketini aramaya karar verir. Eski ceketini attığı evsel atık konteynırına bakmaya gider fakat ceketini bulamaz. Bu arayış ve bulamayışın ardından dizginleri iyice Esra'ya kaptırır Mirat. Esra, Mirat'ın zihninde kendi öldüğü kazayı canlandırır ve romanın üçüncü önemli karakteri Tuncay ile bu sırada karşılaşırız. Tuncay, Esra'nın sevgilisidir. Genç bir adamdır. Motor tutkusu vardır ki bu ölümlü kazayı da motorla yapmışlardır. Deri ceket giyer, dövmeleri vardır ve bitmek bilmeyen bir enerjisi vardır. Mirat Alsan'ın bu hayatta yapmaya cesaret edemediği tüm çılgınlıkları bünyesine toplamış bir karakterdir Tuncay.

Mirat Alsan, Esra ve Tuncay'ın yaptıkları kazayı izledikten sonra Esra'nın isteği ile onun annesinin evini ziyarete gider. Burada Esra'nın annesi ile ilgili karmaşık duygularına tanık oluruz. Fakat romanın bu bölümünde, Tuncay'ın kazadan ağır yaralı bir şekilde kurtulduğunu da öğreniriz. Tuncay'ın hâlâ hayatta olduğunu öğrenen Esra, Mirat'tan onu Tuncay'a götürmesini ister.

Mirat Alsan ilk etapta Esra'nın bu isteğini geri çevirir. Esra ile tartışmaktan sıkılır ve JANUS merkezinde ona verdikleri yüzüğün kabartmasına bastırarak Esra'yı zihninin derinliklerine gönderir.

Gülsoy'un sürekli izlenme halini, yüzük metaforu üzerinden anlatması, J.R.R Tolkien'in *Yüzüklerin Efendisi* romanını akla getirmektedir. Yüzüklerin Efendisi romanında, kötülüğü temsil eden ve her şeyi gören koca bir göz vardır. Bu göz, Sauron'un gözüdür. Yaptığı bir savaşta bedenini kaybeden Sauron, koca bir göze dönüşür ve tüm gücünü de bir yüzükte toplar. Yüzüğü birisi parmağına taktığı takdirde bu koca göz o yöne dönmektedir. Bir gözetleme aygıtı olan Sauron esasen iktidarı temsil etmektedir. Bu kötücül ve her şeyi gözetleyen iktidarın yok edilmesi için ise yüzüğün yok edilmesi gerekmektedir. Gülsoy'un gözetlenme halini parmağa takılan bir yüzük üzerinden tasvir etmesi belki de *Yüzüklerin Efendisi* romanına yaptığı bir göndermedir.

Esra'yı zihninin derinliklerine gönderen Mirat, bir anda kendine döner ve gerçek hayattaki tanıdıklarına zaman ayırmaya başlar. Üniversiteden eski bir arkadaşı olan Zafer, ona özel bir üniversitede akademisyen aradıklarını iletir. Mirat bununla ilgileneceğini söyler. Kız kardeşini ziyarete gider misal. Hem de bu ziyareti gerçekleştirmeden evvel kardeşi için alışveriş yapmıştır Mirat. Yeğeni Alihan ile vakit geçirir, ona masallar okur.

Mirat kendi rutinine dönmüştür fakat geri plandaki İstanbul görüntüsü unutulmamalıdır. Yoğun güvenlik önlemleri altında olan ve bombalı saldırılara sahne olan şehir, insanlar üzerinde korku iktidarı kurmaya devam etmektedir. Mirat rutinine dönmüştür fakat hâlâ kendisini yalnız hissetmektedir. Esra ile ilgili kafasında karmaşık düşünceler şekillenmeye başlamıştır.

> Keşke Esra'yı göndermeseydim. Ama geri getirebilirim. Tek yapmam gereken onun anılarından birini düşünmek. Hayır, bitti. Sağlıklı bir şey değil bu. Ölü bir insanın zihnini yaşatmaya çalışmak! Beni delirtecek bu. Uyuşturucu gibi bir şey. Onu istiyorum, şu an burada, zihnimin içinde olsun, benim gözlerimle dünyaya baksın, çıkalım beraber dolaşalım sokaklarda… Bu saçmalıklara dolu dünyaya tek başına bakmak ve görmek azabı bitsin artık (s.83).

Mirat'ın zihninde verdiği bu savaş, yalnızlık ile mantığın çatışmasıdır aynı zamanda. Bunun uyuşturucu gibi bir şey olduğunu ve sağlıklı olmadığını bilmektedir fakat saçmalıklarla dolu bu dünyaya katlanması için de başka yol bulamamaktadır. Tek başınalık ürkütmektedir Mirat'ı, zira dışarıda korkunç bir hayat akmaktadır. Konteynıra çöp atıldığında dahi ürken insanlar vardır dışarıda. İnsan yalnız kalmamak için türlü mantıksızlıklara razı gelmektedir. Gülsoy'un eserinde Mirat Alsan zihnine bir yabancı almıştır ve tüm duyularını ona teslim etmiştir. Hayatın içinde de bu mantıksızlıkları gözlemlemek mümkündür. Ebeveynlerinden birini, yoğun bakım ünitesindeyken fotoğraflayıp sosyal medyaya taşımak bunlardan biridir. İnsanlar günümüzde artık tüm sosyalliklerini sanal alanda icra etmektedirler. Yolda yürürken gözlerini ellerindeki telefondan ayırmadıklarından etraflarındaki nesnelere çarpan çok sayıda insan görmekteyiz.

Neticede Mirat yalnızlık duygusuna yenilir ve gözetime tekrar razı olur. Esra'yı zihnine tekrar çağırır ve birlikte Tuncay'ın yoğun bakımda yattığı hastaneye giderler.

Mirat ziyaret esnasında, Tuncay'ın sağ kolundaki dövmeyi fark eder. Bu JANUS'un iki başlı çizimidir. Yani Tuncay'da tıpkı Esra gibi ölmeden evvel JANUS ile bir sözleşme imzalamıştır. Öldüğü takdirde bir zihinde yaşama şansı vardır Tuncay'ın. Bu noktada yapılacak şey bellidir. Mirat Alsan yoğun bakım ünitesine yaklaşır ve Tuncay'ın fişini çeker.

Mirat Alsan, zihnindeki Esra ile birlikte, Tuncay'ı da zihnine almak üzere tekrar JANUS merkezine gider. Yetkili bunun çok riskli bir durum olduğunu ve 'çoklu zihin programının' deneme aşamasında olduğunu söylese de, Mirat Alsan'ın ısrarına dayanamaz ve dünya üzerinde 78 insanda uygulanan programa Mirat'ı da dahil eder.

Mirat Alsan, Tuncay'ı da zihnine aldıktan sonra belli değişimler geçirir. Tuncay'ın hayat dolu enerjisi ve alaycılığı Mirat'a bulaşmıştır. Emekli ikramiyesi ile kendisine bir motor alır, kafasını kazıtır, pi sayısının virgülden sonraki 32 hanesini koluna dövme yaptırır. Kısacası Mirat Alsan artık kendisi değil, Tuncay'ın bir tezahürü olmaktadır. Etrafındaki insanlar da Mirat'ın geçirdiği bu dönüşümü şaşkınlıkla izlemektedirler. Örneğin kız kardeşi Sema, abisinin bu değişiminden dolayı tedirginlik duymaktadır. Emekli olduğu üniversiteden ve kendisinden hiç hoşlanmayan Mehmet Tonguç da bu değişim karşısında şaşkındır.

Mirat Alsan, Mehmet Tonguç'u ziyarete gittiği gün Tülin adında genç bir asistan ile tanışır. Kısa sürede birbirlerine ilgi duyarlar ve görüşmeye başlarlar. Tülin, Mirat Alsan'a hayranlık duymaktadır zira Mirat emekli olmasına rağmen aykırı görüntüsü ve enerjisiyle baştan çıkarıcı bir adama dönüşmüştür. Aslına Tülin'in hayranlık duyduğu kişi emekli matematikçi Mirat Alsan değil Tuncay'ın ta kendisidir. Zihne alınan ikinci konuk ev sahibini bastırmış ve beden üzerinde tek hâkim konuma gelmiştir. Mirat Alsan'da bu değişimi ve kontrol kaybını yer yer gözlemlemektedir fakat bu gençlik işine geldiğinden pek rahatsızlık duymamaktadır. Örneğin kız kardeşi Sema'yı ziyaret ettiği bir gün yeğeni Alihan'a gösterdiği bozuk para numarasını nereden bildiğini anımsamamaktadır.

> …Mirat, Alihan'a bozuk parayı elinde yuvarlayıp yok etme ve sonra çocuğun kulağının arkasından çıkarma numarasını öğretiyordu. Büyük bir ustalıkla bu hareketleri yaparken Mirat da artık ne kadarının kendisine ait olduğunu kestiremediği ellerini heyecanla izliyordu (s.110).

Mirat Alsan'ın geçirdiği bu değişim, daha doğru bir ifadeyle yaşadığı dönüşüm, kısa vadede olumlu yansımıştır hayatına. Spor yapmaya başlamış, gençleşmiş, kasları harekete geçmiş ve en önemlisi Tülin adında bir sevgilisi olmuştu. Fakat içten içe Mirat Alsan, bu duyguları yaşayan kişinin Tuncay olduğunu biliyordu. Örneğin Tülin ile sevişen kendisi miydi gerçekten? Ya da motor ile hız yapan, kolları dövmeli adam kimdi? Zihne ilk alınan konuk Esra, Tuncay'ın gelişinden sonra giderek silikleşir ve çoğu kere Tuncay ile tartışır. Bu tartışmalardan birinde Tuncay'ın söylediği bir söz aslında JANUS teknolojisinin ya da gözetim pratiğinin asıl amacını özetler niteliktedir; "Ama anlamadığın şu, artık Mirat diye bir şey yok. Mirat'ın bedeni var sadece, içini de biz dolduruyoruz" (s.127).

İktidarlar, yönettikleri kitleleri hegemonya kurulacak tebaa olarak görürler. Çoğu zaman düşünceleri görmezden gelinir ve sadece birer beden olarak algılanır bireyler. Şiddet kullanma tekelini elinde bulunduran devlet aygıtı, beden üzerinde mutlak bir iktidar kurar ve tüm ikna ve razı etme yöntemlerini bu bedeni tehdit ederek sergiler. Örneğin bedenin kapatılması ya da ölüm cezası bu pratiklere örnektir. Tuncay'ın söylediği şey tam da iktidarların uyguladığı yöntemdir. Özne diye bir şey yoktur, o sadece bir bedendir ve o bedeni de iktidarlar ideoloji ile kendileri doldururlar. Sıkça dile getirilen bedenin yahut gerçekliğin yeniden inşası iktidarların bu gibi yöntemleri ile olagelmektedir.

Mirat Alsan zihnindeki iki karakter ile gözetime alınmış sıradan bir bireydir. Gözetleyen aygıtlar o denli etkilidir ki bu razı olmuş beden üzerinde, Mirat Alsan artık kendi anılarını dahi hatırlayamayan ölü bir zihin haline gelmektedir. Örneğin kız kardeşi Sema'nın anlattığı gezi hikâyesi Mirat Alsan'ın zihninde hiçbir şey uyandırmıyordur (s.114). Ya da Mehmet Tonguç'un Mirat'ın evindeki, birlikte çekildikleri eski günlerden bir fotoğrafı göstermesi ve Mirat'ın bu fotoğrafın çekildiği anı hiç hatırlamaması buna örnektir (s.121).

Mirat Alsan yalnızlığı karşısında zihnini ve bedenini takas etmiştir. Geçmişe dönük anılar yavaş yavaş silinmekte ve ortaya Tuncay karakterinin ağır bastığı duygu yoksunu bir birey çıkmaktadır. Tülin ile sevişmeleri esnasında yaşadığı karmakarışık üç duygu buna bir örnektir;

> Mirat'ın bedeninin her köşesi hazla diriliyor, üçüne de yaşadıklarını hissettiriyordu. Esra ilk kez bir kadınla öpüşüyordu. Üstelik sevgilisiyle beraber başka bir erkeğin bedenini kullanarak… Sevgilisi! Mirat'ın içi müthiş bir kıskançlık dalgasıyla bulandı. Ama aynı anda Tuncay'ın yükselmiş arzuları doludizgin ilerliyordu. Mirat tüm bu karmaşa içinde kendisini bedeninin çeperlerine doğru itilmiş, parmak uçlarında, ellerinin içinde, dudaklarında, penisinde yoğunlaşmış gibi hissediyordu. Artık düşünen bir varlık değildi, sadece yaşayan bir bedendi (s.124).

Tuncay'ın mutlak hâkimiyeti, Esra'nın gözetiminden daha ağır sonuçlar doğurmuştur Mirat Alsan üzerinde. Bu durum Esra üzerinde bir pişmanlığa yol açar ve Tuncay'ın zihne alınmasının bir hata olduğunu itiraf eder. Esra, Mirat'a sen Tuncay değilsin der ve giderek ona dönüştüğünü, Tuncay'ın bedenini tamamen ele geçirdiğini ve onu unutmasını tembih eder. Fakat Mirat Alsan zaten her şeyi yavaş yavaş unutmaktadır. Hem de kendisine ait olan her şeyi. Bu duygu Mirat üzerinde bir yabancılaşma yaratmaktadır; "O zamanlar insanların arasında sadece bir yalnızdım. Şimdi kendi kendime bile yabancıyım" (s.128). Mirat Alsan kendisine ve geçmişine o kadar yabancılaşır ki, annesinin yüzünü gözünün önüne getiremez. Çok defa hatırlamaya çalışır fakat koca bir incir ağacı zihninin içinde anılarını kaplamıştır.

Mirat Alsan, Esra'nın tüm ikazlarına rağmen Tuncay'ı zihninden çıkarmaz, çıkaramaz. Tuncay onun zihnini tamamen ele geçirmiştir ve zihin içerisindeki kendi varlığını sürdürmek için Mirat'a yüzükten kurtulması gerektiğini söyler. Mirat'a o andan sonra yüzük iğrenç bir nesne gibi görünmeye başlar ve yüzüğü klozete atarak sonsuza kadar ondan kurtulur. Başka bir deyişle sonsuza kadar Tuncay'ın hâkimiyetini kabullenmiş olur. Tuncay her ne kadar Mirat üzerinde iktidar kuran ve onu ele geçiren bir karakter olsa da içinde kıskançlık duygusu ağır basmaktadır. Esra'yı kıskanmaktadır ve onları cezalandırmak istemektedir. Bu istekle beraber zaten egemen olduğu Mirat'ın bedeni ile motora atlarlar ve hiçbir trafik kuralına uymaksızın hız yaparlar. Kaçınılmaz bir son olarak Mirat Alsan da tıpkı Esra ve Tuncay gibi kaza yapar.

Mirat Alsan kaza yaptıktan sonra yanına, sahibine benzeyen sakallı bir köpek yaklaşır. Köpeğin sahibi sakallı adam, Mirat'ın yerde yatan bedenine acıyarak bakar ve cebinden telefonunu çıkararak ambulansı çağırır. Ardından köpeğiyle birlikte oradan uzaklaşır.

Roman boyunca birkaç defa gördüğümüz bu sakallı adam ve kendisine benzeyen köpeği, Gülsoy'un *Baba Oğul Kutsal Roman* eserinin başkarakteridir aslında. Gülsoy yalnızca başka yazarlara değil kendisine de atıfta bulunmaktadır. *Baba Oğul Kutsal Roman* eserinin başkarakteri de tıpkı *Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet* romanındaki gibi yazar-anlatıcı motifine uymaktadır. Mirat Alsan belki de bu kazada ölecekti fakat onu başka bir romandaki karakter gelip kurtarmıştır. "Mezarından çıkarılmış bir soytarının kafatası, diye düşündü sakallı adam" (s.139). Sakallı adam Mirat Alsan'ın yerde yatan bedenine bakınca böyle hissetmiştir. Aslında kendi eliyle hazırladığı bu sonu hak ettiğini düşünmesine rağmen, eserin bu denli umutsuz olmamasını istediğinden ölümüne razı olmamıştır.

Aynı şekilde roman boyunca yer yer göze çarpan sarı post-it taşıyan yaşlıca adam da, Mirat'ı izlemektedir. Bu post-itlere not alan adam yazardan başkası değildir. Mirat'ın kendi bedenini umursamazca başka bir güce teslim etmesini kızgın gözlerle izlemektedir.

Gözlerini hastanede açtığında yanında kız kardeşi Sema vardır. Mirat zihnindeki seslerden arınmış, gerçekliğe tekrar dönmüştür. Bu gerçeklik aynı zamanda 2015 yılı Türkiye gerçekliğidir; "Sema televizyonu açtı. Haber kanallarından biri çıktı. Cenazeler, mayınlar, canlı bombalar, roketatarlar, operasyonlar…" (s.140). Mirat Alsan, zihnindeki ölülerle yaşarken yalnızlığının üstesinden gelmiş fakat gerçek hayattan giderek uzaklaşmıştı. Hastane odasında açılan televizyon ona nerede ve hangi zaman diliminde olduğunu tekrar hatırlatır. Haber kanalından duyulan 'iç karartıcı' ses, aslında bir karakterin neden gözetime razı olması hatta gözetimi talep etmesini açıklar niteliktedir. Her yerde patlamalar, cenazeler, operasyonlar vardır ve insanlar korku iklimine kapılmışken bir korku da yalnızlıktan gelsin istemiyorlardır. Başka bir ifadeyle önce korku toplumu oluşturulmuş daha sonra ise gözetime razı edilmişlerdir.

Mirat Alsan, hastane odasında haberleri izlerken JANUS'a operasyon yapıldığını ve çok sayıda kişinin gözaltına alındığını da öğrenir. Hatta ekranda kendi konuştuğu yetkiliyi de elleri kelepçeli olarak izler. JANUS ölen kişilerin zihinlerini, yaşayan

insanlara aktaran ve bu şekilde onları her daim izleyen bir organizasyondur. Bu organizasyonun merkezi ise Amerika Birleşik Devletleri'ndedir. Avrupa'ya yayılmış birçok ülkede kendisine merkezler açmış bu devasa izleyen yapının merkezinin ABD'de bulunması elbette tesadüf değildir. JANUS izleyen, kontrol eden bir yapıdır. ABD'nin Dünya üzerinde kendisine biçtiği misyon da aşağı yukarı bu şekildedir.

Mirat Alsan, hastaneden çıktıktan sonra Tülin ile de görüşmüş, kendi gerçekliğine döndüğünden ve daha önemlisi Tülin ile birlikte olan kişinin esasen kendisi olmamasından ötürü, ona açıklama yaparak devam edemeyeceklerini söylemiştir. Eserin bu bölümden sonra Mirat'ın sokak gözlemleri yer almaktadır. Romanın alt metnini oluşturan bu bölümler, sağlıklı bir okuma yapılabilmesi için oldukça önemlidir.

> Bir pasajın girişinde beklemeye başladı. Abluka altına alınan Kürt mahallelerinde yaşananlara dikkat çekmek için yürüyüş yapan insanlar da onunla birlikte pasajın içlerine doğru sığınmışlardı. Baskıya direnen az sayıdaki haber kanalından ulaşan bilgiler korkunçtu. Mirat'ın kafası karışıktı. Hazirandan bu yana yaşadıkları zihinsel dengesini bozmuştu (s.150).

Mirat Alsan yaşadığı tüm bu zihinsel operasyonları ve sonunda gelen motor kazasını Haziran ayından beri yaşamıştır. Türkiye'de 2015 yılında gerçekleşen şiddet olayları da Haziran ayındaki seçimlerden sonra artışa geçmiştir. Mirat Alsan'ın zihni ile ülkenin güncel hali arasında bir benzerlik kurulmuştur bu bölümde. Mirat Alsan motor kazasında ölmemiş daha doğrusu ölmesine başka bir roman kahramanı müsaade etmemiştir. Bu umut vadeden bir işarettir. Bu umudu Mirat'ın sokakta gördüğü gruba bakarken de hissetmesi, hayatına devam etme sebeplerinden biridir. "Sonra yağmurun dinmesini bekleyen gençlere baktı. Gelecek diye bir şey var, diye düşündü. Bu insanlarda umutlu bir şey vardı. Birbirlerine yaslanıyorlardı, dokunuyorlardı. Yalnız değillerdi sanki" (s.150).

Mirat Alsan bu gruptaki gençlere baktığında umut hissetmiş ve onların arasına katılarak yürümeye başlamıştır. "Giderek kalabalıklaştılar. Mirat içinden tekrarlıyordu: ölüme karşı hayat. İnsanlarla birlikte hareket etmenin, bir akış içinde olmanın iyileştirici bir yanı vardı. Yalnız değilim aslında. Yalnız değiliz" (s.151).

Mirat Alsan, yaşadığı tüm bu zihinsel operasyonlar ve karmakarışık duygularının ardından; daha doğru bir ifadeyle yalnızlığından ötürü kalkıştığı bu maceraların ardından, yalnızlığına çareyi sokaktaki insanlarda görmüştür. Onların arasına karışmış, umut dolmuştur. Üstelik hayali ya da sanal varlıklar değillerdir bu insanlar. Birbirine dokunan, yaslanan, hisseden insanlardır.

Eserin bu bölümünden sonra tekrar yazar-anlatıcı devreye girer ve hem kurmaca hem gerçeklik içerisinde okuyucu ile delilik, akıl, teknoloji, birlikte yaşama üzerine 'sohbet' geliştirir. Kurmaca bölümü küçük de olsa bir umutla bitmiştir fakat yazar-anlatıcının dilinde bu umudu çok fazla göremeyiz. Savaşlardan, sürgündeki halklardan, kıtlıktan bahsedilmektedir ve bölümün finalinde yazar-anlatıcımız müntehir Nerval ile giderek özdeşleşir.

Gülsoy, roman boyunca bizlere korku toplumunda yaşayan bireyin nasıl bir ruh halinde olabileceğini ve korkunun kurumsallaşması ile birlikte bireyin nelere rıza gösterebileceğini anlatmaktadır. Dünyada savaşlar vardır, soykırımlar olmaktadır, sürgünde yaşayan halklar, kıtlık ve adaletsizlik hâkimdir. İnsanlar bu korku ikliminde evlerine kapanmış ve korku fırtınasının dinmesini beklemektedirler. Giderek yalnızlaşmakta ve yalnızlıklarına pek de mantıklı olmayan çözümler geliştirmektedirler. Mirat Alsan zihnine ölü insanlar alarak yalnızlığına bir çözüm bulmuş fakat benliğini ve zihin kontrolünü kaybetmiştir. Ölü zihinlerin etkisi altında yaşamına sadece bir süre devam edebilmiştir. Çağ insanının zihnini gerçekte neler ve kimler oluşturuyor? Popüler olan şey gerçekte kimin talebiyle ortaya çıkıyor? Bir ideolojiye sahip olan birey bu sistematik düşünceler toplamına nasıl erişiyor? Mirat Alsan korku toplumunun getirdiği yalnızlık hissiyatı ile JANUS teknolojisine razı olmuş, gözetime ikna olmuştur. Çağımızın insanı belki de bu razı olmanın çok ötesine geçmiştir.

Yukarıda sorduğumuz soruların cevabı yine romanın içerisinde bir cümlede geçmektedir; "İnsan dediğimiz, yani kendimiz, bir siyasi tasarımdan başka ne ki?" (s.184).

Gülsoy'un bu romanı farklı okumalarla da yorumlanabilir. Çalışmamızda gözetim ve korku toplumu unsurları incelendiğinden romanın bu yönü daha fazla tenkit edilmiştir. Mirat ismi Murat'tan türetilmiş ve ayna manasına gelmektedir. Bu aşikâr olan yorumdur. Bu aynanın neyi yansıttığı sorusunun cevabı ise farklı yorumlar getirebilir. Benzer şekilde

zihne alınan Esra ve Tuncay ölülerdir fakat bu ölüler neye tezahür etmektedir. Aynadan yansıyan ile zihinde taşınan ölüler sorusunun cevabı birbirine yakın gibi durmaktadır. Gülsoy, Mirat ismi ile ve zihindeki ölülerle, kendisinden önce edebiyat dünyasında yer almış ve zihninden hiç uzaklaşmayan bu ölülerle yaşamaktadır, bir nevi onları yansıtmaktadır. Ya da yaşadığımız bu çağda savaşlarda, sokak çatışmalarında o kadar çok çocuk ölmüştür ki, Gülsoy'un zihni bu ölülerle dolu ve ayna bu ölüleri yansıtmaktadır.

BÖLÜM 4. SONUÇ

Anday'ın *İsa'nın Güncesi* romanı ve Gülsoy'un *Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet* romanı, korku ve gözetim toplumu içerisinde yer alan, kuşatılmış bireyi merkeze almaları bakımından bir ortaklık göstermektedir. Her iki eserde de başkarakterler gözetim unsurunun yıkıcı etkisini derinden yaşamaktadırlar.

Karakterlere seçilen isimlere göz atıldığında, gerek Anday'ın gerek Gülsoy'un bu isimlere kendi adlarından yola çıktıkları göze çarpmaktadır. Melih Cevdet Anday; isimsiz olarak başlayan karakterini zamanla İsa'ya dönüştürmektedir. Melih ismindeki bir harf değişikliği ile Mesih'e oradan da İsa'ya varmaktadır bu dönüşüm. Karakter zamanla İsa'ya dönüşmektedir zira tıpkı İsa Peygamber gibi sonuna kendi elleriyle gitmektedir. Gülsoy'un karakteri en başından itibaren Mirat'tır. Benzer şekilde Murat Gülsoy da adındaki bir harfi değiştirerek karakterine Mirat ismini uygun bulmuştur. Mirat, daha evvel belirtildiği gibi ayna demektir ve bu karakterimiz de zihnindeki ölüleri yansıtmaktadır.

Her iki karakter de hayatlarındaki değişime üzerlerindeki kıyafetlerle başlamaktadırlar. Romanlardaki olayların başlangıcı olarak gösterilebilecek bu değişim palto-ceket gibi kıyafetlerin değişimi ile başlamaktadır. Ortak sonuç ise bu değişimlerin pek de hayra alamet olmayacağıdır.

Her iki karakterin de hayatlarında yaşadıkları değişim-dönüşümden sonra gözetime maruz kalmaları ve bu rahatsızlığı hissettirmeleri benzer metaforlarla olmaktadır. İsa karakteri ayakkabısındaki bir çividen mustaripken, Mirat'ın da yeni aldığı ceket ensesini rahatsız etmektedir.

İsa karakteri sürekli takip edilmekten ve her an gözlenmekten rahatsız olan, yalnızlığını özleyen bir yapıya sahiptir. Buna karşın Mirat karakterinin asıl mücadele ettiği ve bu uğurda gözetimi kabul etmesini sağlayan şey yalnızlıktır. Eserlerde göze çarpan bu farklılık oldukça ilginçtir. Zira 1970'ler Türkiye'sinde yalnızlıktan şikâyet

etmeyen birey günümüz Türkiye'sinde hınca hınç dolmuş metropollerde yaşasa dahi yalnızlıktan şikâyet edebilmektedir.

Anday'ın İsa karakteri peşinde sürekli devlet memurlarının olduğu boğucu bir atmosferde yaşamaktadır. Gözetim devlet eliyle yapılmakta ve bu el görünmektedir. İsa'nın maruz kaldığı gözetim, teknolojiden yoksun, bireyler aracılığı ile gerçekleşmektedir. Mirat karakterinin yaşadığı gözetim ise tamamen teknolojiktir ve gözetleyen görünmemektedir. Teknoloji hayatın her alanına nüfuz etmiştir. Öyle ki Mirat'ın Esra'ya kim olduğunu sorması üzerine, Esra kendi *facebook* sayfasını açarak kimliğini afişe eder.

Tezimizin asıl temas ettiği ve vurgulamak istediği alan tam olarak burasıdır. Türkiye'nin değişen sosyo-ekonomik yapısı ve gözetimin güvenlik ağırlıklı oluşundan ekonomi temelli alana geçişi ve değişen bu gözetim pratiğine vatandaşların verdiği tepkilerdir. Bu değişimleri daha sıhhatli anlayabilmek için dünyada var olan ekonomik değişime ve Türkiye'ye yansımasına kısaca değinmek de gerekecektir.

Neoliberal iktisat politikaları, 1970'li yıllardan itibaren ülkeleri etkisi altına almaya başlamış, ekonomiye serbest piyasanın hakim olması gerektiğini öngören bir ekonomi politikasıdır. Uygulayıcıları ve savunucularının isimleriyle de anılmış; Thatcherism, Reaganism bu isimlerden bazılarıdır. Neoliberalizm; ekonomide devletin etkinliğinin ve müdahale alanının sınırlı olması gerektiğini, mülkiyet haklarının ve serbest girişimciliğin güvence altında olması gerektiğini savunur. Türkiye'de 1980 sonrası dönem neoliberal dönem olarak adlandırılır. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası yapılan seçimle tek başına iktidar olan Anavatan Partisi, neoliberal politikaların Türkiye'de uygulayıcıları olmuştur. 1980 askeri darbesi sonrası Türkiye'nin sınıfsal yapısı değişmiş, tipik tarım toplumu özelliği gösteren demografik yapı bozulmuştur. Bu değişimlerin Türkiye'nin kendi iç dinamikleri yoluyla mı yoksa dışarıdan bir müdahale ile mi değiştiği hala tartışılagelen bir problem olarak durmaktadır (Sunar, 2016).

1980 ve 1991 yılları Özal'lı yıllar olarak anılmaktadır ve bu dönem neoliberal ekonomi politikaları kesintisiz uygulanmıştır. Darbe ile üzerinden silindir gibi geçilen sivil hayat, bu politikaları kabul etmek zorunda kalmıştır. 90'lı yıllar Türkiye'nin koalisyon hükümetleri ile yöneltildiği, bu hükümetlerin kısa soluklu olduğu ve devletin temel etkinliğinin katı güvenlik tedbirleri almak olduğu bir dönemdir. Hükümetler bu

dönemde ekonomi alanında bir başarı gösterememiş, neoliberal iktisat politikalarına ise ara vermek durumunda kalmıştır. 2000'li yıllardan itibaren ise Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı neoliberal politikaları sürdürmüş, bu politikalar ile günümüze kadar iktidarda kalmayı başarabilmiştir.

Anday'ın romanındaki gözetim ile Gülsoy'un romanındaki gözetimin en büyük farkını oluşturan siyasal ve ekonomik yapı işte bu değişimde saklıdır. 1970'li yılların Türkiye'si siyasi hayatın çok haraketli geçtiği fakat ekonomide darboğazın yaşandığı yıllardı. Gözetim güvenlik temelli ve devlet eliyle yürütülmekteydi. Vatandaşın aynı zamanda bir müşteri olarak görülebileceği fikri neoliberalizmde saklıydı ve Türkiye bu fikirle 1980'li yıllardan sonra tanışabilmiştir. Bir müşteri ve önemli bir tüketici olarak vatandaş, günümüzde sadece devletlerin değil, şirketlerin de gözetimi altında yaşamaktadır. Mirat'ın İsa'dan farklı olarak uğradığı gözetim işte budur. Mirat bir teknoloji satın alarak gözetime kendi eli ve isteğiyle dahil olmuştur.

Mirat'ın yaşadığı dönem ile İsa'nın yaşadığı dönem gözetim bakımından ortak olmasına karşın, tüketim bakımından farklılık göstermektedir. 1970'li yıllarda tasarruf etmeyi aşılayan siyasal sistem, 2010'lu yıllarda tüketimin ne kadar vatansever bir davranış olduğunu anlatma telaşına girmiştir. Bireyin sistem içerisindeki rolünün farklılaşmasını Baudrillard şu sözlerle özetler;

> Birey sisteme tasarruflarını yatırarak ve sistemi sermayesiyle besleyerek değil, ama sistemin ürünlerini tüketerek hizmet eder. Ayrıca bireyin böylesine eksiksiz, ustaca ve pahalı şekilde hazırlandığı başka hiçbir dinsel, politik ya da ahlaki bir etkinlik yoktur (Baudrillard, 2010:98)

Kapitalizmin gelişmesi basit mantıkla artı değer üretimine bağlıydı. İktidarlar tarafından halka tasarruf etmenin ve biriktirmenin önemi uzun yıllar boyunca anlatılmıştır. Weber kapitalizmin gelişimini protestan ahlakının bu özelliğine yormuştur. Fakat gelinen noktada tasarruf etmek devlete maalesef katkı sunmak anlamına gelmemektedir. İktidarlar yaşadığı bu çelişkinin ardından yeni söylemlere ihtiyaç duymuşlardır. Yeni bir tüketici özne yaratabilmek için, iktidarlar vatandaşların bedenini tekrar keşfetmişlerdir. Bu bedenin varlığına yapılan vurgu ve kişinin bedenine iyi bakması doktrini iktidarlar için yeni bir pratik haline gelmişti. 1970'li yıllarda İsa'nın

bedeni bir tehdit altındaydı. Bu tehdit kapatılma yahut yok edilme tehdidiydi. Neoliberal dönemdeki beden vurgusu ise bambaşka bir hal almıştı. Mirat'ın bedeni yalnızdı. Bu yalnızlıktan derhal kurtulması gerekirdi çünkü onun bedeni çok önemliydi. Mirat'ın bedeni koca bir tüketici öznesi olarak sistemin devamı için gerekliydi. Baudrillard'ın vurguladığı ve daha önce değindiğimiz; eşitlik vurgusunun mutluluğa dönüşümü gibi iktidarların söylemi de beden ekseninde benzer dönüşüm yaşamışlardır.

> Aralıksız bir propaganda ilahi terimleriyle bize sadece bir bedenimiz olduğunu ve onu korumak gerektiğini sürekli hatırlatıyor. Yüzyıllar boyunca insanları bedene sahip olmadıklarına ikna etmeye çalışıldı (kaldı ki insanlar buna hiçbir zaman ikna olmamıştı) günümüzde ise sistemli olarak insanları bedenleri olduğuna ikna etmekle ısrar ediliyor (Baudrillard, 2010:163).

İktidarların yaşadığı çelişki sadece bununla sınırlı kalmamaktadır. İsa'nın yaşadığı dönem yani 1970'li yılların Türkiye'si her alanda baskıcı iktidar görünümüyle tutarlı bir profil sergilemektedir. Hayatın her alanında görünür ve müdahaleci olan iktidar ekonomi alanında da böyledir. Vatandaşlara yaklaşımında çelişkili bir tutum yoktur. Temel hak ve özgürlükler konusunda nasılsa, ekonomi alanında da öyledir. Vatandaşları iktidar mekanizmasına potansiyel bir tehdit olarak görür ve herkesi baskı ile izlemeye devam eder. Fakat Gülsoy'un karakteri olan Mirat'ın yaşadığı dönem böyle değildir. Evet sokak olayları yoğun yaşanmaktadır, bombalı saldırılar, kitlesel ölümler meydana gelmektedir, devlet baskıcı ve gözetleyen yüzünü ülkenin büyük bir bölümünde sergilemektedir. Ama sistemin devam etmesi için tüketimin de durmaması gerekmektedir. Mirat'ın yaşadığı dönemdeki iktidarın çelişkisi buradan kaynaklanmaktadır. Vatandaş yine potansiyel bir tehlikedir fakat sistemin sağlıkla işleyebilmesi için bu tehdidin tüketmeye devam da etmesi gerekmektedir. Nitekim Mirat'ın JANUS teknolojisine sahip olması da görece bu serbestlikten kaynaklanmaktadır. Yaşadığı çağı *Tüketim toplumu* olarak adlandıran Baudrillard, iktidarların yaşadığı bu çelişkiye şöyle değinmiştir; "Tüketim toplumunda sivil ve politik toplumun derin çelişkisi buradan ileri geliyor: Sistem giderek sertlikle bastırmaya zorlandıkça aynı zamanda giderek daha çok tüketici bireycilik üretmek zorunda kaldı" (Baudrillard, 2010:99). Gerçekten de Mirat'ın yaşadığı dönem olağanüstü bir dönem olmasına karşın, harcamalarını, satın almalarını gayet rahat bir şekilde

gerçekleştirmiştir. Sokakta patlama olurken Mirat JANUS teknolojisini satın almış, kitlesel ölümler yaşanırken motor satın almış, güvenlik güçleri yaşamın her alanında ağırlığını hissettirirken deri bir ceket satın almıştır. Mirat'ın bu baskıdan etkilenmediğini elbette söyleyemeyiz fakat gözetime tabi bir birey olarak, serbestliğini iktidarın izin verdiği ölçüde gerçekleştirdiğini belirtmeliyiz.

> Tüketim toplumu, aynı anda hem bir ilgi toplumu ve bir baskı toplumu hem de barışçıl bir toplum ve bir şiddet toplumudur. "Barışçıllaştırılmış" gündelikliğin sürekli olarak tüketilen şiddetle, "imalı" şiddetle beslendiğini gördük: Günlük haberler, cinayetler, devrimler, nükleer ya da bakteriyolojik tehlike; kitle iletişimin tüm mahşeri özü… (Baudrillard, 2010:225).

Baudrillard'ın belirttiği üzere tüketim toplumu birçok şey demektir. Baskıcı olduğu kadar barışçıdır. Şiddeti imalı bir şiddettir zira toplumun güvenlik kaygısı hissetmesi ve mahremiyeti önemsememesi için bu gereklidir.

Peki bu tüketimi önemseyen ve gözetimi ağırlıklı olarak bu alanda kullanan iktidarlar her vatandaşı aynı ölçüde gözetler mi? Başka bir şekilde soracak olursak, İsa günümüzde yaşasaydı aynı baskıyı yaşar mıydı? Yahut Mirat'ın başına gelen olaylar aynı şekilde İsa'nın başına da gelir miydi? Bu soruları yanıtlayabilmek için her iki karakteri de analiz etmek gereklidir. Zira gözetim toplumunun uygulayıcısı iktidarlar da bu şekilde davranmaktadır.

	İsa	Mirat
Meslek	Basit Memuriyet	Akademisyen
Eğitim	Orta Tahsil	Yüksek Tahsil
Ekonomik Durum	Alt-Orta Seviye	Orta-Üzeri Seviye
Yaşadığı Bölge	İşçi Semti	Nezih Semt

Yukarıdaki tabloda da görüleceği gibi İsa ve Mirat arasında belirgin farklar mevcuttur. İktidar her bireyi gözetlemektedir fakat gözetleme pratiğindeki yöntemleri yukarıda belirtilen farklar belirlemektedir.

İktidar muhtemeledir ki İsa'yı da gözetleyecektir fakat onun bulunduğu alt ekonomik seviyeden ve yaşadığı semtten dolayı farklı bir gözetim pratiği sergileyecektir. İsa'nın alım gücünün sınırlı oluşu onun üzerindeki ekonomik gözetimi sınırlandıracak, yaşadığı semt itibari ile de güvenlik temelli gözetime maruz bırakacaktır. Kısacası İsa, JANUS teknolojisinin potansiyel müşterisi olarak görülmeyecek, bu konuda bir yasağa maruz kalacaktır.

Burada Didier Bigo'nun Banoptikon kavramına değinmek yararlı olacaktır. Didier Bigo; "Jean-Luc Nancy'nin Agamben tarafından geliştirilen "ban" (yasak) fikri ile Foucault'nun "optikon"unu birleştirir" (Bauman & Lyon, 2016:75). Ban kelimesini biraz açmak gerekirse; "…hem toplumdan dışlanmayı hem de egemenin emir ve yüceliğine işaret eden eski Cermen teriminden türeyen bir kelimedir" (Agamben, 2013:40). Ortaya koyduğu Banoptikon modeli, toplumda bazı kesimleri istenmeyen gruplar olarak kategorize eder ve bu gruplar henüz bir eylemde bulunmamışken dahi, önleyici bir hamle olarak onları gözetim altında tutar. İktidarlar toplum içerisinde dezavantajlı grupları belirler ve her gruba ayrı bir gözetim pratiği ile yaklaşırlar. Dezavantajlı gruplar yaşadığı coğrafi bölgeye göre, sahip oldukları siyasi fikirlere, etnik kimliğe, cinsel yönelime göre de belirlenmektedir. Banoptikon modelinin asıl stratejisi bir azınlığın profilini istenmeyen olarak çıkarmaktır;

> Ban-optikonun üç özelliği vardır: Liberal toplumlar içerisinde istisnai bir güce sahiptir (olağanüstü haller rutinleşmiştir), profiller çıkarır (gelecekte olası davranışlarından korkulan bazı grupları ve tedbir olsun diye dışarıda bırakılmış insan kategorilerini ötekileştirir) ve dışlanmayan grupları normalleştirir (malların, sermayenin, bilginin ve insanların serbest dolaşımına inanılmasını sağlar)" (Bauman & Lyon, 2016:76)

Bauman ve Lyon'un yukarıdaki paragrafı aslında İsa ve Mirat'ın karşılaşacakları kategorik gözetimi özetler niteliktedir. Mirat burada satın alma potansiyeli yüksek profil olarak, normalleştirilmiş grupta yer almaktadır.

Yukarıda sorduğumuz soruları cevaplandıracak olursak; İsa, Mirat'tan farklı bir gözetime tabi olacaktır. Bunun temel nedeni ekonomik olarak daha alt seviyede yer alması, yaşadığı semtin işçi semti olması gibi nedenlerdir.

Anday'ın İsa karakteri gözetlenmekten rahatsız ve başaramasa da içten içe bununla mücadele etmek ister görüntüdedir. Peşindeki memurlardan bıkmış ve yalnız kalmayı özler bir yapısı vardır İsa'nın. Fakat Gülsoy'un kahramanı Mirat, gözetimi kendisi talep etmektedir. Rutin hayatında bir değişikliğe gitmek ister ve en önemlisi yalnızlığına bir çare olarak gözetime kendi elleriyle gider. İsa'nın gözetime pasif de olsa direnme çabası ile Mirat'ın gözetime kendi eliyle gitmesi, dönem insanlarının davranışlarındaki bir değişim olarak da okunabilir.

Her iki eserde de karakterler aslında birer iktidar kurbanıdırlar. İsa her an izlenmekten ve peşindeki memurlardan şikâyetçidir, Mirat ise zihnine aldığı ölülerin kendi bedenini ele geçirmesinden ötürü bir mağduriyet yaşamaktadır. Tüm bu mağduriyetlere ve iktidar karşısında savunmasız kalmalarına rağmen iki karakterde de, yeri geldiği zaman iktidar kurma isteği hâsıl olmaktadır. İsa karakteri öpüşen çiftleri gördüğü zaman, içinden onları sorguya çekmek gelmiştir. Her daim sorgu altındaki İsa, toplum tarafından ayıp olarak değerlendirilen öpüşme eylemi karşısında, kendisini toplumun bir gücü olarak görmekte ve bu 'ayıbı' yapanları sorgulamak geçmektedir içinden. Benzer şekilde Mirat ise, zihnine aldığı Esra ve Tuncay'ın kendilerine, Mirat'ın zihninde ayrı bir hayat kurmalarına müsaade ediyor fakat bir gözü de JANUS kabartmalı yüzüktedir. Aslında şöyle demektedir Mirat; şimdilik orada kalabilirsiniz fakat sizi yok etmek benim elimde. Her iki eserin de bireylerin, ne kadar mazlum olsalar da, gücü ellerine geçirdikleri vakit birer zalime, iktidar aygıtına dönüşeceklerini göstermesi oldukça önemlidir.

Bütün bu boğucu hissiyata karşın, iki eser de birer umut kıvılcımı ile bitmektedir. İsa, borcu olmamasına rağmen büfedeki adama dünden borcu olduğunu söyleyerek para verir. Buradaki amacı, büfedeki adamın, hâlâ iyi insanların var olduğunu düşünmesini sağlamaktır. Mirat ise zihnindeki ölüleri derinliklere yolladıktan sonra sokakta gördüğü bir grup gencin arasına karışarak hissetmektedir bu duyguyu. Birbirine dokunan insanların varlığı onda yalnız olmadığı ve hâlâ bir umudun olduğu duygusunu uyandırmaktadır.

Yapılan karşılaştırma sonucunda görülmektedir ki, her iki yazar da dönemin baskıcı yapısından etkilenmiş, kendilerince bir sorun tespit etmişlerdir. Aydın insanın taşıyacağı sorumluluk gereği de, bu dert edinilen sorunu kitlelere anlatma ihtiyacı duyumsamışlardır. Edebiyat sosyolojisi çalışmalarının çıkış noktalarından biri olan yazarın gözünden toplumsal sorun ve bu sorunun işlenilmesi her iki eserde de açık bir biçimde ele alınmıştır.

İki eserin yayınlanma tarihleri arasında kırk yılı aşkın bir zaman dilimi olması ve bu uzun sayılabilecek zaman dilimine rağmen, devletin baskıcı yapısının değişmemesi ve vatandaşlarını her daim gözetlemesi dikkat çekici bir unsurdur.

Sonuç olarak iki romancı da ortak sorun olarak, gözetimi ve korkuyu işlemiş ve bu hususta edebiyat eli ile bir uyarıda bulunmuşlardır. Söylemlerini doğrudan değil dolaylı olarak dile getirmişlerdir. Toplumcu olurken estetik algısını bir kenara bırakmamış, toplumun yararına olabilecek bir saptamayı, söylemi, 'dava adamı' olmadan da dile getirmeyi başarmışlardır.

İsa'nın Güncesi ve *Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet* romanlarını, gözetim toplumu bağlamında ele aldığımız bu tezin bazı sınırlılıkları da vardır. Gözetim toplumu yahut korku toplumu alanında yeterli çalışma yapılmamış olması, araştırmamızı olumsuz etkilemiştir. Edebiyat sosyolojisi çalışmalarına bakıldığında ise, görülmüştür ki; karşılaştırmalı edebiyat sosyolojisi çalışmaları oldukça az sayıdadır.

Geçmişe ve yaşadığımız zaman dilimine baktığımızda, gözetim kavramının giderek önem kazanacağını görebilmekteyiz. İktidarlar, gelişen teknoloji ile birlikte, yeni gözetim teknikleri geliştirecekler ve insan hayatına daha fazla müdahil olacaklardır. Mahremiyet, özgürlük, güvenlik, yalnızlık gibi kavramlar daha fazla konuşulur olacak ve bireyin özel hayatı ile iktidarların bekası arasında uzlaşmaz savaş devam edecektir. Görünen bu problemlerle sadece sosyoloji, siyaset değil edebiyat, hatta sanatın diğer dalları da ilgilenmeye devam edecektir. Gözetim çalışmalarının zenginleşmesi ve bu alanda tartışmaya katkı sunması bakımından edebiyat sosyolojisi ve sanat sosyolojisine büyük rol düşmektedir. Önümüzdeki yıllarda bu çalışmaları, edebiyatta, sinemada, resimde, modern sanatlarda görmek mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Abasıyanık, S.F. **Alemdağ'da Var Bir Yılan**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Agamben, G. **Kutsal İnsan** (Çev: İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.

Althusser, L. **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları** (Çev: Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları, 2016.

Alver, K., Özgül, M.K., Kayalı, K., İnci, H., Tunç, A., Şatıroğlu, A. **Sosyoloji Seminerleri 1 Edebiyat ve Sosyoloji**. İstanbul: Alfa Kitap, 2015.

Anday, M.C. **Gizli Emir**. İstanbul: Everest Yayınları, 2011.

Anday, M.C. **İsa'nın Güncesi.** İstanbul: Everest Yayınları, 2013.

ASAR, N. A. *Fürüzan'ın Kırk Yedi'ler ve Emine Işınsu'nun Sancı Romanlarında Öğrenci Hareketleri: Karşılaştırmalı Bir Edebiyat Sosyolojisi Çalışması*. Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2013.

Atılgan, Y. **Bütün Öyküleri**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Aydın, E. Edebiyat-Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler. **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4**, Volume 4 /1-I Winter 2009, 357-370, 2009.

Baudrillard, J. **Tüketim Toplumu** (Çev: Hazal Deliceçaylı-Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.

Bauman, Z. & Lyon, D. **Akışkan Gözetim** (Çev: Elçin Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016.

Bauman, Z. **Sosyolojik Düşünmek** (Çev: Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.

Butler, J. **İktidarın Psişik Yaşamı** (Çev: Fatma Tütüncü). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.

Chomsky, N. **Medya Denetimi** (Çev: Elif Baki). İstanbul: Everest Yayınları, 2013

Coşan, L., & Verimli, E. Hukukun Kırılma Noktaları Franz Kafka'nın Dava ve Melih Cevdet Anday'ın İsa'nın Güncesi Romanlarında Bireysellik, Kimlik ve Aidiyet Sorunsalı. **Diyalog 2016:2**, 20-30, 2016.

Çoban, B., & Özarslan, Z. (Ed.). **Panoptikon: Gözün İktidarı.** İstanbul: Su Yayınevi, 2016.

Dolgun, U. **Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu**. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş, 2015.

Durbaş, R. "Roman Nasıl Yazılır?". **Birgün Gazetesi**, 15 Mart 2018. Er. 20 Kasım 2018, www.birgun.net/haber-detay/roman-nasil-yazilir-208052.html, 2018.

Escarpit, R. **Edebiyat Sosyolojisi** (Çev: Ali Türkay Yazıcı). İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968.

Foucault, M. **Büyük Kapatılma** (Çev: Işık Ergüden & Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015b.

Foucault, M. **Hapishanenin Doğuşu** (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi, 2017.

Foucault, M. **İktidarın Gözü** (Çev: Işık Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015a.

Freire, P. **Ezilenlerin Pedagojisi** (Çev: Dilek Hattatoğlu-Erol Özbek). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2008.

Furedi, F. **Korku Kültürü** (Çev: Barış Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.

Güllülü, S. **Sanat ve Edebiyat Sosyolojisi**. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1988

Gülsoy, M. **Baba Oğul ve Kutsal Roman**. İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2012.

Gülsoy, M. **Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet**. İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2016.

Gürel, E., & Muter, C. Psikomitolojik Terimler: Psikoloji Literatüründe Mitolojinin Kullanılması. **Sosyal Bilimler Dergisi**, 2007/1. 537-569, 2007.

Hardt, M. & Negri, A. **İmparatorluk** (Çev: Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2008.

Huxley, A. **Cesur Yeni Dünya** (Çev: Ümit Tosun). İstanbul: İthaki Yayınları, 2012.

Ishiguro, K. **Beni Asla Bırakma** (Çev: Mine Haydaroğlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.

Kafka, F. **Dava** (Çev: Ahmet Cemal). İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2012.

Kemal, Y. **Yer Demir Gök Bakır**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Lukacs, G. **Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı** (Çev: Cevat Çapan). İstanbul: Payel Yayınevi, 2000.

Lyon, D. **Gözetim Çalışmaları** (Çev: Ali Toprak). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2013.

Moran, B. **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Oral, Z. Edebiyatımızda On İnsan Bin Yaşam "Melih Cevdet". **Milliyet Sanat**, s.198, 1988.

Orwell, G. **Bin Dokuz Yüz Seksen Dört** (Çev: Celal Üster). İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2011.

Özger, Ö. Gözetim Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Elektronik Gözetim. **Cyberpolitik Journal Vol. 1**, No. 1, 11-37, 2016.

ÖZGÜR, N. *Modernleşme ve Aydın Kavramları Çerçevesinde Edebiyat Bağlamında Aykırı Eser Veren Romancı/Aydınlar: Ahmet Hamdi Tanpınar, Yusuf Atılgan, Oğuz Atay*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Postman, N. **Televizyon: Öldüren Eğlence** (Çev: Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.

Saramago, J. **Körlük** (Çev: Aykut Derman). İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2007.

SEVGİLİ, M. *Oğuz Atay ve Alev Alatlı'nın Romanlarında Aydın ve Yabancılaşma Sorunu: Karşılaştırmalı Bir Edebiyat Sosyolojisi Çalışması*. Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2005.

Sunar, L. (Ed.). **Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik**. İstanbul: Matbu Kitap, 2016.

Süskind, P. **Güvercin** (Çev: Tevfik Turan). İstanbul: Can Sanat Yayınları, 1987.

Thompson, N. **İktidarı Görmek** (Çev: Erden Kosova). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2018.

Topkaya, M. *12 Mart 1971 Muhtırası'nın Türk Romanına Yansımaları*. Doktora Tezi, Edirne, 2015.

Toptaş, H. **Gölgesizler**. İstanbul: Everest Yayınları, 2018.

Uçar, M.M. *Murat Gülsoy'un Eserlerine Bir Bakış ve Nisyan'ın Psikanalitik Açıdan İncelenmesi*. Bitirme Tezi, Ankara, 2017.

ÜNALDI, H. *Türk romanı ve Yabancılaşma: Bir Edebiyat Sosyolojisi Denemesi*. Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.